ISBN 9788680484624

UNIVERZITET U SRBIJI I DRUŠTVENA ODGOVORNOST

UNIVERZITET U SRBIJI I DRUŠTVENA ODGOVORNOST

IFDT INSTITUT ZA FILOZOFIJU I DRUŠTVENU TEORIJU

IDESE

UNIVERZITET U SRBIJI I NJEGOVA DRUŠTVENA ODGOVORNOST

INSTITUT ZA FILOZOFIJU I DRUŠTVENU TEORIJU
INSTITUT ZA DEMOKRATSKI ANGAŽMAN
JUGOISTOČNE EVROPE

Autori i autorke
Jelena Branković, Jasminka Čekić Marković, Isidora Jarić, Jelena Kleut, Predrag Lažetić, Nada Sekulić, Dušan Spasojević, Ivana Živadinović

Priredili
Gazela Pudar Draško i Aleksandar Pavlović

Izdavači
Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet u Beogradu
Institut za demokratski angažman jugoistočne Evrope

Za izdavača
Gazela Pudar Draško
Petar Bojanić

FONDACIJA ZA
OTVORENO DRUŠTVO
SRBIJA

Ova publikacija je nastala u okviru projekta pod nazivom „Škola angažovanosti – kako do demokratije u Srbiji?“ koji realizuje Institut za demokratski angažman jugoistočne Evrope u partnerstvu sa Institutom za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu, uz podršku Fondacije za otvoreno društvo. Stavovi izrečeni u tekstu predstavljaju stavove autora.

ISBN 978-86-80484-62-4

UNIVERZITET U SRBIJI I NJEGOVA DRUŠTVENA ODGOVORNOST

Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Institut za demokratski angažman jugoistočne Evrope
Beograd, 2021.

© Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Institut za demokratski angažman jugoistočne Evrope

SADRŽAJ

Razumevanjem do angažovane akademije – Gazela Pudar Draško i Aleksandar Pavlović 9

Društvena odgovornost univerziteta osam godina kasnije 13

Osam godina kasnije: osvrt na istraživanje – Isidora Jarić 19

Slika Dorijana Greja *19*

Uvod 23

Univerzitet i širi društveni kontekst *24*
Istraživačka pitanja *28*
Struktura studije *29*
Bibliografija *30*

I DEO

RAZVOJ IDEJE I ULOGE UNIVERZITETA U DRUŠTVU, ANALIZA I INTERPRETACIJA KVALITATIVNIH PODATAKA U OKVIRU ČETIRI PRETPOSTAVLJANE DIMENZIJE DRUŠTVENOG ANGAŽMANA

Poglavlje 1. Narativ, diskurs i metanarativ: teorijsko-metodološka razmatranja – Nada Sekulić 33

Bibliografija *39*

Poglavlje 2. Narativi i metanarativi o ideji univerziteta: analitički okvir – Predrag Lažetić 41

Metanarativi o ideji univerziteta *43*
Univerzitet u liberalnoj modernosti *44*
Univerzitet u 20. veku: doba razvijene modernosti *48*
Kasna modernost, postmodernizam i univerzitet *52*
Bibliografija *57*

Poglavlje 3. Ekonomska relevantnost znanja: percepcije o ulozi univerziteta u ekonomskom razvoju Srbije – Jelena Branković 59

Uvod 59
Univerzitet kao činilac ekonomskog razvoja 64
Univerzitet, treća misija i uloga države 76
Zaključak 83
Bibliografija 84

Poglavlje 4. Društveno-strukturna dimenzija – Isidora Jarić 85

Socijalna tranzicija/transformacija. 85
Transformacija univerziteta 88
Rezultati istraživanja 91
Zaključak 103
Bibliografija 104

Poglavlje 5. Univerzitet i politika: od samoizolacije do kontrateže vlasti – Dušan Spasojević 107

Univerzitet kao kolektivni akter 111
Individualni akteri na univerzitetu 118
Studenti između univerziteta i politike 120
Zaključak 124
Bibliografija 125

Poglavlje 6. Univerzitet kao činilac u sferi kulture – Jelena Kleut 127

Univerzitet između konzervacije i inovacije 129
Univerzitet kao kritičar društvene stvarnosti 136
Kulturni model univerziteta 139
Univerzitet i njegove vrednosti 143
Zaključak 147
Bibliografija 150

Poglavlje 7. Narativi o ideji univerziteta – osvrt na metod i analitički okvir – Nada Sekulić 151

II DEO

ANALIZA I INTERPRETACIJA KVANTITATIVNIH PODATAKA O AKADEMSKOJ ZAJEDNICI U SRBIJI I NJENOM ANGAŽMANU

1. Akademska zajednica u Srbiji u prvoj deceniji 2000-ih godina i njen stručni i društveni angažman – kvantitativni podaci – Ivana Živadinović. 157

Uvod *157*
Metod *162*
Uzorak *164*
Angažman pripadnika akademske zajednice *177*
Zaključak *197*
Bibliografija *199*

Prilog 1.
Metod u sprovođenju kvalitativnog istraživanja 201

Prilog 2.
Vodič za razgovor za sagovornicima sa univerziteta 205

Prilog 3.
Vodič za razgovor sa sagovornicima van univerziteta 209

O autorima 213

RAZUMEVANJEM DO ANGAŽOVANE AKADEMIJE

Gazela Pudar Draško i Aleksandar Pavlović
Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Univeziteta u Beogradu

Kakva je uloga univerziteta u srpskom društvu? Da li on treba samo da obrazuje mlade ljude, ili zaposleni na univerzitetu, kao i sam univerzitet u celini, imaju i širu društvenu ulogu i odgovornost? Kako se ta odgovornost očituje i dokle sežu njene granice?

U Srbiji je, prema poslednjem popisu stanovništva iz 2011. godine, tek svaki deseti stanovnik ili stanovnica imao/imala završeno visoko obrazovanje. Uprkos proliferaciji visokoškolskih ustanova, malo je razloga da danas, na početku 2021. godine, možemo tvrditi da je postignut napredak u odnosu na pomenuti popis. Univerzitetsku sferu potresaju mnoge afere, od niza institucija koje nude obrazovanje sumnjivog kvaliteta, preko već normalizovane kupovine diploma do nepotizma i klijentelizma u redovima akademske zajednice. Strateški dokumenti visokog obrazovanja se dominantno orijentišu prema tržišnim kriterijumima, a univerzitetska praksa ostaje zaglavljena u čuvanju sopstvenih privilegija. Izostaje razvoj kvalitetnih interdisciplinarnih programa koji bi mogli da privuku studente van Srbije, u kojoj broj mladih neprestano opada. Univerzitet funkcioniše bez podsticaja da svoje delovanje i naučno-istraživački rad formuliše tako da utiče na rešavanje nagomilanih i konkretnih problema, jer je stručnost potpuno skrajnuta u opštem urušavanju institucija, pa samim tim i procesu kreiranja politika.

Potreba za odgovornim delanjem akademske zajednice postoji. Pored nekolicine lično i pojedinačno angažovanih predstavnika i predstavnica sa univerziteta i naučnih instituta, krupniji korak u

pravcu zajedničkog delovanja predstavlja osnivanje Mreže akademske solidarnosti i angažovanosti (MASA) u novembru 2019. godine. MASA od tada predstavlja jedinu institucionalizovanu arenu koja se bavi odbranom akademskih predstavnika i predstavnica koji imaju hrabrost da nastupaju kritički i pre svega – pozivaju na odgovornost donosioce odluka.

Sam Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu se suočio sa pokušajima direktnog stavljanja pod kontrolu zbog nastojanja da deluje angažovano i odgovorno prema sopstvenom društvu. Zbog toga je ova publikacija čekala na objavljivanje gotovo dve godine, koliko je prošlo od kada smo pokrenuli inicijativu kod Fondacije za otvoreno društvo da se rezultati obznane javnosti. Put ove publikacije predstavlja na svojevrstan način i put angažovanja na univerzitetu. Jasno je da je potrebno koordinisano, zajedničko delanje sa svešću o odgovornosti nas koji pripadamo akademskoj zajednici da bi rezultat bio postignut.

Ne gajimo iluziju da će ova publikacija pružiti nedvosmislene odgovore na pitanja postavljena na početku ovog kratkog uvodnika. Međutim, naša namera i nije bila da ponudimo konačne odgovore na ova, suštinski, univerzalna pitanja. Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu je, zajedno sa Institutom za demokratski angažman jugoistočne Evrope, želeo da izvuče na svetlost dana nalaze obimnog i na ovom prostoru jedinstvenog istraživanja među univerzitetskim osobljem, koje je sprovedeno još 2012. godine, a zatim ostalo neopravdano skrajnuto i neobjavljeno. Time nastojimo da damo novi i utemeljen zamajac javnoj diskusiji o položaju i misiji univerziteta u savremenom srpskom društvu. I položaj i misija su nagriženi korozijom zanemarivanja, inercije, samodovoljnosti i zatvorenosti, koji opstaju uprkos podsticaju koji je donela nikada do kraja završena bolonjska reforma visokog obrazovanja.

Sama studija u nastavku nudi pregled savremenih shvatanja i razmišljanja o tome kakva je društvena uloga univerziteta i njegovih zaposlenih danas, u uslovima, potrebama i mogućnostima savremenog društva; zatim, ona sadrži i analizu istraživanja koje je obuhvatilo preko stotinu sagovornika sa raznih univerziteta u Srbiji, koji su dali svoje odgovore na pitanja o društvenoj ulozi univerziteta i tome kako oni sami shvataju širu funkciju i ulogu svog rada u društvu,

pored onog osnovnog – da predaju iza katedre i objavljuju radove u naučnim časopisima. Aktuelnost njihovih odgovora nije izgubljena, uprkos nazadovanju koje je srpsko društvo pretrpelo u pogledu sloboda i kritičke misli u poslednjoj deceniji. Upravo čitanjem stanja iz 2012. godine, možemo mnogo bolje da razumemo današnju situaciju.

Zahvaljujemo se Fondaciji za otvoreno društvo, autorima i autorkama, kao i Centru za obrazovne politike na davanju saglasnosti da se objavi studija u nastavku.

DRUŠTVENA ODGOVORNOST UNIVERZITETA OSAM GODINA KASNIJE

Pred čitaocima se nalazi istraživanje koje je 2012. godine sproveo Centar za obrazovne politike u okviru projekta „Univerzitet u Srbiji i njegova društvena odgovornost" koji je finansirala Fondacija za otvoreno društvo. Sa preko stotinu intervjua i više od šest stotina anketiniranih, istraživanje je trebalo da pruži sveobuhvatni uvid u pitanje kako univerzitetska zajednica Srbije vidi svoju ulogu u društvu. Istraživanjem su koordinirali Jelena Branković i Predrag Lažetić. Prvobitno planiranu publikaciju su uredile Jelena Branković i Jasminka Čekić Marković. Pored njih u istraživanju su učestvovali Isidora Jarić, Ivana Živadinović, Jelena Kleut, Nada Sekulić i Dušan Spasojević, kao i velika grupa anketara i intervjuera.

Iako su sve analize urađene i mnoga poglavlja napisana, studija o društvenoj odgovornosti univerziteta nije objavljena iz razloga koji su ostali nepoznati onima koji su na istraživanju, a kasnije i na samoj studiji radili. Studiju je u život vratio Institut za filozofiju i društvenu teoriju kroz novi projekat Fondacije za otvoreno društvo, inicijativom da se rukopis ponudi javnosti. O tome smo, unutar nekadašnjeg istraživačkog tima, imali podvojena mišljenja.

Rukopis nije sasvim završen što se vidi i po tome što nedostaje zaključak koji će sve niti koje smo pratili u istraživanju povezati o jednu celinu. Takođe, u ovoj perspektivi od osam godina mi koji smo ga pisali, uz nostalgiju za vremenom kada smo radili na istraživanju, imamo i veliku dozu samokritike. Osam godina stariji, osam godina deo univerzitetskih krugova, ne samo u Srbiji, već i u Evropi, gledamo na svoje rukopise sa distance i uočavamo neke nedostatke. Na kraju, podaci su delimično zastareli što dobro ilustruje spisak aktivnosti za koje smo pitali naše ispitanike da li su u njima učestvovali – miting

za Kosovo (2008. godine), akcija Očistimo Srbiju (iz 2009. godine), parada ponosa i demonstracije protiv parade (iz 2010. godine), podrška Japanu posle zemljotresa (2011. godine). Danas, na univerzitetima i institutima uveliko rade kolege i koleginice koji su u vreme nekih od ovih događaja tek upisivali osnovne studije.

Čim imate ovu studiju ispred sebe jasno je da je prevladalo mišljenje da istraživanje ipak treba objaviti. Očito studija neće referisati na dešavanja poput protesta protiv „Beograda na vodi" ili univerzitetske inicijative da se podrži protest „1 od 5 miliona". Neće nam reći da li je oduzimanje doktorata Siniši Malom ili odbijanje članstva Nacionalnog akreditacionog tela u Evropskoj asocijaciji za obezbeđenje kvaliteta u visokom obrazovanju promenilo samopercepciju univerzitetskih nastavnika i istraživača. Iako bi bilo vrlo korisno, u doba onlajn nastave i rastuće krize nepoverenja u naučno znanje, neće nam reći šta su nove globalne okolnosti donele. Međutim, smatramo da, osim što će pružiti isečak univerzitetske istorije, ova studija može biti relevantna i danas.

Prvo, univerziteti su veliki organizmi koji relativno sporo reaguju na promene u okruženju. Kako će čitalac i videti na stranama koje slede, u viševekovnoj istoriji univerziteta iskristalisala su se tri narativa o njegovoj društvenoj ulozi. Osam godina u životu ovih organizama je možda dovoljno da se neki procesi pokrenu, ali ne i da se okončaju menjajući preovlađujuća gledišta o tome šta društvo očekuje od univerziteta i šta je univerzitet spreman da ponudi društvu. To uliva poverenje da su neki od nalaza koje predstavljamo i dalje aktuelni.

Drugo, u istraživanju smo krenuli od narativa o univerzitetu koji se artikuliše u iskazima članova akademske zajednice i aktera izvan univerziteta. Kako je pretpostavka da su narativi relativno postojani, ispitivanje jačanja ili slabljenja određenih narativa u vremenu koje je proteklo zavređuje pažnju. Drugim rečima, čitalac će u poglavljima ove studije videti da postoje različita gledišta o tome šta je zadatak univerziteta, šta je lični a šta kolektivni doprinos koji ova institucija treba da pruži društvu. Neka od njih, poput negovanja kulture (akademskog) poštenja danas su prisutnija u javnosti. Takođe, pitanje ekonomske odgovornosti univerziteta aktuelizovano je sa pandemijom koronavirusa i rastućim siromaštvom među studentima.

Treće i najvažnije, ova studija može biti osnova da se pokrene šira diskusija unutar akademske zajednice i van nje o tome šta je danas angažman kojim bi univerzitet trebalo da doprinese društvu.

Imajući to u vidu, na pitanje da li bi trebalo sprovesti novo istraživanje koje bi, osim što bi utvrdilo da li je došlo do promena u percepcijama i stavovima akademske zajednice u Srbiji, sadržalo i niz novih pitanja koja bi se odnosila na trenutni kontekst Srbije – odgovor je da. Kako ćete čitati u redovima koji slede, tada, 2012. godine, rezultati koje smo dobili su, nažalost, postali dokaz o nedovoljnoj društvenoj angažovanosti predstavnika akademske zajednice. Naime, akademska zajednica je tada delala skoro sasvim u skladu sa opštim trendom slabljenja građanskog angažmana. Jedino društveno angažovanje, tačnije direktno učešće u javnim aktivnostima, je bilo učešće u protestima u vezi sa smenom vlasti 2000. godine u kojima je učestvovalo skoro 50% ispitanika. Ovakav rezultat nas nije iznenadio već je, radije, samo potvrdio uvreženi stav u javnosti da se devedesetih godina univerzitet u Srbiji doživljavao kao centar otpora Miloševićevom režimu i da je bio jasno pozicioniran kao nosilac intelektualne i demokratske javnosti, što je rezultovalo studentskim (i građanskim) protestima 1996. i 1997. godine, a kasnije i smenom vlasti 2000. godine. Međutim, bilo je zanimljivo primetiti da je taj angažman već tada bio „pluskvamperfekat angažman" jer je u trenutku istraživanja prošlo preko 10 godina od spomenutih promena. Takođe, posle istraživanja je ostao i utisak da akademska zajednica nakon promene vlasti nije uradila mnogo za sebe – nije uložila napor da povrati društveni ugled narušen tokom devedesetih, nije nastavila da radi na razvijanju svesti o odgovornosti za svoj rad, mesto u društvu i autonomiju. Pitanje zašto je angažovanje predstavnika univerziteta opadalo nakon toga nam nije bilo centralno u istraživanju, ali iz današnje perspektive bi bilo dobro promisliti da li je na to uticalo donošenje Zakona o visokom obrazovanju iz 2002. godine kojim se širila autonomija univerziteta, da li je uticaj imalo pristupanje Srbije Bolonjskom procesu ili nadolazeće reforme visokog obrazovanja ili je po sredi bilo nešto drugo. Odnosno, da li je univerzitet najangažovaniji onda kada su njegovi interesi, posredno ili neposredno, najviše ugroženi (setimo se represivnog Zakona o visokom obrazovanju iz 1998. godine), da li među članovima akademske zajednice uopšte ne

postoji uvrežena praksa proaktivnog reagovanja rešavanja problema ili je, ipak, u pitanju potreba, želja i dužnost da se doprinese društvu? Takođe, iz ove vremenske perspektive, 20 godina posle petooktobarskih promena, i skoro 10 godina od sprovođenja istraživanja, vredi postaviti i pitanje da li se akademska zajednica, uz zadršku koja se odnosi na generalizaciju, iscrpla zaključno sa građanskim aktivizmom 2000-ih i prestala da bude pokretački akter, *spiritus movens* i agent promene.

Akademska zajednica je 2012. artikulisala stavove iz kojih je bilo jasno da značajno više vrednuje stručni od društvenog angažmana. Razlozi za takve stavove su i tada ostali na nivou pretpostavki. Konkretnije, ostalo je nedorečeno šta je tačno to što demotiviše akademsku zajednicu da dela u cilju opšteg dobra i razvoja društva – ostalo je otvoreno pitanje zašto se ne čuju kritike društva (pa i kritike sopstvenih institucija), ili se jako tiho čuju, a svakako da je i tada bilo potrebno da se sagledava društveni i politički život. Takođe, trebalo bi ispitati da li je to i dalje tako? I šta bi tačno danas akademska zajednica podrazumevala pod „stručnim" angažmanom u svetlu visokog broja doktoranada i doktorata, načina izbora u zvanje, eventualnim samoplagijatima i niskim nivoom objavljivanja u međunarodnim časopisima i citiranosti naših naučnih radnika i njihovih istraživačkih doprinosa. Da li su „poslednji trzaji stručnosti" kao vida angažovanosti upravo i bili sporadični glasni glasovi dela akademske zajednice tokom poslednje decenije, a upravo u vezi sa plagijatima visokih zvaničnika Republike Srbije? Da li su ti „trzaji" dovoljni pokazatelji da se akademska zajednica kao kolektivitet i entitet i dalje smatra „živom i zdravom" i društveno odgovornom? Da li bi i ti trzaji uopšte bili mogući bez akademske zajednice u dijaspori koja živi u društvima drugačije stvarnosti? Šta je ono što postoji danas u stvarnosti koju živimo (i što iz perspektive subjekata ne uspevamo da sagledamo) što ne dozvoljava akademskoj zajednici da dela, a znamo da je delala i u vremenima koja bi se mogla smatrati mnogo izazovnijim i sa više ličnih i profesionalnih rizika? Da li uopšte postoji i dalje akademska zajednica, ne kao skup mislećih pojedinaca, već kao kolektivitet i entitet koji ima kompetentnost da ponese svoju društvenu odgovornost? Da li su se uloge u društvu, stanje i potrebe društva toliko promenile da univerzitet ne treba više da posmatramo kao autonomni i

idealni autoritet u kritici društva? Ovo je posebno važno zbog toga što danas, 2020. godine, stoji pretpostavka da društveni angažman akademske zajednice i dalje, sada već hronično, izostaje.

Ono što bi moglo da bude jedno od centralnih pitanja nekog budućeg istraživanja je i pitanje – šta je potrebno da se desi da predstavnici akademske zajednice postanu vidljivi i glasni u kritici sopstvenog položaja i položaja univerziteta u društvu, postojećeg društvenog stanja u političkom, idejnom i ideološkom smislu. Ovo pitanje je društveno značajno i važno, bez obzira na trenutne političke strukture, zato što smatramo da je, između ostalog, uloga akademske zajednice da istražuje svoj položaj, i kroz preispitivanje razloga za urušavanje sopstvenog ugleda ukaže na slabe tačke bilo kog režima i da artikuliše smernice za unapređivanje društva. Prosto – akademska zajednica je ta u kojoj su uskladišteni i akumulirani naši zajednički resursi i čiji je zadatak, pa tako i društvena odgovornost da nam pomogne da razmišljamo, promišljamo, sagledavamo i kritikujemo sa ciljem unapređivanja društva i zarad opšteg dobra.

Stoga, napor Instituta za filozofiju i društvenu teoriju, da revitalizuje pitanje društvene odgovornosti univerziteta publikovanjem neobjavljenog istraživanja Centra za obrazovne politike iz 2012. godine, svakako zavređuje pažnju i podršku, ali u isto vreme predstavlja samo korak ka stavljanju reflektora na „mozak društva“ u kome živimo zarad otkrivanja da li i kako možemo da se uhvatimo u koštac sa izazovima koje savremeno društvo nosi i šta je obrazac u kojem intelektualna elita danas može da deluje u skladu sa društvenim očekivanjima od iste. U tom smislu, sprovođenje novog istraživanja o društvenoj odgovornosti univerziteta je logični sled radnji.

Istraživački tim

OSAM GODINA KASNIJE: OSVRT NA ISTRAŽIVANJE

Isidora Jarić, Filozofski fakultet – Univerzitet u Beogradu

Slika Dorijana Greja

Osam godina, koliko je prošlo od završetka rada na prikupljanju empirijskog materijala, i punih sedam godina od završetka rada na rukopisu u relacijama „oprostorenog vremena spoljašnjeg sveta" (Šic, 1998: 97) ne predstavlja dug period. Međutim, u subjektivnoj realnosti protagonista akademskih prilika u Srbiji taj period se čini kao večnost. U tom distorziranom aistorijskom trenutku još jedino fotografija zgrade Kapetan Mišinog zdanja čuva uspomenu na sliku univerziteta kakav pamtimo. S druge strane, univerzitetske i medijske arhive dnevno arhiviraju fragmente povreda akademske čestitosti koje ubrzano menjaju univerzitetsko telo i vekovima razvijane koncepte akademske etike.

Tokom ovog relativno kratkog perioda spletom zanimljivih istorijskih okolnosti sistem visokog obrazovanja u Srbiji prošao je spektakularan put od glamuroznog učlanjenja nacionalne Komisije za akreditaciju i proveru kvaliteta (u daljem tekstu KAPK), koja je u međuvremenu preimenovana u Nacionalno akreditaciono telo (u daljem tekstu NAT)[1], u Evropsku asocijaciju za obezbeđenje kvaliteta u visokom obrazovanju (u daljem tekstu ENQA) do ponovljene odluke o odbijanju članstva u ovoj organizaciji. Prijem u ENQA je prihvaćen 25. aprila 2013. godine na osnovu izveštaja Evropskog registra za osiguranje kvaliteta u visokom obrazovanju (u daljem tekstu

[1] Videti više o tome u: https://pescanik.net/vreme-je-za-promenu-terapije/

EQAR-a), što je u trenutku objavljivanja ove važne vesti interpretirano kao veliki uspeh srpskog sistema visokog obrazovanja. Samo pet godina kasnije, već tokom prve eksterne evaluacije, 19. marta 2018. godine, ENQA odbija da KAPK-u produži članstvo. Dve godine nakon toga, nakon ponovljene eksterne evaluacije, 28. februara 2020. godine, ENQA donosi rešenje kojim ponovo odbija da NAT-u odobri punopravno članstvo u ovoj organizaciji. U rešenju se pored ostalog navodi da „ukupni nivo usaglašenosti sa Standardima i smernicama za osiguranje kvaliteta u evropskom prostoru visokog obrazovanja (*Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area – ESG*) nije dovoljan za obnavljanje članstva u ENQA u ovoj fazi. Komisija je posebno zabrinuta zbog pitanja u kojima je postignuta samo delimična usaglašenost sa ESG-om“[2], dok se u jednoj od preporuka Komisija određuje i prema promenama nastalim u međuvremenu: „agenciji se preporučuje da ojača svoju nezavisnost od... vlade“.

Ovi nemili ishodi bili su, naravno, direktno oblikovani s jedne strane, aferama vezanim za otvaranje viskoškolskih ustanova ka do tada neprihvatljivim praksama akademskog ponašanja i poslovanja, i njihovim inkorporiranjem u novu srpsku akademsku realnost, a sa druge strane donošenjem novih zakona iz oblasti visokog obrazovanja kojima je dodatno kompromitovana nezavisnost NAT-a u odnosu na državu.

Iako su pomenute afere, bar prema izveštavanju medija, inicirane u delu viskokoškolskog sistema koji kolokvijalno nazivamo privatnim, maligni potencijal širenja virusa akademske nečestitosti nije zaobišao ni državne univerzitete. Afere vezane za suspektne diplome pripadnika političke elite stečene na privatnim univerzitetima (diplomiranog mastera u trenutku izbijanja afere predsednika Republike Srbije[3], i doktoranada guvernerke Narodne banke Srbije, ministra unutrašnjih poslova i predsednika jedne od najvećih opština u Srbiji[4]), vrlo brzo

[2] Videti više o tome u dopisu: *Membership of NEAQA in ENQA,* dostupno na: https://www.nat.rs/wp-content/uploads/2020/03/ENQA-Board-decision-2020.pdf

[3] Videti Tagirov Tatjana „Toma diploma i druge priče“, *Vreme*, br. 1224, 19. jun 2014. – https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1206477

[4] Videti više https://www.cins.rs/privatni-univerziteti-doktorati-stefanovica-i-tabakovic-nesporni-za-sapicev-niko-nece-u-komisiju/

je bacila u zasenak afera vezana za nepostojeću diplomu osnovnih studija „doktora“ Nebojše Stefanovića koja je, iako očigledno „stečena“ u trgovinskom preduzeću, u kome kandidat nije boravio, umesto u obrazovnoj instituciji, pod neobičnim okolnostima nostrifikovana, a Stefanović hitro upisan na doktorske studije uprkos očiglednoj činjenici da nije imao zakonom propisane uslove za upis na iste. Ipak, najdublji rez u akademskom tkivu napravila je afera vezana za doktorat Siniše Malog odbranjen na Fakultetu organizacionih nauka Univerziteta u Beogradu. U komisiji doktorskog kandidata Malog sedeli su profesori Univerziteta u Beogradu, najstarijeg i najuglednijeg državnog univerziteta. U medijima ovaj slučaj je otvorio 2014. godine Raša Karapandža, profesor Evropske škole za biznis iz Nemačke, objavivši tekst „Velike tajne Malog ministra – ili kako je Siniša Mali ukrao doktorat“[5], na platformi Peščanik. Povezivanje Univerziteta u Beogradu sa izdavanjem doktorske diplome kandidatu koji je potencijalni plagijator uznemirila je akademsku javnost, koja je u ovom slučaju uprkos različitim političkim pritiscima nastavila da traži njegovo procesuiranje. Nažalost iz različitih razloga, uključujući i one formalne prirode[6], univerzitet nije uspevao da na efikasan i kompetentan način odgovori ovom izazovu. Tek u septembru 2019. godine jedna grupa članova akademske zajednice, izgubila je strpljenje i blokirala zgradu Rektorata želeći da izvrši pritisak na Univerzitet i akademsku zajednicu da završe započetu i blokiranu proceduru preispitivanja doktorata Siniše Malog. Ovu „nestrpljivu grupu“ članova akademske zajednice činili su studenti. Ne čudi što su upravo oni kao deo akademske zajednice sa najmanje moći prvi artikulisali kancerogeni potencijal afere Mali i potencijalnu dugoročnu štetu koja će uticati i na repuaciju njihovih diploma koje tek treba da steknu. Ova gerilska akademska akcija, posle brojnih fantastičnih zapleta, dovela je do donošenja jednoglasne odluke Senata Univerziteta u Beogadu o „poništavanju doktorske

[5] https://pescanik.net/velike-tajne-malog-majstora-ili-kako-je-sinisa-mali-ukrao-doktorat/

[6] Kao što je pravno kodifikovanje plagiranja i formiranje tela koja su nadležna da utvrde eventualno neakademsko ponašanje – etičke komisije. Naime, tokom trajanja slučaja Mali 10. jula 2016. godine Univerzitet u Beogradu je doneo *Kodeks profesionalne etike*. Stupanjem na snagu ovog pravnog akta 22.07.2016. prvi put u istoriji Univerziteta u Beogradu su pravno kodifikovane prakse akademske nečestitosti poput plagiranja (član 22 ovog Kodeksa) i imenovana tela koja su nadležna da te prakse konstatuju.

disertacije ministra finansija Siniše Malog zbog činjenice da je plagirao svoj doktorat" (Blic, 12.12.2019. „Senat Univerziteta u Beogradu jednoglasno poništio doktorat Siniše Malog").

Ipak, Mali slučaj ovim nije okončan, već je kao i mnogi Mali-gni procesi nastavio da metastazira unutar univerzitetskog tela, proizvodeći upalne procese sa malignim ishodom u slučaju različitih aktera involviranih u ovaj slučaj. Poslednji i nizu je onaj vezan za izbor u zvanje redovnog profesora, Mladena Čudanova, profesora Fakulteta organizacionih nauka Univerziteta u Beogradu koji je kao član etičke komisije ove visokoškolske ustanove u dva navrata negirao postojanje očiglednog plagijata doktorske teze Siniše Malog. Ovaj izbor i akademski nečasne radnje koje su ga pratile[7] ukazuje na razmere raširenosti novih akademskih „praksi" o kojima govori ovaj tekst.

U tom smislu i pitanje društvene odgovornosti univerziteta dobija još jednu novu dimenziju, kojom se naše istraživanje nije bavilo a koja se tiče društvene odgovornosti univerziteta prema samom sebi i idejama na kojima je on kao institucija utemeljen. Jer, moglo bi se dogoditi da poput slavnog junaka romana Oskara Vajlda univerzitet spozna da je „oskrnavio sebe, i ... duh svoj ispunio pokvarenošću, a maštu svojom grozom; da je na druge zlo uticao i da mu je to stvaralo strašno uživanje da je on živote koji su ukrštali njegov sopstveni, baš one najčistije i koji su najviše obećavali – gurnuo u sramotu" (Vajld, 2011: 239) u trenutku kada, baš kao i za Dorijana Greja neće ostati ništa osim sećanja na one osobe koje su uspele da sačuvaju originalni duh akademije: „Svet se promenio, jer si ti sazdan od fildiša i zlata. Crte tvoje ... opisuju novu povesnicu sveta" (Vajld, 2011: 240).

[7] Videti više o tome: https://pescanik.net/u-odbrani-prava-sinise-malog/

UVOD

Jelena Branković, Jelena Kleut, Dušan Spasojević

Očekivanja koje društvo u celini, ali i različiti akteri u društvu, imaju od univerziteta uslovljena su istorijskim okolnostima, društvenim, ekonomskim, političkim i kulturnim ambijentom kao najširim kontekstom unutar koga univerzitet stupa u interakcije sa „vanuniverzitetskim svetom". Pojam odgovornosti univerziteta, te način na koji univerzitet ostvaruje svoju društvenu ulogu je nužno u sprezi sa očekivanjima koja okruženje u odnosu na njega može imati. Drugim rečima, a iz perspektive okruženja, društveno odgovoran univerzitet je onaj koji ispunjava očekivanja društva čiji je i sam činilac.

Istovremeno, univerzitet je i svojevrsni organizam na koga okruženje neminovno utiče, koji to okruženje promišlja i na koje, u krajnjoj instanci, nastoji da utiče i oblikuje prema sopstvenoj viziji. On svakako može biti pasivni „implementator" državne politike, ali i aktivni činilac u transformaciji društva, pa u tome i države i njenih politika. Svakako, u tom dijalogu univerzitet se i sam transformiše, stalno tragajući za novim načinima da sopstveni identitet aktualizuje. Upravo u ovom dijalogu univerziteta i društva postavlja se pitanje značenja pojma odgovornosti univerziteta prema tom društvu. Da li je odgovoran onaj univerzitet koji bespogovorno sledi smernice zadate od strane različitih aktera u društvu ili je onaj koji u svojoj viziji društvene odgovornosti nastoji da na ove aktere utiče i na taj način doprinese društvenom boljitku, ili pak onaj koji autonomno sledi sopstvene interese i ne obazire se na potrebe okoline i opšte interese društva u kome obitava? Ili je to kompromis između nekoliko, naizgled suprotstavljenih, gledišta?

U ovoj knjizi pokušaćemo da damo odgovor na pitanje kako ulogu i odgovornost univerziteta u društvu vide pojedinci unutar akademske

zajednice u Srbiji, ali i van nje. Kako bismo potpunije sagledali univerzitet u Srbiji danas i njegov odnos prema društvu, osvrnućemo se i na ulogu koju je univerzitet imao u društvu u različitim istorijskim razdobljima, a kroz prizmu očekivanja koja je društvo imalo spram ove institucije. Ova očekivanja i ideje o ulozi univerziteta su se kroz istoriju menjala, kao što je to uostalom slučaj sa svim društvenim činiocima, uključujući i onim naizgled najstabilnijim – društvenim institucijama. Istovremeno, menjao se i sam univerzitet i način njegove sopstvene percepcije uloge koju (treba da) igra u društvu. Vođeno ovom pretpostavkom, istraživanje koje smo sproveli u procesu pripreme ove publikacije pokušaće da, između ostalog, da odgovor na pitanje kako akademska zajednica u Srbiji vidi ulogu univerziteta, sopstvenu ulogu u društvenim procesima, šta karakteriše njen društveni angažman, ali i kako pojedinci van univerzitetskog sveta sagledavaju ulogu jedne od najstarijih institucija u Srbiji modernog doba.

Univerzitet i širi društveni kontekst[8]

Manuel Kastels uočava četiri uloge univerziteta koje su dominirale različitim istorijskim periodima (Castells, 2001). Prva takva uloga jeste uloga ideoloških aparata, tj. uloga u formiranju i prenošenju ideologije. Ona ima korene u evropskoj tradiciji u kojoj su univerziteti nastajali i razvijali se u okrilju crkve. Druga uloga odnosi se na stvaranje dominantnih elita, i u smislu odabira onih koji će visokim obrazovanjem dobiti ovaj status, ali i šire pošto univerziteti nude prostor unutar kojih se elite umrežavaju i „uspostavljaju kodove razlikovanja između elita i ostatka društva“ (Castells, 2001, str. 207)[9]. Treća uloga univerziteta je da stvaraju i šire znanje, uloga koja i danas dominira u diskursu o visokom obrazovanju, dok je četvrta uloga univerziteta obrazovanje administracije, prvo crkvene,

[8] Delovi ovog poglavlja, kao i poglavlja 3, 5 i 6 koji ne sadrže analizu podataka prikupljenih u ovom istraživanju objavljeni su i u časopisu *Teme*: Spasojević, D., Kleut, J., Branković, J. (2012). Društvene promene, bolonjski proces i treća misija univerziteta u Srbiji. *TEME – Časopis za društvene nauke, 36*(3), 1157-1172.

[9] Citati izvora na stranom jeziku koji se u studiji navode na srpskom jeziku prevedeni su od strane autora poglavlja.

potom i državne, da bi se kasnije ova uloga proširila na obrazovanje stručnog kadra za brojna druga zanimanja (inženjeri, lekari itd). Kako Kastels zapaža, u viševekovnoj istoriji univerziteta nijedna od ovih uloga nije potpuno nestala, a krajem dvadesetog veka one su samo modifikovane i drugačije prioritetizovane u skladu sa novonastalim promenama u društvu.

Novi ambijent u kome se diskutuju uloge univerziteta, smatra Brenan, određen je procesima globalizacije, demokratizacije, prenošenjem nacionalnih nadležnosti na nadnacionalna tela, povećanim značajem znanja za ekonomiju i međunarodnu konkurentnost, liberalizacijom i rastućim brojem formalnih regulatornih sistema na nacionalnom i međunarodnom nivou (Brennan, 2008, str. 381–382). Slično, u sile koje stvaraju strukturne promene na univerzitetu Tajhler ubraja povećanu međunarodnu saradnju i mobilnost, globalizaciju, širenje novih informaciono-komunikacionih tehnologija, izmenjene modalitete upravljanja i promenu struktura u funkciji stvaranja ekonomije zasnovane na znanju (Teichler, 2006). Misije i konkretni zadaci, očekivanja različitih aktera, kao i broj aktera sa kojim bi univerzitet trebalo da stupa u interakcije očito usložnjavaju ideju univerziteta kao institucije. Ne čudi stoga što autori pišu o univerzitetu na kraju 20. veka kao o univerzitetu koji je „zbunjen svojom misijom" (Jongbloed et al., 2008, str. 304), „opterećen misijama" (str. 321) ili o univerzitetu koji je „pod stresom" (Olsen & Maassen, 2007, str. 1).

Svi savremeni univerziteti i visoko obrazovanje u celini susreću se sa čitavim nizom novih izazova koji su karakteristični produkt naše savremenosti. Trou izdvaja nekoliko značajnih do kojih je došlo usled globalnih transformacionih promena (Trow, 2000). Tako, on izdvaja uticaj novih informacionih tehnologija na tradicionalne oblike visokog obrazovanja. Ovaj uticaj je, smatra autor, potencijalno veoma destabilišući za sistem visokog obrazovanja jer dovodi u pitanje način odvijanja primarnih procesa u visokom obrazovanju, tj. prenošenje, usvajanje i stvaranje znanja, čineći neke tradicionalne oblike praktikovanja visokog obrazovanje, poput nastave, uživo zamenljivim (npr. učenje na daljinu). Ovo dalje otvara pitanja kao što su, na primer, neophodnost postojanja geografske lokacije univerziteta, ali ima i pozitivne strane, kao što je veća dostupnost visokog obrazovanja. Zatim, Trou se osvrće na rastuće troškove usled trenda

omasovljavanja visokog obrazovanja nastalog u drugoj polovini 20. veka u razvijenim zemljama, što je dovelo do relativnog pada u ulaganjima iz državnog budžeta, te veće potrebe za privatnim učešćem pojedinaca u finansiranje visokog školstva, privatnog sektora i drugih činilaca. Ovakve promene – veća masovnost i ekonomska neizvesnost, dovode u pitanje održivost kvaliteta nastave i naučnih istraživanja. Takođe, one utiču i na unutrašnje funkcionisanje univerziteta, uključujući način donošenja odluka, njegove upravljačke strukture, fleksibilnost u radu i poslovanju, itd.

Pored navedenih efekata, Trou izdvaja i intenziviranje međunarodne industrijske konkurencije pod uticajem sveprožimajućeg procesa globalizacije (Trow, 2000). U univerzitetskoj realnosti ovo neminovno dovodi do komercijalizacije istraživanja i nastave, što može imati posledice po očuvanje integriteta i autonomije univerziteta, ali i dovesti u pitanje opstanak univerziteta kao istraživačkih institucija. U rastućem prisustvu tržišnih mehanizama Trou vidi i pozitivne strane i to pre svega u domenu usmeravanja istraživačkog rada ka potrebama pojedinaca i privreda.

Na kraju, Trou se osvrće i na posledice globalnih pomeranja i po kulturnu dimenziju visokog obrazovanja (Trow, 2000). Naime, u nekim zemljama primetan je ozbiljan pad morala među članovima akademske zajednice, do čega dolazi usled povećanja opterećenja i deprofesionalizacije univerzitetskih profesora i predavača. Potonje se ogleda u slabljenju univerziteta kao zajednice, sve manje zainteresovanosti njenih pripadnika da učestvuju u aktivnostima koja se tiču univerziteta u celosti, kao što je učešće u raznim telima i rukovodećim pozicijama, te okretanje pojedinaca svojim matičnim disciplinama, saradnicima na konkretnim projektima i drugo. Trou se osvrće i na studente i prepoznaje opšte opadanje kulturnog nivoa, opšteg obrazovanja i pismenosti studenata koji ulaze u sistem visokog obrazovanja. On govori o novoj generaciji koja je od najranijeg detinjstva bila izložena video i audio sadržajima, što, kako autor sugeriše, za posledicu ima sve manju osposobljenost ili sklonost ka čitanju.

Ovi trendovi, čiji se začeci javljaju još šezdesetih godina prošlog veka, od univerziteta stvaraju „multiverzitete“ (Kerr, 2001) kao institucije društva koje zadovoljavaju, ili od kojih se implicitno ili eksplicitno očekuje da zadovolje mnogobrojne zainteresovane strane.

Tako, pored već tradicionalnih zadataka u istraživanju i nastavi, sve učestalije se govori o „trećoj misiji“ univerziteta. Ovaj pojam i njegovi nešto delimični sinonimi (civilna misija, javna služba, društvena odgovornost i sl.) sugerišu „dvostruku ulogu sveučilišta kao nositelja pozitivnih promjena koji doprinosi društvenom razvoju i poduzetnika koji doprinosi ekonomskom razvoju na lokalnoj, regionalnoj i nacionalnoj razini“ (Ćulum & Ledić, 2011, str. 8). Ovakvo dvostruko određenje treće misije koristi i Opservatorija Evropskog univerziteta, u čijem priručniku se navodi da treća misija uključuje i ekonomske aktivnosti, poput komercijalizacije akademskog znanja razvojem javno-privatnih partnerskih istraživačkih projekata, razvoja patenata i licenciranih proizvoda te stvaranja „spin-off“ preduzetničkih kompanija u vlasništvu univerziteta, kao i društveno delovanje poput učešća u javnim raspravama i procesu stvaranja javnih politika i angažman u društveno-kulturnom životu zajednice (prema Schoel, 2006). Usled ovog dvostrukog određenja treće misije, pojedini autori predlažu da se društvena odgovornost univerziteta razmatra kao četvrta misija, dok bi termin treća misija bio rezervisan za ekonomsku sferu (Harayama, 2003, prema Ćulum & Ledić, 2011, str. 18). Kako su ove različite misije uzajamno povezane i donekle neodvojive, u ovom tekstu ćemo zadatke univerziteta koji ne spadaju u nastavu i istraživanja, u njihovom tradicionalnom poimanju, posmatrati kao treću misiju.

U nastojanju da daju odgovor na izazove sa kojima se visoko obrazovanje suočilo krajem prošlog veka, evropske zemlje pristupile su procesu uspostavljanja jedinstvene „zone“ visokog obrazovanja Evrope, koji je podrazumevao međusobno usaglašavanje nacionalnih sistema visokog obrazovanja. Iako ova ambicija nije bila nova (prema nekim autorima njen začetak u posleratnoj istoriji Evrope datira iz pedesetih godina prošlog veka (videti Corbett, 2005)), ona je po prvi put uspešno artikulisana Sorbonskom deklaracijom 1998. godine, a zatim, godinu dana kasnije i Bolonjskom deklaracijom. Tako ujedinjeni oko zajedničkih ciljeva, te harmonizovani sistemi visokog školstva bi adekvatnije odgovorili na globalne izazove, ali i dali okvir svakom pojedinačnom sistemu u sopstvenom nastojanju da na ove izazove odgovori, i da u tom nastojanju unapredi sopstveni način funkcionisanja. Važnost koju su mnoge zemlje potpisnice, ali

i sve brojniji evropski i drugi međunarodni akteri, poput Evropske unije, pridale ovom zajedničkom poduhvatu se između ostalog može videti i u činjenici da su promene koje su usledile u politikama visokog obrazovanja širom Evrope bile sagledavane kao deo „Bolonjske" reforme, čak i kada direktna formalna povezanost nije postojala. Stoga ne čudi što i promene koje se odvijaju na univerzitetima u Srbiji nose diskurzivnu etiketu Bolonjskog procesa.

Istraživačka pitanja

Istraživanje predstavljeno u ovoj knjizi nastoji da pruži odgovor na pitanje kako ulogu i odgovornost univerziteta u društvu vide članovi akademske zajednice i pojedinci iz institucija van univerziteta. U prvom delu, kroz sagledavanje stavova i percepcija akademske zajednice i narativa o ideji univerziteta prisutnih u razgovorima sa pojedinim članovima akademske zajednice u Srbiji, predstavljena je slika o društvenoj odgovornosti univerziteta u Srbiji. Istovremeno, u drugom delu studije, koristeći kvantitativni metod, istraživanje je nastojalo da utvrdi određene karakteristike akademske zajednice u Srbiji, ali i različite konkretne oblike i primere njene društvene angažovanosti, odnosno njene stavove o pojedinim društvenim pojavama. U tom smislu, pitanja na koje je ovo istraživanje nastojalo da pruži odgovor formulisana su na sledeći način:

- *Koji narativ ideje univerziteta dominira u percepciji članova akademske zajednice o ulozi i odgovornosti univerziteta u društvu?*
- *Šta karakteriše društveni angažman članova akademske zajednice?*

Pored toga što se odnose na dva ugla posmatranja teme istraživanja, ova dva pitanja su i u samom procesu istraživanja metodološki i analitički tretirana zasebno. Najpre, dok na prvo pitanje pokušavamo da damo odgovor iz kvalitativne perspektive, te koristimo intervju kao osnovnu tehniku prikupljanja podataka, drugom pitanju pristupamo kroz analizu podataka prikupljenih kvantitativnim metodom, odnosno uz pomoć upitnika. U oba slučaja, važno je naglasiti,

radi se o izjavama samih ispitanika, odnosno njihovim stavovima, razmišljanjanjima i viđenjima pojedinih pojava, događaja i, uopšte, tema o kojima je bilo reči tokom razgovora, odnosno koje su bile obuhvaćene anketnim upitnikom. Istovremeno, dok kod prvog pitanja nastojimo da sagledamo elemente narativa kod sagovornika i utvrdimo dominantne obrasce, u slučaju drugog pitanja pokušavamo da sagledamo karakteristike društvenog angažmana akademske zajednice u Srbiji u celini.

Struktura studije

Kao što je već navedeno, studija pred vama se sastoji iz dva dela. U okviru prvog dela, poglavlje 1 daje osnovni pregled ključnih pojmova koji su korišćeni u kvalitativnom delu istraživanja: *narativ*, *diskurs* i *metanarativ*. Poglavlje 2 pruža sistematizaciju razvoja ideje i uloge univerziteta u društvu od nastanka savremene države do danas. Ova dva poglavlje predstavljaju temelj analitičkog okvira koji je poslužio u osmišljavanju istraživanja i analizi i interpretaciji kvalitativnih podataka, a završava se tabelarnim prikazom narativa i metanarativa. Poglavlje 3 predstavlja prvo od ukupno četiri poglavlja u kojima autori predstavljaju nalaze iz kvalitativnog dela istraživanja i odnosi se na ekonomsku dimenziju društvenog angažmana univerziteta. Na njega se nadovezuje poglavlje o društveno-strukturnoj dimenziji (poglavlje 4), a zatim slede poglavlja o političkoj (poglavlje 5) i na samom kraju kulturnoj dimenziji (poglavlje 6). Bitno je napomenuti da se ova četiri tematska poglavlja (3-6) u svojim zaključcima pozivaju na širi analitički okvir koji se odnosi na narative i metanarative iz drugog poglavlja. Na ovo se nadovezuje Poglavlje 6 koje sumira narative u kontekstu četiri pretpostavljane dimenzije društvenog angažmana i daje metodološki osvrt na sam koncept istraživanja i njegov analitički okvir. U tom smislu, poglavlja od 1 do 6 formiraju jednu celinu unutar ovog istraživanja.

U okviru drugog dela studije, postoji samo jedno poglavlje (poglavlje 1) gde su predstavljeni rezultati istraživanja koje se odnosi na društveni angažman akademske zajednice u Srbiji. Poglavlje sadrži

analitički okvir, metod korišćen u prikupljanju podataka, opis upitnika koji je korišćen kao instrument, te opis samog istraživanja, ograničenja i, na kraju, samu analizu podataka i zaključke.

Bibliografija

Brennan, J. (2008). Higher education and social change. *Higher Education, 56*(3), 381–393.

Castells, M. (2001). Universities as dynamic systems of contradictory functions. In J. Muller et. al. (eds.), *Challenges of globalisation. South African debates with Manuel Castells* (pp. 206–223). Cape Town: Maskew Miller Longman.

Corbett, A. (2005). *Universities and the Europe of knowledge: ideas, institutions and policy entrepreneurship in European Community higher education policy, 1955-2005*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Ćulum, B., Ledić, J. (2011). *Sveučilišni nastavnici i civilna misija sveučilišta*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.

Jongbloed, B., Enders, J., Salerno, C. (2008). Higher Education and Its Communities: Interconnections, Interdependencies and a Research Agenda. *Higher Education, 56*(3), 303–324.

Kerr, C. (2001[1963]). *The Uses of the University*. Fifth Edition. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Olsen, J. P. & Maassen, P. A. (2007). European Debates on the Knowledge Institution: The Modernization of the University at the European Level. In P. Maassen & J. P. Olsen (eds.), *University Dynamics and European Integration* (pp. 3-22). Dordrecht: Springer.

Schoel, A. (ed.) (2006). Strategic Management of University research activities, methodological guide – PRIME project 'Observatory of the European University'. Poslednji put pristupljeno 14. februara, 2014. putem http://www.enid-europe.org/PRIME/documents/OEU_guide.pdf

Teichler, U. (2006). Changing Structures of the Higher Education Systems: The Increasing Complexity of Underlying Forces. *Higher Education Policy, 19*(4),447–461.

Trow, M. (2000). *From Mass Higher Education to Universal Access: The American Advantage*. Berkeley: University of California.

I DEO

RAZVOJ IDEJE I ULOGE UNIVERZITETA U DRUŠTVU, ANALIZA I INTERPRETACIJA KVALITATIVNIH PODATAKA U OKVIRU ČETIRI PRETPOSTAVLJANE DIMENZIJE DRUŠTVENOG ANGAŽMANA

Poglavlje 1.
NARATIV, DISKURS I METANARATIV: TEORIJSKO-METODOLOŠKA RAZMATRANJA

Nada Sekulić

Jedan od ključnih izvora za proučavanje društva i kulture iz perspektive samih učesnika predstavlja intervjuisanje, ili, u širem smislu, korišćenje oralnih izvora podataka. Govorni jezik sadrži obilje informacija o socijalnim fenomenima, a njegova najproduktivnija analiza, kada je reč o intervjuu, ne svodi se samo na odgovore koji se direktno odnose na postavljena pitanja, već i na sam narativ, način kako ispitanik priča o temi o kojoj je reč, ne držeći se nužno direktnog odgovora na pitanje, već izlažući i svoje viđenje šireg konteksta i položaja i udela aktera u pojavi koja se ispituje.

Postoji puno definicija narativa i neki put znatne razlike među njima koje onemogućuju jednostavno izvođenje standardizovane definicije. Međutim, kako je ovde reč o prikazu analize narativa u funkciji eksplikacije metodološkog okvira za sprovođenje konkretnog istraživanja – analize intervjua sa pojedincima iz akademske sredine i iz pojedinih relevantnih institucija u srpskom društvu – naglasak će biti na zajedničkim elementima tih definicija (u funkciji razumevanja značenja narativa), na izdvajanju retoričkog pristupa analizi narativa u okviru kog se narativ posmatra kao komunikativna ili performativno socijalna situacija, kao i na izdvajanju onih elemenata u metodologiji obrade narativa koji su funkcionalni za sprovođenje ovog konkretnog istraživanja.

Najkraću definiciju narativa dao je Labov definišući ga kao verbalni akt koji sadrži najmanje dve rečenice prikazane u vremenskom

poretku (Labov & Waletzky, 1967). Kohen i Šajrs (Franzosi, 1998, str. 519) narativ definišu kao verbalno linearno organizovanje događaja u smislenu radnju, koja se možda objektivno i nije desila tako kao što je prikazana. Naglasak je na tome da narativ nije nužno istinit ili lažan (štaviše, prve analize narativa bavile su se fikcionalnim diskursima), te da u njegovoj analizi suštinski važnu komponentu predstavlja građenje smisla, a ne referentno odnošenje jezika na stvarnost. Vreme, odnosno, njegov tok, unutar narativa, povezano je u celinu procesom osmišljavanja nekog događaja ili radnje i ne predstavlja nužno niti linearan niti objektivan vremenski niz, već pre svega smisleni tok, sagledan kao takav iz perspektive naratora. Prop i Tomaševski (Tomaševski, 1972) navode da je narativ jezička konstrukcija koja ima zaplet i da je upravo to ono što ga karakteriše od drugačijih upotreba jezika, odnosno, od običnog pričanja. Serije događanja u narativu povezane su nekim zapletom, često izmeštanjem vremenskog toka i transformacijom početnog konteksta u kome se radnja dešava, koje zahteva neku vrstu razrešenja i delovanje aktera da bi se ono desilo. Obična priča predstavlja prikaz nekih akcija i događaja, dok zaplet, koji čini narativ, otkriva njihov smisao. Za razliku od obične priče, u zapletu se radi o kompleksnom događaju koji zahteva da se u prikazu delovi tog događaja kombinuju na varijabilan način, čije značenje na kraju može biti različito, iz perspektive naratora, kao i slušalaca. Narativ se gradi u polju višeznačnog društvenog diskursa i njegove osnovne kognitivne funkcije izražavaju se kroz mogućnost proširenja tog polja. U tom smislu, narativ se ne čita kao istinita priča, već kao mogućnost sagledavanja više različitih perspektiva istog događaja. Tako su ishodi, kao i tok jedne iste radnje u narativu zapravo multivarijantno povezani – različiti sagovornici će ih različito izgraditi.

U formalnom smislu, zaplet je narušavanje ravnoteže nekog početnog stanja i njegova inverzija. Ono što dolazi u sukcesiji, nije tek sled, već promena, transformacija prethodnog stanja. Događaji situaciju menjaju na dinamički način. Formalno, taj sled bi izgledao na sledeći način: inicijalno stanje → prekid → novo stanje → prekid → novo stanje ... (itd.) ... → finalno stanje (razrešenje).

Dok je u jeziku moguća reverzibilna upotreba vremena, a u govoru ne-reverzibilna, narativ transcendira ove odredbe i prikazuje u vremenskom toku izmeštene vremenske događaje, formirajući

vremenske transverzale, dajući primat problemu izgradnje sadržaja ili smisla narativa u odnosu na vremenski tok. U tom smislu, u analizi narativa treba razlikovati stvari i događaje koji su se desili „jedni za drugima" od stvari događaja koji su se desili „jedni zbog drugih".

Narativ „usmerava i vodi naš pogled na događaje, stvarajući ugao iz koga nas poziva da sagledamo realnost" (Cebik, 1986, str. 68). Kao takav, on sam nije istinit ili lažan, za razliku od eventualnih događaja koje opisuje, on predstavlja u osnovi predlog perspektive, te je „predmet prihvatanja i odbijanja, ali ne bez racionalne rasprave" (isto).

U zavisnosti od vrste narativa, racionalna argumentacija u procesu njegovog prihvatanja, odbijanja i procenjivanja može biti manje ili više važna. Na primer, u fikcionalnim narativima ona će uglavnom biti irelevantna, dok će u recepciji narativa o društvenim promenama ona biti bitna. Jedan od bitnih faktora u analizi narativa i u rekonstrukciji njegove unutrašnje logike predstavlja i stepen obrazovanja i profil samih naratora.

Analiza narativa je postupak prevođenja implicitnih stavova naratora u eksplicitne, tako što se ekspliciraju argumenti i kontekst u okviru kojih narator osmišljava temu. Sama analiza narativa nije nužno strogo određen metodološki postupak (koji bi bio sličan analizi sadržaja), već pre epistemološka situacija u analizi diskursa/teksta/jezičkog akta koja se sastoji u postavljanju seta pitanja o nekim socijalnim procesima o kojima je tu, u konkretnom narativu, reč. Ukoliko se na taj način sprovodi, analiza narativa ima svoj metanivo, jer sama analiza elaborira zapravo problem neke ideje, socijalnog, teorijskog pitanja, u vremenskom, tj. smislenom, „proživljenom" toku, kroz način kako ga predstavljaju različiti sagovornici.

Tako se sam narativ predstavlja u svojim permutacijama kao spiralno građenje smisla koje se nastavlja (kroz analizu pojedinačnih naracija) sve dok ne dođe do zasićenja i iscrpljenja intelektualnog problema koji je istraživanjem postavljen. Dakle, analiza narativa u ovom značenju predstavlja kumulativni rast smisla u analizi neke pojave, ali sama struktura događaja ostaje pri tom ograničena i vezana za prikaz njegove transformacije u sledu specifične unutrašnje strukture vremena kao smislenog toka (Watson, 1973, str. 245).

Suštinske razlike između analize narativa i metanarativa u tom smislu nema i ona se u osnovi odnosi na nivo analize. Dok je problem

načina analize narativa pitanje metodološkog postupka (kodiranja podataka na konkretnom materijalu) i odnosi se na jezičke konstrukcije i iskustvene sadržaje, analiza metanarativa je epistemološka situacija unutar koje se razrešavaju osnovna teorijska pitanja postavljena samim istraživanjem kroz analizu konkretnog materijala (narativa) njegovim prevođenjem na konceptualni nivo.

U osnovi, narativ je performativni socijalni čin, oblik društvene participacije sa naglašenom evaluativnom ili vrednosnom dimenzijom, kojim narator učestvuje u društvenoj stvarnosti i u njoj se pojavljuje kao akter. Dakle, osnovno polazište u analizi narativa je da je jezik već sam po sebi društvo, društveni proces, društveni događaj i participacija koja uključuje aktere.

Jezik je samogenerativni aparat i mada sadrži ograničeni broj reči i pravila njihove upotrebe, on se nikada ne koristi na apsolutno isti način, te se putem njega formira neograničeno polja značenja i upotrebe – čak i u najjednostavnijim konvencionalnim društvenim situacijama u kojima je upotreba jezika manje više frazalna, jezik je „otvoreni" semiotički sistem (Sosir, 1989). Svaka upotreba ljudskog jezika je stvaralačka i participativna i do određenog stepena nepredvidljiva. U svojoj pragmatičnoj društvenoj upotrebi, jezik se formira kao diskurs, kao prostor jezičkog razmatranja i komuniciranja među članovima društva. On predstavlja kompleksnu i visoko razvijenu upotrebu jezika u organizovanoj kulturnoj komunikaciji. On se formira kombinovanjem citiranja, fraza, elaboriranja, propitivanja, odobravanja, osuđivanja, mimikrije, parodije itd. u međuprostoru sučeljavanja različitih stanovišta. Kao takav, diskurs je polje formiranja različitih narativa, kao iskustvenih govornih zapleta i osmišljavanja, koji se odvijaju na empirijskom nivou, ali i prostor za oblikovanje različitih metanarativa, koji su „nevidljivi" i prepoznaju se na konceptualnom nivou koga sami naratori mogu i ne moraju biti svesni. Vrednost i validnost nekog metanarativa očituje se u njegovoj generativnoj moći da generiše mnogo različitih jezičkih upotreba koje se daju podvesti pod isti koncept i nije nužno vezan za empirijsku proveru, već za produktivnost u proizvođenju smisla.

Klasična analiza razgovora i jezičkih izvora podataka u sociologiji nije bila skoncentrisana na sam jezik u dimenziji koja je gore navedena, već je prednost data utvrđivanju i izgradnji uniformne

metodologije obrade jezičkih podataka. Jezički izrazi se u tom pristupu redukuju u funkciji primene određenog metodološkog postupka. Recimo, kada je reč o analizi sadržaja, naglasak je na obradi podataka koja će biti objektivna, ponovljiva, izvedena po eksplicitno formulisanim pravilima koja omogućuju kvantifikaciju podataka i fragmentovanje teksta/izvora, merenje učestalosti upotrebe određenih izraza koji se uniformnim metodološkim postupkom svrstavaju pod istu kategoriju i sl. Međutim, takav metod u analizi narativa može da zavede na sasvim krivi put u razumevanju same „priče" i „zapleta", te se ona bazira na drugačijim principima.

Tako se, npr. u Burkeovom pristupu (1966), koji narativ tretira kao retorički čin, analiza narativa sprovodi kroz „intrističnu, ili unutrašnju analizu jezika" i kroz „eksintrističnu ili spoljašnju, eksternu analizu. Dok se prva sastoji u analizi izgovorenih fraza, izraza, reči, konstrukcija, stila, druga se sastoji u proučavanju verbalnih akata u njihovim kontekstualnim funkcijama s obzirom na aktere koji u njima učestvuju (naratore i auditorijum).

U Burkeovom pristupu, verbalni akti su sagledani kao simboli u akciji. Simbol je verbalni ekvivalent nekom iskustvu, koji se može primeniti na različite kontekste, a ne samo jedan, te uvek ima element meta-značenja i apstraktnog smisla u sebi. U tom smislu se meta analiza sastoji u izdvajanju osnovnih grupa simbola na osnovu kojih se diferencira i konceptualizuje narativ i formiraju njegove osnovne matrice. Istraživački postupak pronalaženja ovih matrica može biti i induktivni i deduktivni, tj. ili se postepeno izvlači iz sadržaja samog diskursa ili se formira kao set pretpostavki o konceptualnoj strukturi diskursa koji se analizira. Međutim, u svakom slučaju, meta-analiza predstavlja apstraktni nivo analize narativa, njegovo svođenje na koncept. Simbol je nosilac ideje i kao takav, on kodifikuje iskustvo, šematizuje događaje, standardizuje eksplanatorne elemente jezika u njihovom opisu. Simbol se može upotrebiti višenamenski – za korekciju neke situacije, ukazujući na neki problem u iskustvu, za izdvajanje i favorizovanje određenih vrednosti u odnosu na neke druge. Različiti nivoi strukturisanja značenja simbola zavise od nivoa socijalnog okruženja u kome vrše svoju funkciju, te na to treba obratiti pažnju u analizi.

Veliki deo upotrebe jezika vezan je za izgradnju uloge i persone naratora u određenom socijalnom okruženju – jezik služi da bi se ta uloga naznačila i izgradila (npr. to se može pratiti kroz socijalno adaptivnu upotrebu familijarnog jezika, upotrebu lokalizama u funkciji lokalne socijalne kohezije, izgradnju slenga subkulturnih grupa, elitni jezik viših klasa, upotrebu akademskog jezika, kada je reč o karakteristikama jezika kao takvog, a sadržajno to mogu biti specifični načini artikulacije i odnošenja prema nekom problemu ili delu kulturne stvarnosti koji su svojstveni posebnim grupama u društvu i sl.). Jezik je u tom smislu vezan za izgradnju varijabilnih socijalnih identiteta. Za Burkea je, dakle, karakteristično da na jezik više gleda kao na strateško sredstvo komunikacije (te će se to odnositi i na analizu narativa), nego kao na kognitivan simbolički aparat kojim se reprezentuje i eventualno rekapitulira određeno iskustvo ili objektivno stanje stvari. Slično Gofmanu (1969), upotreba jezika ima dramaturške dimenzije, jer je jezik bazično viđen kao sredstvo socijalne akcije, a ne kao sredstvo prenošenja informacije. U analizi jezika treba obratiti pažnju na dramatične metafore koje postavljaju socijalne koordinate verbalnom iskazu. Burke (1966) govori o pet momenata dramatizacije verbalnog akta koji od njega čine retorički čin: prikaz čina (događaja), scene (konteksta i situacije u kojoj se radnja dešava), učesnika ili „glumaca“ sa svojim ulogama, sredstava i načina delovanja i svrhe (zašto se nešto desilo), s tim što ovi elementi mogu da se prožimaju u samoj analizi narativa kroz izdvajanje ključnih elemenata verbalnog akta i analizu njihove međusobne transformacije. Pozicioniranjem ovih elemenata, govornik i samog sebe socijalno identifikuje kao učesnika, odnosno, definiše svoj retorički odnos spram situacije u kojoj zauzima određeno mesto i perspektivu.

Kao i Burke, i Labov (Labov & Waletzky, 1967) narativ tretira kao deo socijalnog konteksta. Labov se pri tom bavi pre svega jezikom u njegovoj aktuelnoj upotrebi. Njegova tehnika analize narativa je sasvim kompatibilna sa teorijskim pretpostavkama retoričkog modela, unutar kojih se upotreba verbalnih formi i akata posmatra kao strateški izbor u funkciji ubeđivanja. Verbalni akt izražava neki nivo događaja ili problema koji može biti rešen određenom strategijom, koju sam taj verbalni akt izražava. Prema Labovu, fundamentalna

struktura nekog narativa najlakše se može izdvojiti fokusiranjem na lično iskustvo ili perspektivu.

U svojoj teoriji i pristupu analizi narativa, on razlikuje formalnu analizu jezika sa jedne strane, a sa druge funkcionalnu, koja se sastoji u analizi referencijalne i evaluacione funkcije jezika. Formalna analiza narativa se sastoji u izdvajanju učestalih verbalnih obrazaca upotrebe jezika (po određenim temama i kodovima).

Bibliografija

Burke, K. (1966). *Language as Symbolic Action: Essays on Life, Literature and Method*. Berkeley: University of California Press.

Cebik, L. B. (1986). Understanding Narrative Theory. *History and Theory*, *25*(4), 58–81.

Franzosi, R. (1998). Narrative Analysis-Or Why (And How) Sociologists Should be Interested in Narrative. Annual Review of Sociology, 24, 517–554.

Goffman, E. (1969). The *presentation of self in everyday life.* London: Allen Lane.

Labov W. & Waletzky J. (1967). Narrative analysis. In J. Helm (ed.), *Essays on the Verbal and Visual Arts* (pp. 12-44). Seattle: Univ. Wash. Press.

Levi- Stros, K. (1977). *Strukturalna lingvistika*. Zagreb: Stvarnost.

Levi- Stros, K. (1988). *Strukturalna lingvistika II*. Zagreb: Školska knjiga

Ricoeur, P. (1980). Narrative Time. *Critical Inquiry*, (7)1, 169-190.

Riker, P. (1993). *Vreme i priča*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Svetozara Jovanovića.

Sosir, F. (1989). *Opšta lingvistika.* Beograd: Nolit.

Tomaševski, B. V. (1972). *Teorija književnosti: poetika.* Beograd: Srpska književna zadruga.

Watson, K. A. (1973). A Rhetorical and Sociolinguistic Model for the Analysis of Narrative. *American Anthropologist*, New Series, *75*(1), 243–264.

Poglavlje 2.
NARATIVI I METANARATIVI O IDEJI UNIVERZITETA: ANALITIČKI OKVIR

Predrag Lažetić

Uprošćeno i za potrebe ove analize narativa o društvenoj ulozi univerziteta pojam narativ treba shvatiti kao priču pojedinca o univerzitetu, njegovoj percepciji njegove sadašnje uloge. Pri tome treba naglasiti da pojam vremena tj. onoga što je prošlost, sadašnjost i budućnost u narativima pojedinaca nikada nije u potpunosti linearan kao što je i teorijski razmotreno u prethodnom tekstu. Pričom o sadašnjoj ulozi univerziteta pojedinac u isto vreme vrši refleksiju o prošlosti na osnovu ličnog iskustva i zapažanja tj. pojedinac se te prošlosti ne seća suženo faktografski, već je uvek nanovo konstruiše na osnovu potreba sadašnjosti, ali i na istim osnovama anticipira sliku budućnosti. U istorijografiji slično polazište o potrebi razumevanja sadašnjosti zarad bolje shvatanja prošlosti navodi Lusijen Fevr (2004).

Diskurs u kontekstu ovog istraživanja treba shvatiti kao sastavni deo svakog narativa kojim se priči daje smisao i objašnjenje. Ukoliko priča daje odgovor na pitanja šta se desilo, dešava i desiće se, diskurs je deo priče koji objašnjava kako i zašto, odnosno daje viđenje konteksta, uzroka i posledica. Diskurs nikada nije slobodno definisan od strane pojedinca jer je sam po sebi ograničavajuća kategorija koja omeđava granice moguće istine o nekom fenomenu. Diskurs predstavlja percipiranu društvenu granicu onoga šta se može reći, na primer, o društvenoj ulozi univerziteta. Svaki diskurs ima svoje

simboličke instrumente – vokabular, izraze i stil, čijim odabirom pojedinac konstruiše svet oko sebe.

Diskursi o univerzitetu, a naročito njihov vokabular, izrazi i logičke veze između uzroka i posledica u izlaganju pojedinca potiču vrlo često od istorijskih metanarativa o univerzitetu. Metanarativ (često pominjan u literature kao *grand narrative*, *master narrative*) kao pojam se odnosu na pretpostavljeno sveobuhvatno objašnjenje koje uokviruje i povezuje sve pojedinačne narative – priča svih priča. Metanarativi pružaju društvu (ili jednom njegovom segmentu, na primer akademskoj zajednici) istorijsko značenje, smisao i legitimitet putem pretpostavljenog ostvarenja neke velike ideje koja još nije ostvarena, ali čiji ideal i težnja ka njemu opravdavaju delovanje pojedinaca, grupa ili pak postojanje institucija kao što je univerzitet.

Postmodernizam kritikuje postojanje metanarativa i jedinstvenih istina, društvenih zakona i sveobuhvatnog tumačenja društvene stvarnosti. Teoretičari kao što je Liotar (Lyotard, 1984) smatraju da se karakter znanja promenio I da je sada takav da nema velikih Istina i velikih narativa već da istine nastaju lokalno među istomišlejnicima u formi lokalnih narativa tj. narativa fokusiranim na lokalne kontekste i raznolikost tumačenja i iskustava. Od metanarativa ostaju samo delovi, na nivou slogana i lajt motiva koji mogu da se primenjuju u različitim kontekstima.

Upravo ovi lokalni narativi jesu predmet analize ovog istraživanja. Oni predstavljaju fragmente metanarativa, tj. manifestuju se u diskursu i priči pojedinaca kao ostaci na ruinama metanarativa o univerzitetu, odnosno njegovoj sveobuhvatnoj ideji. Ovi fragmenti se lokalno kontekstualizuju, kombinuju i nanovo reinterpretiraju stvarajući tako jednu novu vrstu lokalnog narativa koju možemo nazvati hibridnom. Ovo istraživanje pokušava upravo da identifikuje i mapira sastavne delove ovih hibridnih narativa o društvenoj ulozi univerziteta koji postoje u akademskoj zajednici u Srbiji, ali i van nje, a sa ciljem da pronađe njegovo uporište u istorijskim diskursima o društvenoj ulozi, odnosno ideji univerziteta, te potom pruži presek savremenih diskursa o društvenoj ulozi univerziteta u Srbiji.

Istovremeno, kao deo analitičkog okvira poslužiće nam uporedna studija u kojoj se analizira učešće univerziteta u društvenoj transformaciji 15 zemalja i u kojoj se prepoznaju četiri dimenzije društvenog

angažmana. U ovoj studiji Brenan, King i Lebo (Brennan et al., 2004) predlažu analitičku podelu na a) ekonomsku transformaciju, u kojoj univerziteti primarno učestvuju kao agenti stvaranja ljudskog kapitala, b) transformaciju u političkoj sferi koja se odnosi na stvaranje i održavanje vladinih i nevladinih organizacija i institucija, kao i na socijalizaciju političke i društvene elite, v) transformaciju društvene strukture pri čemu univerziteti imaju funkciju obezbeđivanja društvene mobilnosti i g) kulturnu transformaciju koja se odnosi na vrednosti i ideje za koje se univerziteti zalažu i koje promovišu (Brennan et al., 2004, str. 26). Prateći ovu osnovnu matricu, a za potrebe ovog istraživanja, u razvoju analitičkog okvira narative i metanarative o ideji univerziteta posmatraćemo kroz prizmu upravo ove četiri dimenzije: ekonomske, političke, društveno-strukturne i kulturne.

Metanarativi o ideji univerziteta

Univerzitet se u teorijskojoj literaturi o modernom društvu često posmatra kao ključna institucija modernog doba u kojoj se sreću znanje, kultura i društvo (Delanty, 2001). Kao takav univerzitet se menjao kroz mnogobrojne faze razvoja modernih društava, od epohe prosvetiteljstva, građanskih revolucija, kreiranja nacinalnih država, sve do razvoja industrijskih društava dvadesetog veka i doba globalizacije. Još bitnije, a naročito iz perspektive ove studije, jeste da se zajedno sa društvenim promenama koje su obeležile moderno doba menjala i sama ideja univerziteta i vizija njegove uloge u društvu. Univerzitet je centralna institucija sociologije znanja za čiju se centralnu društvenu funkciju smatra stvaranje novih znanja, prevashodno kroz naučna istraživanja, zatim širenje znanja, što u samoj akademskoj zajednici što u društvu, kroz nastavu. Ova uska povezanost sa znanjem kao društvenim dobrom dovodi do toga da se i univerzitet kao institucija menja prevashodno u odnosu na promene u modusu produkcije novih znanja (Gibbons et al., *1984*) kao i u skladu sa diferencijacijom sistema znanja koja dovodi do stalnog nastanka novih naučnih disciplina, što uslovljava socijalizaciju na disciplinarnoj osnovi koja neretko teži da se potvrdi u okviru formiranja zasebnih

organizacionih jedinica univerziteta (Merton, 1973). Ovi dubinski procesi vezani za sociologiju znanja i nauke, kao i procesi vezani za sam društveni podsistem visokog obrazovanja (kao što je proces omasovljavanja visokog obrazovanja) uticali su i na to da se rasprava o ideji univerziteta iznova otvara.

Univerzitet u liberalnoj modernosti

Za razliku od načina na koji su srednji vek i doba renesanse obeležili druge sfere društva, učeni ljudi u potrazi za istinom su davali univerzitetima tog doba kosmopolitski karakter. Univerzitet je bio mesto *univerzalnog znanja* (otuda i ime univerzitet), institucija vezana za univerzalnu ideologiju hrišćanstva, istinski kosmopolitska institucija koja nije bila vezana ni za jednu državu već je pripadala univerzalnom poretku. Karakteristika evropskog univerziteta, za razliku od sličnih institucija u npr. muslimanskom svetu tog doba, jeste što je dozvoljavao više prostora za akademske slobode i neprekidnu disciplinarnu specijalizaciju (Randall Collins u Delanty, 2001, str. 27). Pored istinski kosmopolitskog karaktera koji se ogledao u studentima koji su dolazili na malobrojne univerzitete iz svih krajeva Evrope i postojanju latinskog kao univerzalnog jezika nauke, društveni uticaj univerziteta je bio omeđen ograničenošću komunikacije i tehnologije kao što je nepostojanje masovnog načina umnožavanja tekstova. U takvom sistemu znanje je bilo ograničeno na privilegovane učene ljude kojima su bili dostupni malobrojni rukopisi.

Sa dobom prosvetiteljstva u 17. i 18. veku univerzitet biva sve više apsorbovan u centralizovane apsolutističke monarhije tog doba i postaje sve više institucija od *nacionalnog* značaja, te postepeno gubi svoj transnacionalni kosmopolitski karakter. Već krajem 17. veka univerzalna ideologija univerziteta se više ne zasniva dominantno na hrišćanstvu već na modernoj eksperimentalnoj nauci i njenoj racionalnoj logici (Delanty, 2001). Univerzitet tako postaje centralna moderna institucija koju legitimiše proces stvaranja i validacije novog znanja i samim tim uspeva da privuče društvenu elitu. U tom procesu društvena elita ne samo da aktivno doprinosi u procesu stvaranja

novih znanja, već je i njihov dominantan korisnik, što bitno razlikuje ovu ulogu univerziteta od one koju on danas ima i prema kojoj su glavni korisnici novih znanja stvorenih u okviru univerziteta činioci van njega – građani, država, privreda i drugo.

U 18. a naročito u 19. veku univerziteti se umnožavaju i razvijaju kao nacionalne institucije pod pokroviteljstvom, finansiranjem i zaštitom centralizovanih nacionalnih država obezbeđujući za uzvrat sistem znanja neophodan za rastuću industriju i obučavajući činovništvo za rastući tehnokratsko-birokratski aparat nacionalnih država. Na ovaj način, univerzitet u Zapadnoj Evropi početkom 19. veka postaje bitan činilac modernizacijskih procesa, što ne znači da postaje autonomiji kao institucija. Umesto oslanjanja na zaštitu i skrb pojedinaca i klera, univerziteti se sve više nalaze pod patronatom države. Međutim, tradicija modernog evropskog univerziteta nije jedinstvena i ima različite osnove u vodećim evropskim državama tog doba.

Jedna od osnovnih tekovina prosvetiteljstva u Francuskoj jeste ideja o besplatnom osnovnom obrazovanju, ali i redefinisanje uloge nauke i univerziteta u društvu. U uticajnom izveštaju o opštoj organizaciji javnog obrazovanja pred francuskim parlamentom iz 1791. (Markiz de Condorcet, Rapport sur l'Instuction Publique), francuski prosvetitelj markiz de Kondorse između ostalog ističe značaj emancipatorske snage visokog obrazovanja i zalaže se da država preuzme odgovornost za pružanje visokog obrazovanja (Delanty, 2001, str. 30). Ova ideja postaje osnova za centralizovan državni, tzv. Napoleonovski model visokog obrazovanja koji je zasnovan na prosvetiteljskom racionalizmu i tehnokratskim vrednostima koje naglašavaju ideju civilizacijskog progresa. U vreme vladavine Napoleona pojedini stari univerziteti se gase, a osnivaju se *velike škole* (fr. *grandes écoles*, koje i do danas predstavljaju prestižniji vid visokog obrazovanja u Francuskoj u odnosu na univerzitete). Velike škole predstavljaju centre cenjenog korisnog znanja zamišljene kao moderne primenjeno istraživačke institucije koje školuju administrativno-stručnu elitu društva, nasuprot univerzitetima kojima je prepuštena opšte obrazovna nastavna uloga, ali i osnovna naučna istraživanja. Tako, podela između nastave i nauke u francuskoj napoleonovskoj tradiciji postaje mnogo izraženija nego u tradiciji nemačkih ili anglo-saksonskih univerziteta (Delanty, 2001, str. 30).

Jačanjem pozitivizma i rapidnim razvojem prirodnih nauka dolazi do sukoba između kultura intelektualaca društveno-humanističkog usmerenja i kulture stručnjaka, što se ogleda u tome da mnogi prosvetiteljski mislioci deluju van univerziteta i to u okviru društvenih salona koji predstavljaju socijalnu osnovu prosvetiteljstva, dok univerziteti, a naročito velike škole u Francuskoj, postaju nosioci kulture stručnjaka. Kultura stručnjaka biva u narednim fazama razvoja univerziteta institucionalizovana uključivanjem primenjenih naučnih disciplina (tehničkih nauka, pre svega) u univerzitete u drugoj polovini 19. veka. Ova promena se pokazala kao krucijalna za fantastičan razvoj industrijskih ekonomija u 19. veku, pre svega u Nemačkoj, Francuskoj, Velikoj Britaniji i SAD (Delanty, 2001).

Nasuprot francuskoj tradiciji univerziteta, u Nemačkoj nije postojala jaka centralizovana država koja bi instrumentalizovala univerzitet. Nasuprot tome nemački univerzitet se konceptualizuje pre svega kao kulturna institucija bitna za jačanje nacionalnog identiteta istovremeno težeći neohumanističkom idealu obrazovanja kao ličnog razvoja i samokultivacije (*Bildung*), nasuprot stručnoj obuci (*Ausbildung*).

Nemačkoj debati o univerzitetu doprinose Imanuel Kant i Vilhelm fon Humbolt. Kantov doprinos leži pre svega u ideji da je univerzitet institucija u kojoj bi trebalo da dominira kritička moć razuma (Delanty, 2001). U svojoj raspravi o sukobu fakulteta iz 1798. godine Kant se zalaže za superiornost filozofije kao kognitivne nauke kojoj je osnovni zadatak služba znanju i istini, nasuprot utilitarnim klasičnim disciplinama kao što su pravo, teologija i medicina koje su prevashodno u službi države školujući činovnike, lekare i sveštenike. Svojom odbranom filozofije kao discipline iz koje proističu sve današnje društvene nauke Kant uvodi u diskurs i opravdava ideju akademskih sloboda koje bi trebale biti podređene jedino zakonima razuma, a ne državnim zakonima. Prateći ovu liniju razmišljanja, univerzitet se društveno opravdava kao zaštitnik kognitivnih struktura nacije tj. njenih kulturnih modela i modusa stvaranja novih znanja (Delanty, 2001, str. 32).

Idealni model nemačkog modernog univerziteta se obično naziva *humboltovski univerzitet* prema naučniku i pruskom ministru kulture i prosvete sa početka 19. veka Vilhelmu fon Humboltu. Prema

istorijskom mitu osnivanje Univerziteta u Berlinu 1810. godine je predstavljalo prvu manifestaciju nove humanističke ideje univerziteta i kasniji model za sve nemačke univerzitete. Koncept ove ideje se sastoji od sledećih elemenata-ideala: jedinstva nauke i nastave; ideja univerziteta kao naučno-istraživačke institucije; ideje akademskih sloboda tj. slobode naučne i nastavne delatnosti koja dozvoljava razvoj nauke bez mešanja spoljnih interesa (Palatschek, 2001). Ovaj idealni model pretpostavlja da bavljenje naukom pruža moralno obrazovanje tj. predstavlja pretpostavku punog razvoja ličnosti. Ovaj model se takođe usko povezuje sa idejom da sve akademske discipline trebaju biti zastupljene unutar univerziteta (Palatschek, 2001, str. 38). Međutim, humboltovski model univerziteta treba shvatiti kao idealan i mitski tj. diskursno konstruisan prevashodno u 20. veku kada se isticala i tražila posebnost nemačkog visokog obrazovanja u odnosu na ostale konkurentne sisteme visokog obrazovanja. Takođe bitno je naglasiti da ideja univerziteta koja naglašava slobode nauke i nastave, te oslobođenje od uticaja spoljnih interesa ne isključuje marginalizaciju uloge države u visokom obrazovanju. Naprotiv, ovaj koncept podrazumeva da se interesi države u obrazovanju i nauci najbolje ostvaruju kada je se država ne meša direktno u procese na univerzitetima, ali u isto vreme se pojavljuje kao osnovni finansijer i patron univerziteta za uzvrat dobijajući obrazovanu elitu nacionalne države i njen birokratsko-tehnokratski aparat tj. činovništvo, ali i, ne manje bitno, „naučno opravdan“ kulturni model i tehnološke inovacije kao preduslove za razvoj. Na ovaj način, a u kontekstu 19. veka i pojave nacionalnih država, univerzitet postaje nacionalni simbol i mesto gde se kreira nacionalno znanje i nacionalna elita (Palatschek, 2001).

Ovakav konceptualni okvir se prepoznaje u mladim nacionalnim državama 19. veka kakva je bila i Srbija gde se otvaranje i potpora visokoškolskih institucija kao što su Velika škola, koja je preteča Univerziteta u Beogradu, smatra nacionalnim projektom i esencijalnim za napredak nacionalne kulture, ekonomski razvoj, obrazovanje elite itd.

Ovaj model predstavlja polazište za tradicionalne metanarative i diskurs o društvenom opravdanju univerziteta koja naglašava univerzitet kao instituciju od nacionalnog ugleda i značaja koju kao takvu država ima obavezu da finansira. U političkom smislu ovakva vizija univerziteta podrazumeva njegovu nad-političnost tj. nemešanje u

politiku, a u društveno-strukturnom smislu podrazumeva da je univerzitet elitna institucija u kojoj se obrazuju najbolji i odabrani, a u funkciji stvaranja društveno-političke elite. Ovako konceptualizovan univerzitet ima i vrlo bitnu kulturnu društvenu ulogu, a to je podržavanje i kreiranje narativa nacije kroz podsticanje nacionalnih mitova, nacionalne nauke itd. Uz tradicionalni narativ o ideji univerziteta se vezuju specifična shvatanja nastavne i naučne delatnosti, kao i konceptualizacija profesora kao člana akademske zajednice. Nastava se u vrlo blisko humboltovskom modelu univerziteta vidi jedino svrsishodnom ukoliko je usko povezana sa naučno-istraživačkom delatnošću u kome se rezultati najnovijih naučnih istraživanja direktno prenose u nastavu. Tradicionalno shvatanje nauke jeste da nauka predstavlja potragu za istinom koju humboltovski model univerziteta konceptualizuje ako istraživanje u osami (nem. *Einsamkeit*) tj. uz određenu distancu od svakodnevnice. Univerzitetski profesori kao osnovni nosioci tradicionalnog modela univerziteta se konceptualizuju kao nosioci i pioniri nacionalne nauke koji samim tim zasluţuju i dobijaju ogroman društveni ugled, plaćeni su od strane države i uživaju status visokih državnih službenika.

Univerzitet u 20. veku: doba razvijene modernosti

Pod dobom razvijene modernosti se obično podrazumeva razvijeno industrijsko društvo 20. veka, što je pojava koja se u različitim zemljama odvija u različitim periodima 20. veka. U Evropi, pa i u Srbiji se najviše vezuje za period posle Drugog svetskog rata i modernizacijske procese koji se dešavaju u tom periodu. U ovom periodu se osniva većina univerziteta u svetu koji danas postoje, a visoko obrazovanje postaje masovno, što je karakteristično za industrijska društva, a ne više elitno, što je karakteristika prethodnog perioda u kome dominira malobrojno emancipovano građanstvo (buržoazija) i u manjem obimu obrazovano plemstvo.

Univerzitet druge polovine 20. veka jeste institucija pod dubokim uticajem procesa industrijalizacije i urbanizacije. Kao institucija

masovnog obrazovanja moderan univerzitet sve više naglašava integraciju pojedinca u društveni poredak i obrazovanje za korisno učešće u društvu (eng. *social citizenship*), a sve manje ideal ličnog razvoj pojedinca (nem. *Bildung*) (Delanty, 2001). Univerzitet postaje institucija koja primarno ima ulogu širenja znanja među što većem broju građana kao i stručnu obuku i akreditaciju profesija. Preuzimanjem uloge širenja znanja u društvu i sve veće dostupnosti znanja, univerzitet postaje osnovna institucija demokratije (Delanty, 2001, str. 47). Proces omasovljavanja visokog obrazovanja Parsons naziva obrazovnom revolucijom koja proističe iz druge dve velike društvene revolucije – industrijske i demokratske (Parsons & Platt, 1973). Dok se prve dve revolucije dešavaju u kontekstu buržoaskog društva, obrazovana revolucija se dešava u kontekstu tzv. masovnog društva – masovnog prema obliku potrošnje, pop kulturi, državi blagostanja. U masovnom društvu, prema Parsonsu osnovni pokretač razvoja je bila potreba da se prevaziđe velika nejednakost u društvu proistekla iz kapitalizma, a jedan od osnovnih legitimnih vidova načina borbe za jednakost u društvu je bila omasovljenje obrazovanja, pa time i visokog obrazovanja koje se odvijalo značajnom brzinom u periodu nakon Drugog svetskog rata u celoj Evropi.

U periodu razvijene modernosti visokog obrazovanja, pa samim tim i univerziteta, smatra se jednim od osnovnih instrumenata socijalne mobilnosti, a u ekonomskom pogledu se smatra osnovnim elementom industrijske ekonomije jer mu se delegira bitan zadatak obrazovanja stručne radne snage neophodne za tehnološki zavisnu privredu zasnovanu na industrijskoj proizvodnji. Univerzitet u kontekstu Jugoslavije i ubrzane industrijalizacije nakon Drugog svetskog rata se vidi upravo u ovom ključu kao krucijalan deo velikog modernizacijskog projekta kakav je bio samoupravni socijalizam i prateća ekonomska politika. U generalnom hladnoratovskom kontekstu ne treba potceniti ulogu univerziteta i njihovih naučno-istraživačkih kapaciteta u takmičenju u naoružanju i generalnoj sprezi sa državom u vojnom domenu.

U razvijeno moderno doba metanarativ o univerzitetu nije samo zasnovan na njegovoj ulozi u procesu uključivanja masa u industrijsko društvo, već i na širenju kulture tj. očuvanje postojećih kulturnih obrazaca i njihovo širenje u društvu.

Karakterističan modus znanja u ovom periodu se menja i zasniva se na znanju koje je organizovano i omeđeno disciplinama i kontrolisano od strane stručnjaka. Karakterističan za ovaj period jeste lamentni narativ o izgubljenoj prosvetiteljskoj univerzalnosti i celovitosti znanja, kao i o gubljenju jedinstvene ideje univerziteta u sveopštoj specijalizaciji i javljanju novih disciplina i poddisciplina (Delanty, 2001). Kao prva žrtva trenda specijalizacije vidi se gubitak humboltovskog ideala neraskidive povezanosti naučno-istraživačke i nastavne delatnosti na univerzitetima. U dobu masovnog visokog obrazovanja – velikog -broja studenata sa jedne strane i sve glasnijih zahteva za društvenom i ekonomskom relevantnošću naučno-istraživačkog rada sa druge strane, dolazi do funkcionalnog odvajanja nastave i nauke, obrazovanja i ličnog razvoja, znanja i kulture. Kognitivne sfere znanja umesto u stare podele na fakultete sve se više organizuju u discipline koje postaju racionalizovane u obliku odseka na univerzitetu, a kolektivitet akademskog osoblja kao grupe postaje osnovni stvaralac novih znanja umesto stare institucije profesora pojedinca kao nosioca disciplinarne katedre. U modernom dobu dolazi i do depersonalizacije i denacionalizacije znanja, a gotovo mističan kult naučnog znanja i univerziteta kao hrama ovog znanja se demistifikuje (Delanty, 2001, str. 52). Naučna delatnost se sve više seli sa univerziteta na specijalizovane ne-univerzitetske institucije kao što su npr. naučno-istraživački instituti, instituti akademija nauke itd.

Proces racionalizacije i fragmentacije još je vidljiviji u domenu nastave i dolazi do organizacije nastave u okviru obrazaca sličnih industrijskoj masovnoj proizvodnji. Ovakav trend je inicijalno započet na američkim univerzitetima koji se ističu kao simbol modernog univerziteta zasnovanog na diferencijaciji različitih funkcija, ali i na birokratizaciji univerziteta koja je posledica rastuće organizacione kompleksnosti (Parsons i Platt, 1973).

Ovakav univerzitet jeste i ishodište kritike takvog univerziteta koja se naročito jasno izražava u okviru studentskih protesta krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina 20. veka. Iako je univerzitet kao institucija u okviru liberalne i razvijene modernosti bio institucija koja je služila legitimizaciji dominantnih društvenih vrednosti u poslednjim decenijama 20. veka, univerziteti postepeno usvajaju glasove sa margina društva, a protesti šezdesetih se vezuju

za početak promene samo-definicije univerziteta u kulturnom i političkom pogledu. Univerzitet postaje ishodište kulturnih i političkih nemira širom sveta. Studentski protesti i pojava figura kritičkih intelektualaca na i oko univerziteta u ovom periodu se smatraju ishodištem narativa o univerzitetu kao transformatoru i inovatoru društva. Ova promena nije toliko pogodila modus nastanka novih znanja, koji ostaje dominantno disciplinaran, niti institucionalno ustrojstvo univerziteta, već se prevashodno odnosila na artikulaciju novog kulturnog etosa za univerzitet od koga je zahtevano da prihvati politizaciju znanja tj. ospori neutralnost naučnih saznanja kao i da prihvati javnu ulogu znanja u društvu, što se ogleda u naglašavanju društvene relevantnosti nauke i nastave. Univerzitet kao institucija je bio pozvan da izađe iz svoje učaurenosti i postane politički akter i kao takav bude krucijalan činilac demokratije i promocije demokratskih vrednosti, a kao takav sastavni deo civilnog društva (Delanty, 2001, str. 60).

Kao nosioci nove transformativne uloge univerziteta se vide intelektualci čija se uloga prepoznaje ne samo u reprodukciji kulturnih modela i znanja već i u njihovoj transformaciji (Delanty, 2001). Od intelektualaca okupljenih oko univerziteta se očekuje da kritički posmatraju društvenu realnost, da pomažu društvu da priča o problemima i kao takvi kreiraju intelektualnu elitu, čak zasebnu klasu. Postoje različiti pogledi na to da li je mesto intelektualaca unutar ili van univerziteta, iako se smatra nespornim da univerziteti jesu mesto koje okuplja intelektualce i štiti ih pod okriljem akademskih sloboda i institucionalne autonomije (Delanty, 2001, str. 86).

Da sumiramo, moderni narativi o univerzitetu u ekonomskom pogledu naglašavaju ulogu univerziteta u stručnoj obuci i akreditaciji profesija potrebnih industrijskom društvu. Univerzitet se vidi kao fabrika znanja i sastavni deo industrijskog društva i bitnim činiocem ekonomskog rasta. U sferi političkog, razvijena modernost univerzitetu dodeljuje prevashodno ulogu aktivnog činioca u socijalizaciji i emancipaciji masa, a narativ koji to prati jeste narativ ostvarivanja korisne uloge pojedinca u modernom društvu kako god ta modernost bila konceptualizovana, da li kroz diskurs o demokratiji, univerzitetu kao sastavnom delu civilnog društva ili pak diskurs o samoupravnom socijalizmu kakav je prisutan u jugoslovenskom kontekstu. Ovaj

narativ koincidira i sa narativom o akademskoj zajednici kao skupu intelektualaca kojima je zadatak da kritički posmatraju društvo i da ga na taj način unapređuju. Razvijena modernost podrazumeva i masovno visoko obrazovanje koje se vidi kao legitiman put ka vertikalnoj socijalnoj mobilnosti i socijalnoj inkluziji, te stoga visoko obrazovanje prate narativi o jednakosti i nejednakosti, dostupnosti i emancipaciji. U kulturnoj sferi se i dalje očekuje od univerziteta da bude aktivan u širenju dominantnih kulturnih vrednosti u društvu, ali se i gotovo kontradiktorno zahteva da kritički preispituje postojeće kulturne obrasce i da bude njihov transformator. Od člana akademske zajednice se ne očekuje da bude samo stručnjak i nastavnik, već i intelektualac koji je društveno angažovan u zajednici, podstiče druge a naročito studente na društveni angažman i priprema ih za članstvo u autonomnom i projektovanom društvenom sloju inteligencije. Nastava na modernom univerzitetu se posmatra, sa jedne strane, kao obrazovanje korisnih visoko-kvalifikovanih stručnjaka neophodnih za potrebe društveno-ekonomskog progresa, dok se sa druge strane ističe značaj univerzitetske nastave kao obrazovanja društveno svesnih i aktivnih akademskih građana. Nauku na modernom univerzitetu prati narativ o društvenoj relevantnosti naučnih istraživanja kao insistiranje na primenjenim istraživanjima koja vode ekonomskom i društvenom napretku.

Kasna modernost, postmodernizam i univerzitet

Osamdesete godine 20. veka se smatraju prekretnicom iz razvijene u kasnu modernost. U kontekstu univerziteta ovu promenu obeležava sklapanje jakih saveza između industrije i univerziteta u razvijenim ekonomijama sveta i javljanje pojedinih univerziteta kao nadnacionalnih institucija koji sve više postaju globalno prisutne korporacije ugrožavajući time delimično svoju društveno kritičku i demokratizacijsku ulogu (Delanty, 2001). Uticaj globalizacije na univerzitet postaje ogroman, a procesi globalizacije i neoliberalne ekonomske tendencije guraju univerzitete u razvijenim ekonomijama sveta u pravcu tržišta,

narativ o ekonomiji zasnovanoj na znanju postaje dominantan, a u njemu se univerzitet vidi kao jedno od mesta produkcije znanja kao robe koja ima svoju vrednost utvrđenu na tržištu. Ove tendencije prati i narativ o post-modernom univerzitetu koji uvode autori kao što su Liotar, Bauman, Derida i Redings (videti Delanty, 2001, str. 131)

Pod postmodernizmom se u opštim crtama podrazumeva revizija kulturnih pretpostavki modernosti. Za neke teoretičare postmodernizam predstavlja pomeranje van modernosti, a za neke poslednju fazu društvene moderne u koju se moderno društvo pretvara (Delanty, 2001). Obično se identifikuju tri faze postmodernizma: prvu predstavlja pojava pokreta u umetnosti u sedamdesetim godinama 20. veka, zatim pravac u francuskoj filozofiji koji se naviše povezuje sa autorima kao što je Fuko koji i sam postavlja tezu o diskursnoj prirodi znanja. Konačno postmodernizam postaje teorija društva i predstavlja političko usvajanje multikulturalizma kao koncepta i kritiku kapitalizma. U ovom, dominantno američkom, pravcu sekundarno pitanje koje se postavlja jeste pitanje identiteta u doba fragmentacije i prisutnosti različitih višestrukih identiteta (Delanty, 2001, str. 131).

Univerzitet kao osnovna institucija modernosti koja je organizovana oko produkcije novih znanja i njihovog širenja, kao osnovni faktor koji kreira i potvrđuje epistemološku strukturu moderne nacionalne države, neminovno biva dekonstruisan od strane teoretičara postmodernizma. U ključnom tekstu *Postmoderno stanje: Izveštaj o znanju* Žan Fransoa Liotar (Lyotard, 1984) nagoveštava postmoderno, postindustrijsko društvo i zasniva postmodernizam kao sociološku teoriju. Liotar u postindustrijskom društvu vidi potvrdu prethodne poststrukturalističke teze o znanju kao društvenom konstruktu nasuprot modernističkom gledanju da je znanje kulturno univerzalno, autonomno od društva i politički emancipatorno. U postindustrijskom društvu Liotar ne vidi integrišući princip jedinstva – veliki metanarativ koji objedinjuje sve – koji služi da legitimizuje društveni ili politički poredak. On postmoderno stanje koje vlada u postindustrijskom društvu vidi kao stanje fragmentisanosti u kojima postoje međusobno nepovezani fragmenti prethodnih velikih narativa i ideja (Delanty, 2001, str. 134). Postmodernizam raskida sa prosvetiteljskom idejom o emacipatorskoj snazi i ulozi koje ima znanje koje politički uobličeno može da inicira novu društvenu realnost.

Na ovaj način postmodernizam dekonstruiše i sam meta-narativ o znanju koje više nije apstraktno i emancipatorno. U kontekstu društva zasnovanog na informacijama, znanje se sve više svodi na informaciju, fragmentiše se kroz proces njegovog pretvaranja u robu i kroz njegovu instrumentalizaciju. Ova kriza znanja se posmatra kao kriza univerziteta koji gubi svoje autonomno društveno polje i monopol u stvaranju novih znanja i njihovom širenju. Različita znanja postaju u velikoj meri fragmentisana i raznolika i Liotar ne vidi kao moguće da budu više organizovana oko jedne institucije kao što je univerzitet (Lyotard, 1984).

Postmoderni narativ o univerzitetu objedinjuje sve vrste narativa koji proističu iz diskursa o postindustrijskom društvu u kome se smatra da je zasnovano na znanju, pri tome se znanje posmatra kao roba, fragmentiše se i depersonalizuje zarad lakše manipulacije u kome vizija univerziteta – preduzetan univerzitet, univerzitet kao samo jedan o mnogih pogona ekonomije zasnovane na znanju. U političkom kontekstu dolazi do naglašavanja pluralizma mišljenja i relativizma vezanog za granice dozvoljenog, te gubitka vere u znanje i prosvećenost kao put ka sveopštoj pa i političkoj emancipaciji. Na kulturnom planu univerzitet se vidi kao mesto sukoba i komunikacije različitih pluralnih kulturnih modela bez pretenzije da se da legitimitet bilo kojoj od prisutnih kultura. Postmoderni narativ o univerzitetu koincidira sa dostizanjem krajnjih granica ekspanzije visokog obrazovanja koje prelazi iz masovnog društvenog podsistema u gotovo univerzalno visoko obrazovanje koje je namenjeno svima, a u isto vreme nespremno da odgovori izazovima prilagođenja nastave potrebama sve raznolikije studentske populacije.

Ono što je pak najjasnija poruka postmodernog narativa o univerzitetu jeste dekonstrukcija samog metanarativa o objedinjujućoj univerzalnoj ideji univerziteta. Univerzitet se više ne posmatra kao institucija sa jednoznačnom i jasnom društvenom ulogom, niti se može govoriti da postoji objedinjujuća ideja oko toga šta bi trebalo da bude politička, ekonomska ili kulturna uloga univerziteta u društvu, a ni metanarativ koji objašnjava i legitimiše nastavnu ili naučnu delatnost, a akademska zajednica se ne vidi više kao zajednica već kao zbir potpuno autonomnih pojedinaca koji slede sopstvene ideje svrhe i društvene funkcije. Pri tome treba imati u vidu da postmoderno

stanje ne predstavlja odsustvo bilo kakvih narativa o ideji univerziteta već odsustvo jednog jasno vidljivog metanarativa. Umesto jednog narativa prisutno je mnoštvo fragmenata starijih i uvek nanovo kontekstualizovanih starih narativa o ideji univerziteta koji se često u narativima pojedinaca o društvenoj ulozi univerziteta prikazuju u vidu hibrida koji kombinuju elemente tradicionalnog i modernog na često vrlo upečatljiv i inovativan način.

* * *

Kako je najavljeno na samom početku ovog poglavlja, četiri dimenzije društvenog delanja univerziteta – *ekonomska, politička, društveno-strukturna i kulturna*, posmatrane kroz prizmu tri metanarativa o njegovoj ideji – *tradicionalni, moderni i postmoderni*, koji čine okosnicu analize razgovora o ulozi univerziteta u društvu i koji su tabelarno predstavljeni u tabeli koja sledi.

Dimenzija	Metanarativ	Narativi
Društveno-strukturna	*Tradicionalni*	Visoko obrazovanje dostupno najboljima, visoko obrazovanje namenjeno kreiranju društveno-političke elite, profesor kao nacionalna institucija velikog društvenog ugleda, akademski radnik kao pionir nacionalne nauke; elitno visoko obrazovanje
	Moderni	Univerzitet je instrument vertikalne mobilnosti i kao takav emancipator društva i facilitator meritokratije; masovno visoko obrazovanje
	Postmoderni	Univerzitet je aktivni činilac društva znanja (društva visoko obrazovanih), smanjenje društvenih hijerarhija kroz dostupnost znanja, povećan diverzitet studenske populacije i njihovih potreba; univerzalno visoko obrazovanje
Ekonomska	*Tradicionalni*	Država kao principijelni finansijer univerziteta, univerzitet kao institucija od nacionalnog značaja, obrazovanje činovnika zarad izgradnje nacionalne države.
	Moderni	Obrazovanje tehničke elite – stručnjaka koji omogućavaju napredak društva i rast ekonomije, univerzitet – fabrika znanja, stručno obrazovanje za industrijsko društvo, obrazovanja radne snage, primenjena istraživanja.
	Postmoderni	Preduzetnički univerzitet, univerzitet kao osnovni ali ne i jedini pogon ekonomije znanja, znanje kao roba, univerzitet više nema monopol u produkciji i širenju znanja.

Dimenzija	Metanarativ	Narativi
Kulturna	*Tradicionalni*	Univerzitet kao krucijalna institucija u izgradnji i očuvanju nacionalne kulture, univerzitet kao krucijalna institucija u izgradnji nacije i nacionalnih vrednosti, Univerzitet kao krucijalna institucija u očuvanju i promociji tradicionalnih vrednosti
	Moderni	Društvena avangarda, Univerzitet kao inovator društva i kulture, Kritički stav prema tradicionalnim vrednostima
	Postmoderni	Pluralitet kulturnih modela, Visoko obrazovanje kao polje sukoba-susreta različitih kultura, univerzitet kao multikulturna/internacionalna sredina, društvena anomija
Politička	*Tradicionalni*	Pakt sa državom koji podrazumeva slobodu naučnoga rada i političku neutralnost, „kule od slonovače"
	Moderni	Univerzitet kao kritičar društva, akademska zajednica kao skup intelektualaca, promocija demokratskih vrednosti, obrazovanje aktivnih akademskih građana, intelektualac čije je šire društveno delovanje sastavni deo identiteta akademskog građanina, društveno relevantna istraživanja, sve u svrhu progresa
	Postmoderni	Politički relativizam, kriza svrhe

U narednim poglavljima su identifikovani elementi narativa i metanarativa o ideji univerziteta u Srbiji u kontekstu njegove uloge u pomenute četiri dimenzije, a na osnovu više od stotinu razgovora koji su za potrebe ovog istraživanja obavljeni sa članovima akademske zajednice, ali i drugih društveno-relevantnih institucija.

Bibliografija

Brennan, J., King, R., & Lebeau, Y. (2004). *The Role of universities in the transformation of societies: an international research project*. Centre for Higher Education Research and Information/Association of Commonwealth Universities. UK. London: The Open University.

Collins, R. (1998). *The Sociology of Philosophies: A Global Theory of Intelectual Change*. Cambridge. MA: Harvard University Press.

Delanty, G. (2001). *Challanging Knowledge. The University in the Knowledge Society*. London: Open University Press.

Fevr, L. (2004). *Borba za istoriju*. Beograd: Srpska književna zadruga.

Gibbons, M., Limoges, C., Nowotny, H. et al. (1984). *The New Production of Knowledge*. London: Sage.

Lyotard, J-F. (1984). *The Postmodern Condition. A Report on Knowledge*. Machester: Manchester University Press.
Merton, R. (1973). *The Sociology of Science. Theoretical and Empirical Investigation*s. Chicago: Chicago University Press.
Palatschek, S. (2001). The Invention of Humboldt and the Impact of National Socialism. The German University Idea in the First Half of the Twentieth Century. In M. Szöllösi-Janze (ed.), *Science in the Third Reich* (pp. 37-58). Oxford: Berg.
Parrsons T. & Platt, G. (1973). *The American University*. Cambridge, MA: Harward University Press.

Poglavlje 3.
EKONOMSKA RELEVANTNOST ZNANJA: PERCEPCIJE O ULOZI UNIVERZITETA U EKONOMSKOM RAZVOJU SRBIJE

Jelena Branković

Uvod

Uloga univerziteta u ekonomskom razvoju društva se najčešće posmatra kroz prizmu ekonomskih teorija, a posebno teorije ljudskog kapitala koja se pre svega vezuje za obrazovnu funkciju univerziteta. S druge strane, kada govorimo o univerzitetu kao naučnoj ustanovi, odnosno o ustanovi koja ima aktivnu ulogu u unapređenju postojećih i stvaranju novih znanja, ekonomska dimenzija i ove delatnosti se nameće kao jedna od ključnih. Drugim rečima, univerzitet se *de facto* može posmatrati kao činilac ekonomskog razvoja društva.

Pridavanje značaja univerzitetu u ekonomskom razvoju je sve prisutnija pojava u sve većem broju zemalja. Potencijal koji univerzitet nosi za ekonomski razvoj prepoznat je i od strane vodećih međunarodnih institucija poput Svetske banke, Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD), Svetske trgovinske organizacije i Međunarodnog monetarnog fonda, koje u svojim programima i politikama prema privrednim sistemima zemalja, a posebno zemalja u razvoju, promovišu upravo ovu ulogu univerziteta, te na različite načine nastoje da utiču na vlade širom sveta da ovaj pristup usvoje u svojim

nacionalnim politikama. Ekonomski razlozi uglavnom su praćeni usmeravanjem zemalja u pravcu privatizacije visokog obrazovanja, uvođenja tržišnih mehanizama, liberalizacije i deregulacije, odnosno, sužavanja polja državnog intervencionizma.

Ovakav pristup nije stran ni institucijama Evropske unije. U najnovijoj Agendi za modernizaciju visokog obrazovanja, Evropska unija, u duhu ostalih dokumenata koji se odnose na visoko obrazovanje koje su njene institucije proizvele u proteklih deset i više godina, prepoznaje univerzitet kao instituciju koja ima potencijal da predvodi ekonomski razvoj, s obzirom da univerziteti predstavljaju „centre znanja, stručnosti i učenja" (European Commission, 2011, str. 8). Međutim, Evropska komisija je i kritična prema evropskim univerzitetima, ali i prema vladama svojih država članica, jer pomenuti potencijal nije u dovoljnoj meri ostvaren, pri čemu se poziva na primere iz drugih delova sveta, odnosno zemalja koje doživljava kao najkonkurentije na globalnom tržištu, pre svega SAD i Japan.

Zarad boljeg razumevanja ovog poglavlja, neophodno je pojasniti smisao i način na koji su korišćeni određeni termini. Najpre, neophodno je napomenuti da liberalizacija i deregulacija nisu sinonimni termini, iako se to ponekad implicira, uglavnom usled činjenice da se ovi procesi često dešavaju paralelno. Naime, deregulacija se odnosi na proces smanjivanja obima državne regulative ili, drugim rečima, „povlačenje države" i davanje više prostora tržišnim mehanizmima, a pod pretpostavkom da će veća liberalizacija, ili sloboda delanja, povećati konkurentnost, a samim tim i kvalitet i produktivnost. U tom smislu, regulacija se odnosi na „prisutnost" državne regulative u određenim sferama, dok se liberalizacija odnosi na slobodu delanja subjekata koji su objekti regulacije. Pored ova dva termina, u kontekstu visokog obrazovanja bitno je spomenuti i tzv. „marketizaciju", odnosno sve veći uticaj tržišta na visoko obrazovanje, ili proces u kome se državne institucije „ponašaju" kao privatni, pa čak i profitni subjekti, usled sve prisutnijih tržišnih mehanizama (Williams, 1995). S druge strane, privatizacija određenog subjekta ili, u slučaju visokog obrazovanja, sektora, odnosi se na sve veće prisustvo privatnih visokoškolskih ustanova, s jedne, odnosno, sve veća privatna izdvajanja za visoko obrazovanje od strane pojedinaca ili privrednih subjekata, s druge strane.

Pravac gorepomenutih globalnih trendova se može okarakterisati kao usmeren ka sve većoj privatizaciji i marketizaciji. Međutim, iako se to na prvi pogled čini, ova dva procesa nisu nužno uvek praćena deregulacijom i liberalizacijom. Često se u kontekstu politika i sistema upravljanja visokim obrazovanjem govori o procesu „reregulacije", u kome se država zapravo ne povlači već samo menja svoju ulogu. S druge strane, kada govorimo o liberalizaciji i sve prisutnijim tržišnim mehanizmima u visokom obrazovanju, ne samo u Srbiji već i u drugim evropskim zemljama, treba imati u vidu da je u njima visoko školstvo samo delimično izloženo. U tom smislu, u kontekstu visokog obrazovanja, možemo jedino govoriti o internim ili „kvazi-tržištima" (Dill et al., 2006, str. 331). Za razliku od „pravih" konkurentnih tržišta kod kojih to ne bi smeo biti slučaj, kvazi-tržišta su u većoj meri kontrolisana, pojedini „igrači" su privilegovani, a neretko se javljaju i monopoli. U kontekstu Srbije, ovo se ogleda, na primer, u nejednakom odnosu države prema privatnim i državnim univerzitetima. Iako po zakonu imaju u načelu isti status, privatni univerziteti ne mogu, na primer, upisivati studente o trošku države, niti njihovi studenti imaju prava na iste beneficije kao što je to slučaj sa studentima na državnim univerzitetima.

Tržišna liberalizacija prisutna je u nekoliko dimenzija. Prvo, država deo svojih ingerencija u upravljanju visokim obrazovanjem prepušta tržišnim mehanizmima, odnosno podstiče izlazak univerziteta na tržište na kome se takmiče za studente, sredstva i prestiž. Rast broja privatnih fakulteta u poslednjih 15 godina u Srbiji govori u prilog nastajanja visokoobrazovnog tržišta, mada neravnopravan odnos u koji su stavljeni privatni fakulteti i značajna uloga države i drugih sistemskih aktera u procesu upravljanja, ukazuje na to da država nije spremna da prepusti obrazovanje tržišnim mehanizmima. Druga dimenzija okretanja univerziteta tržištu ogleda se u stvaranju partnerstava sa privrednim subjektima u zajedničkim razvojno-istraživačkim poduhvatima. Iako velikim delom nastaje zbog manjka državnih finansija, saradnja sa privredom posmatra se kao put ka sprovođenju primenjenih istraživanja, uz razumevanje da ona mogu značajnije doprineti ukupnom ekonomskom razvoju zemlje. Saradnja kroz javno-privatna partnerstva može biti i strateška i dugoročna i obuhvatati i nastavu, a ne samo nauku. Međutim, u Srbiji se ovakav

oblik saradnje između, pre svega državnih, univerziteta i privrednih subjekata javlja tek u pojedinim slučajevima i nije direktno stimulisan od strane države.

Iako saradnja univerziteta i privrede nije novina, ideja da se univerzitet treba osvrnuti na potrebe privrede, te pridavanje većeg značaja novoj ulozi koju univerzitetska istraživanja imaju u privrednom razvoju smatra se integralnim sastojkom koncepcije o „ekonomiji zasnovanoj na znanju". Ovako shvaćena „odgovornost" univerziteta se može materijalizovati kroz nastavne i naučno-istraživačke aktivnosti. Dok se nastavne aktivnosti dovode u direktnu vezu sa doprinosom univerziteta jačanju ljudskog kapitala, uloga naučne delatnosti u privrednom razvoju posmatra se pre svega kroz primenljivost istraživanja ili kroz istraživačko-razvojne projekte u saradnji sa privredom.

Pored partnerstva sa privredom, podsticanje razvoja preduzetničkog duha među univerzitetima spominje se u kontekstu uvođenja tržišnih mehanizama i stvaranja klime za razvoj tzv. „preduzetničkog univerziteta" (Clark, 1998). Njegova osnovna obeležja su, prema Klarku, diversifikovani izvori finansiranja, integrisana kultura preduzetništva, okrenutost razvoju društva, efektivan mehanizam upravljanja i podsticanje akademskog rada. Preduzetnički univerzitet je aktivni činilac ekonomskog razvoja i kao takav integrisan je u sredinu u kojoj se nalazi. On je i integrativni deo modela Trostrukog heliksa (engl. *triple helix*), koji umrežava privredni sektor, vlade i institucije visokog obrazovanja. Imajući u vidu da danas češće nego u prošlosti, tehnološki napredne kompanije koriste nova znanja ili tehnologije koje su razvili univerziteti i dalje ih primenjuju i komercijalizuju, važnost međusobne povezanosti i međuzavisnosti ovih sektora dolazi do izražaja. Ovde je bitno napomenuti da je validnost koncepta Trostrukog heliksa kritikovan uz argument da se može primeniti na relativno uzak deo naučnog sektora, koji je povezan sa određenim naučnim poljima, i da čak i u tim slučajevima više predstavlja idealne tipove nego model zasnovan na empirijski utemeljenim spoznajama (videti Branković, Lažetić, Šabić, 2011).

Ovi procesu važni su za sagledavanje načina na koji univerzitet ostvaruje svoj potencijal u ekonomskom razvoju usled činjenice da univerziteti nisu izolovani sistemi i da se ovi procesi umnogome odražavaju na njihovo ponašanje, unutrašnju dinamiku, strukturu,

pa i na sam način na koji će oni odgovoriti na potrebe privrede, ali i društva uopšte i u tom smislu definisati svoju ulogu. Interakcija između privrede i univerziteta može se javiti u različitim oblicima, i može se kretati od spontane i vođene tržišnim mehanizmima, do čvrsto regulisane i strogo planirane. Ona se može odvijati direktno, u dijalogu između ustanova visokog obrazovanja i privrednih subjekata, ili posredno, uz signaliziranje, nadzor ili čak kontrolu države. Uloga države u bilo kom od mogućih scenarija je ključna jer je ona ta od koje zavisi stepen regulacije, liberalizacije, marketizacije i privatizacije.

Svakako, ne treba ni zanemariti da ovi trendovi predstavljaju izazov principima na kojima počiva univerzitet, kao što su nepovredivost autonomije institucije ili akademskih sloboda, i tenzija koja otud proizilazi predmet je mnogobrojnih debata, kako među akademskom zajednicom, tako i među donosiocima odluka van nje (Huisman, 2007; Esterman & Nokkala, 2009).

Kada je Srbija u pitanju, promene nastale usled ekonomske tranzicije, a koje u Srbiji započinju veoma kasno u odnosu na druge evropske zemlje, tj. tek u prvoj deceniji ovog veka, odnose se na liberalizaciju, deregulaciju i otvaranje tržišta, privatizaciju velikog broja državnih kompanija, značajnu ali ne i potpunu redukciju uloge države u privredi. Kako se šire društvene promene, pa tako i promene u ekonomskim prilikama, neminovno odražavaju na promene u načinu na koji univerzitet funkcioniše, ekonomska tranzicija društva i transformacija univerziteta dva su isprepletena procesa. U tom smislu, sve veća izloženost uticajima dinamike privrednih kretanja na univerzitet neminovno utiče na „ponašanje“ univerziteta u novim okolnostima, što se često manifestuje kroz veći nivo tržišnog ponašanja.

Širi kontekst ekonomske tranzicije čini sve ove univerzitetske procese i zahteve koji su njima implicirani, kontradiktornim. Kako zapažaju autori, prva decenija ekonomske tranzicije obeležena je, sa jedne strane, nedostatnim okvirom, tj. nemogućnošću države da sprovodi politike „fer pleja“ (Cerović, 2009), i sa druge strane, i dalje značajnim uplivom državnih odluka, pa se reformski procesi tumače kao prelazak od „komunizma do burazerskog kapitalizma“ (Stojiljković, 2011). Neuređeno, monopolizovano, slabo i često korupcijom opterećeno tržište i privreda imaju velike poteškoće da svoje zahteve formulišu i artikulišu ka univerzitetu. O karakteru ovih odnosa makar

delimično svedoči sporost u uspostavljanju Nacionalnog okvira kvalifikacija kao dokumenta koji sistematično povezuje sferu obrazovanja i tržište rada. Tako posmatrano, prethodno navedene promene na univerzitetima pre se mogu posmatrati kao deo (diskurzivnog) usklađivanja sa Evropskim visokoobrazovnim prostorom, nego kao uloga koja je potekla od zainteresovanih strana koje imaju legitimitet i moć da je zahtevaju.

Imajući gore navedeno u vidu, postavlja se pitanje u kojoj meri univerziteti u Srbiji uspevaju da svoju ulogu u ekonomskoj sferi društva realizuju i na koji način do te realizacije dolazi. Dok se vlade širom Evrope i sveta u razvijanju svojih visokoobrazovnih politika sve više pozivaju na gorepomenute ekonomske racionalizacije, i u skladu sa njima definišu normativne okvire i modele finansiranja, univerziteti, akademsko osoblje i studenti često imaju određene rezerve prema ovim trendovima i neretko nastupaju kritički prema načinu na koji ih donosioci odluka usvajaju i kasnije primenjuju. Stoga, jedno od pitanja na koje ćemo pokušati da damo odgovor u ovom poglavlju je pitanje na koji način akademska zajednica u Srbiji, ali i pojedinci van nje sagledavaju gorepomenute procese i ulogu univerziteta i kako se njihovi narativi mogu interpretirati u kontekstu dominantnih ideja univerziteta.

Univerzitet kao činilac ekonomskog razvoja

Uz svega nekoliko izuzetaka, razgovori sa predstavnicima akademske zajednice počinjali su upravo razgovorom o sprezi univerziteta i privrede (vodič za razgovor dat je u celini u aneksima 2 i 3 na kraju knjige). Tom prilikom intervjueri su nastojali da utvrde kako ispitanici vide ulogu istraživačke i obrazovne delatnosti univerziteta u odnosu na ekonomsku transformaciju kroz koju prolazi društvo Srbije, kao i odnos ovih univerzitetskih delatnosti u odnosu na tržište rada i privredni razvoj zemlje u Srbiji danas. Posebna pažnja je posvećena razmišljanjima ispitanika o tome kako oni percipiraju aktuelnu situaciju vezanu za ove probleme, te kako oni smatraju da bi odnos univerziteta po ovim pitanjima trebalo da izgleda. Na kraju, nastojali

smo da saznamo da li sagovornici lično, na bilo koji način, a posebno u slučaju izraženog nezadovoljstva postojećim stanjem, preduzimaju nešto da promene ili utiču na promenu situacije po pitanju jačanja uloge univerziteta u privrednom životu zemlje i društva uopšte.

Nastava i naučnoistraživački rad su svakako prepoznati kao primarna polja kroz koje bi univerzitet morao da daje svoj doprinos privredi. Iako među sagovornicima preovlađuje stanovište da univerzitet mora sudelovati u privrednom životu društva čiji je i sam deo, kada govorimo o načinu realizacije ove interakcije i ulozi različitih aktera u ovom procesu, možemo izdvojiti nekoliko dominantnih tema među sagovornicima na koje nam podaci ukazuju, a koje u velikoj meri reflektuju šire društvene tenzije kada je u pitanju politika razvoja.

Prva tema koju ćemo ovde obraditi reflektuje tenziju između dve sučeljene ideje univerziteta, gde tradicionalnu ideju univerziteta kao „kule od slonovače" izaziva modernističko shvatanje univerziteta koji aktivno učestvuje u primeni znanja, razvoju tehnologija i obrazovanju radne snage i na taj način doprinosi rešavanju društvenih problema, tehnološkom napretku i nameće se kao motor društvenog razvoja. Ovako posmatran univerzitet je institucija od izuzetnog značaja za društvo koja kroz svoje osnovne delatnosti – obrazovanje i nauku, postavlja znanje na mesto stožera ekonomskog i društvenog razvoja.

Uopšteno posmatrano, sagovornici sa svih univerziteta (redovni profesori, mlađi saradnici), kao i sagovornici sa institucija van akademske sfere smatraju da između univerziteta i privrede treba da postoji relacija, bilo da se radi o komunikaciji međusobnih potreba ili o usko povezanoj saradnji. Prilikom sagledavanja trenutnog stanja u ovom domenu, uglavnom smo nailazili na stav da bi u odnosu na postojeće stanje ovaj odnos morao biti intenzivniji. Tako, sagovornik sa jednog od univerziteta, smatra sledeće:

> Ne mislim uopšte da bi univerzitet trebalo da direktno utiče na razvoj, ali mislim da bi trebalo da bude više dodirnih tačaka između univerziteta i čitavog ekonomskog stanja uopšte, u tom smislu da univerzitet može da da državi, odnosno sredini u kojoj jeste, kadar koji je potreban da bi taj ekonomski razvoj bio bolji. U tom smislu mislim da bi trebalo ostvariti bolje kontakte i bolje veze. (KG-A6-LV-5-2012)

Na sličan način, jedan od sagovornika iz privrednog sektora, o važnosti saradnje univerziteta i privrede u domenu nastave i studentskih praksi govori na sledeći način:

> ... [Studenti] nikada nisu bili, sem možda obavezne prakse, nikada nisu radili negde. Mislim da bi tako nekome bilo fenomenalno da šest meseci bude u nekoj instituciji. Ne mora ni šest meseci, jedan, dva, da stvarno vidi kako to funkcioniše. Mislim da bi to samo koristilo. Da nikako ne bi bilo nešto što odmaže. I da bi to bila dobra spona između fakulteta, odnosno univerziteta i uopšte privrede, jer ljudi koji predaju na univerzitetima bi videli šta je potrebno. (B1-JB-4-2012)

Ključni termini u formulisanju nastavnih programa na univerzitetu koji teži da zadovolji potrebe tržišta rada jesu *profesionalna relevantnost* i *zapošljivost* diplomiranih, ali i upotreba reči kao što su *veštine* i *sposobnosti*, pored tradicionalnog *znanja*. Ovi termini provlače se kroz nemali broj razgovora. U sve većem značaju koji se pridaje ovim konceptima oslikava se jedno dublje pomeranja od ulaznih parametara ka izlaznim. Tako ćemo danas sve više čuti kako donosioci odluka insistiraju na „ishodima učenja“ ili već pomenutoj „zapošljivosti“, tj. relevantnosti određenih studijskih programa ili profila za privredu. Upravo u ovom domenu dolazi do razvoja kanala komunikacije između akademskog prostora i drugih institucija, poput privrednih komora, profesionalnih udruženja, službi za zapošljavanje, itd.

Pitanje profesionalne relevantnosti nastavnih programa se kroz vođene razgovore u ovom istraživanju posmatralo pre svega u kontekstu zapošljavanja i odnosa univerziteta i tržišta rada. Tako, u slučaju upisnih politika institucija, gde je većina sagovornika u načelu saglasna sa idejom da upisne politike treba da teže praćenju signala tržišta rada, i to kako u domenu broja studenata koji upisuju pojedinačne studijske programe, tako i u domenu znanja i veština koje studenti stiču upisom određenog studijskog programa. U tom smislu, relevantnost studijskih programa za tržište se uglavnom percipira kao važan faktor i u kreiranju upisnih politika i u razvoju kurikuluma, i to kod gotovo svih sagovornika. Zanimljivo je primetiti da je potonje često dovođeno u vezu sa mestom koje u kurikulumu akademskih institucija treba da imaju tzv. „teorijska“ ili disciplinarna znanja, s jedne, i praktična ili primenljiva znanja i veštine, s druge strane:

> Potrudili smo se da ih naučimo nekim konkretnim znanjima koja mogu da primene u praksi, da ne kažem zanat, malo je grubo, ali ovaj nekim primenjivim znanjima, koja po meni direktno utiču na ekonomiju uopšte u širem smislu. (SG-A6-MD-2-2012)

> Mi zamišljamo da školujemo isključivo naučnike i jako veliki broj na kraju ostaje razočaran kad shvati da neće dobiti posao u nauci, a za drugo nije ni osposobljen, pa se onda i teško zapošljava i teško snalazi. (BG-A3-JK-1-2012)

U skladu sa očekivanjima, naši sagovornici sa institucija van akademske sfere imali su mahom pragmatički pogled na odnos teorijskog i praktičnog u nastavi na univerzitetima, ali i potrebama tržišta rada: „Tako mislim da bi i ovde bilo dobro da se tu negde prva polovina visokog obrazovanja iskoristi za sticanje dobrog teorijskog znanja, a da onda završna ili završne dve godine služe da se to teorijsko znanje praktično upotrebi“ (B3-MD-4-2012).

Sagovornici iz redova akademske zajednice su se često kritički odnosili prema trenutnom stanju kada je u pitanju odnos univerziteta i tržišta rada uopšte, a posebno u svetlu postojeće visoke stope nezaposlenosti visokoobrazovanih u zemlji: „I dalje postoji veliki jaz između potrebe društva i onoga što studenti uče na samim fakultetima“ (NS-A7-RS-2-2012). Jedan od javno istaknutih pripadnika akademske zajednice[10] je taj jaz video ne kao problem nedostatka ljudskog kapitala, već nedovoljnog „usmeravanja u stvaranju tog ljudskog kapitala“ (SG-A3-MB-2-2012).

Kada bi se povela reč o odgovornosti za ovaj „jaz“ ili pak za neadekvatno „usmeravanje“, sagovornici bi uzroke mahom videli u nedostatku jasne politike države, strategije, ili pak nedovoljno informacija na raspolaganju koje, opet, država treba da obezbedi: „Mislim da je potrebno pre svega politika, kako u obrazovanju tako i kasnije u zapošljavanju, i da se realno sagledaju potrebe društva za određenim profilima i da se u odnosu na to na nacionalnom nivou vodi određena politika“ (BG-A6-IS-1-2012).

Interesantno je posmatranje jednog od dekana koji kroz svoje viđenje postojećeg stanja, tj. „nepostojanja veze sa tržištem rada“ saopštava i svoju percepciju odgovornosti za datu situaciju. U narednoj

[10] Za objašnjenje ove kategorije sagovornika pogledati Prilog 1.

izjavi možemo primetiti jedno, u pre svega ekonomskom smislu, racionalno viđenje odnosa univerziteta i tržišta rada iz ugla lidera jednog fakulteta.

> Apsolutno ne postoji veza sa tržištem rada. To zavisi i od koncepta državnog uređenja. Ne možete imati plansku privredu i da se univerziteti osvrću na to šta je potrebno za zapošljavanje, a da vi pustite jednu divlju ekonomiju gde vi ne znate šta će sutra da radi, a šta će da se ugasi. [...] Ako je slobodna tržišna utakmica univerziteti se bore za novac, bore se za studente. Studenti biraju šta će da upišu, da rade. Mi prodajemo uslugu, prodajemo obrazovanje i neko se javlja da ga kupi. Što bi ja brinuo zašto on to kupuje. (KG-A2-LV-10-2012)

S druge strane, bilo je i onih koji su smatrali da bi time trebalo da se pozabave sami univerziteti. Interesantno je primetiti da su sagovornici sa privatnog univerziteta u ovome bili dosledni. Viđenja sagovornika sa privatnih fakulteta, spomenutog univerziteta, se u mnogome podudaraju sa stavovima o primenljivosti univerzitetskog obrazovanja koje srećemo u razgovorima sa predstavnicima privrednih subjekata:

> Ipak živimo u vremenu kada vi morate prodati neko opipljivo znanje, morate prodati robu, znači znanje je roba koja se prodaje i mi idemo ka tome da sondiramo to tržište, to se radi vrlo pažljivo. Znači, to naše rukovodstvo fakulteta i univerziteta radi vrlo pažljivo. (SG-A6-MD-2-2012)

> Lično, ja se kao prvo, kao dekan fakulteta trudim da on iz dana u dan bude bolji, da školujemo kadrove koji su potrebni privredi, pratimo kakvi su trendovi na tržištu, gde se otvaraju radna mesta, šta su potrebe, pratimo malo i planove i na osnovu toga kreiramo naš studijski program, menjamo ga. (SG-A2-MD-1-2012)

Ovaj stav nije stran ni studentima, gde jedan od ispitanika iz ove grupe ističe „da bi trebalo svi fakulteti da idu ka tome da ostvaruju, da što više uklapaju, znači, svoje studijske programe potrebi privrede i društva – znači države“ (NS-A7-RS-2-2012). Istovremeno, drugi student smatra da „razvoj svake zemlje zavisi od toga kakvi su njeni studenti, budući radnici. [...] Jednostavno, trebalo bi da svi fakulteti u Srbiji imaju stručnu praksu, ti studenti koji danas-sutra izađu sa fakulteta znaju konkretno kako neku stvar da rade“ (BG-A7-MG-3-2012).

Čini se da su tranzicija ka tržištu rada i zapošljavanje uopšte teme koje studente među našim sagovornicima ponajviše brine: „I dalje postoji veliki jaz [...] i trebalo bi da on bude sve manji i manji, da bi studenti što lakše mogli da pređu sa fakulteta u privredu, odnosno na tržište rada“ (NS-A7-RS-2-2012). Ili, rečima drugog sagovornika sa univerziteta:

> Pa to opet mislim da je generalni problem u našoj zemlji, da studenti kad završe fakultet u suštini nisu baš potpuno spremni da obavljaju poslove koji se traže od njih, a sa druge strane traži se od njih da već imaju nekoliko godina iskustva. (NS-A6-ĐS-3-2012)

Samo pitanje tranzicije iz obrazovanja ka zaposlenju sa sobom povlači i šire pitanje pripremljenosti budućih diplomaca za svet rada. Jedan od sagovornika iz civilnog sektora na sledeći način opisuje situaciju: „Vi njima kada kažete 'ajde napiši dopis instituciji', oni kažu 'muuu', jer ne znaju da napišu, oni nemaju dana radnog staža“ (B4-JS-8-2012).

Iako retko, kod sagovornika iz akademske zajednice, nailazili smo i na stanovište da poslodavci nisu u dovoljnoj meri spremni na saradnju u cilju efektivnijeg povezivanja između univerziteta i tržišta rada.

> I mi se toliko mučimo da napišemo taj dodatak diplomi, da bi na tom sastanku privrednika oni rekli, mi ne znamo šta je to. A i da znamo šta je to nećemo da čitamo. Otprilike – čemu vam to služi. A to upravo treba da posluži njima kad naš student ode da se zaposli da oni pročitaju za šta je on sposoban. (BG-A2-IS-4-2012)

Interesantno je osvrnuti se i na percepcije realnosti po pitanu zapošljavanja diplomiranih studenata, s obzirom da je poznato da se u Srbiji trenutno sistemski ne prikupljaju podaci koji bi se mogli iskoristiti u ovom domenu. Među našim sagovornicima bilo je i onih koju smatraju da se „upisne kvote praktično prepisuju iz godine u godinu po inerciji“ (KG-A5-LV-1-2012), i da se „struke“ „praktično izmišljaju samo da bi fakulteti uspeli da zarade nešto, ne razmišlja se o svrsishodnosti tih fakulteta i tih struka“ (NS-A6-ĐS-3-2012). Sagovornici su se osvrnuli i na same institucije koje obrazuju profile za koje, navodno, ne postoji potreba:

A onda sa treće strane imate toliko tih visokih škola za vaspitače da ih ima preterano puno, ili imate toliko menadžerskih fakulteta gde ima više tih menadžera nego što je trenutno potrebno. (NS-A2-VS-6-2012)

Zašto ima 5 državnih fakulteta psihologije koji ne mogu da svoje diplomce zaposle godinama? Pri tom, oni imaju mnogo jače budžetske kvote nego neka druga zanimanja, koja su, kako da kažem, društvu ipak potrebnija. (BG-A5-DS-3-2012)

Nekoliko aspekata pitanja zadovoljavanja potreba tržišta rada možemo primetiti kod gore navedenih sagovornika. Najpre, potrebe tržišta rada posmatraju se najpre kvantitativno, kao odnos broja proizvedenih kadrova i broja zaposlenih kadrova sa diplomom visokog obrazovanja, te se u tom smislu vezuju za upisnu politiku i način na koji se upisna kvota broja studenata određuje. Svakako, ovo nije jedini način na koji sagovornici posmatraju problem, ali je onaj koji se najčešće ističe u prvi plan. Drugi, već pomenuti, aspekt koji je često bio predmet razgovora, jesu teorijska i primenjena znanja i veštine kao ishod nastavnih programa na univerzitetima. Važno je napomenuti i da je kritičko mišljenje jedna od sposobnosti koju su mnogi sagovornici isticali kao ključnu u procesu obrazovanja, ne samo za buduće zaposlenje, već kao generičku sposobnost koja karakteriše akademski obrazovanog pojedinca.

Drugo, zanimljivo je bilo primetiti da se, u velikom broju slučajeva, o privredi govori u smislu zadovoljavanja potreba *nacionalne* privrede. Međutim, to nije uvek slučaj, iako se i u slučajevima kada se ekonomija posmatra i van državnih granica, interesi nacionalne privrede prepoznaju kao ti koje treba staviti u prvi plan.

Što se tiče mog fakulteta, eto, tu mogu da kažem, ja mislim da je nula ljudi nezaposleno. Što se tiče fizike. Znači, svi nađu posao, mislim, oni koji ne ostanu ovde – našli su posao negde vani. I mnogo ih ide vani sa fizike. Srećom, u poslednjih pet godina počeli su i neki da se vraćaju, tako da bude nešto lepo. Odu, pa se vrate, što je mnogo dobra stvar. Mislim, nije fizika srpska stvar (smeh), to je ipak svetska stvar. (BG-A5-MJ-2-2012)

Nažalost, naša privreda nije u stanju da apsorbuje relativno mali broj studenata koji izlazi. [...] Kod nas ni taj relativno mali broj ne uspeva da nađe zaposlenje, što jeste problem. Rešenje je stvoriti prosperitetnu, ekonomski uspešnu zemlju – nema drugog rešenja. (NS-A1-VS-5-2012)

Treće, kako je ranije nagovešteno, u ovom domenu se posebno kritikuje država, odnosno odsustvo jasne politike i signala usmerenih ka univerzitetima kada su potrebe tržišta rada u pitanju. Ovo se takođe može protumačiti i kao prebacivanje odgovornosti na višu instancu, u ovom slučaju državu, što donekle govori o razumevanju sopstvene društvene uloge i odgovornosti.

Kada govorimo o drugoj osnovnoj funkciji univerziteta – naučno-istraživačkom radu, termini koji su sve prisutniji u javnom diskursu jesu *inovacije*, *transfer tehnologija*, *razvojna i primenjena istraživanja*, i sl. Klarkov preduzetnički univerzitet ovde se posebno nameće kao model kroz koji možemo posmatrati percepcije sagovornika. Ovakav univerzitet je mesto inovacija, centar za transfer tehnologije, inkubator „spin-off" i „start-up" preduzeća, on je i institucija koja intenzivno sarađuje sa privrednim subjektima, razvija javno-privatna partnerstva i teži izvrsnosti.

Sagovornici su, na sličan način kao što je to slučaj kod upisnih politika i nastavnih programa, gotovo bez izuzetaka smatrali da bi nauka trebalo da bude relevantna u odnosu na privredni život zemlje. Štaviše, nauka je često viđena kao delatnost „od suštinskog značaja za ekonomski prosperitet Srbije" (KG-A5-LV-1-2012), „generator ubrzanog ekonomskog razvoja" (SG-A2-IJ-7-2012), „jedan od najvažnijih elemenata nekog budućeg privrednog razvoja Srbije", ključni faktor u „ekonomiji zasnovanoj na znanju" (KG-A5-LV-4-2012), i „pokretač jednog društva" (BG-A5-IS-3-2012). Međutim, u oceni trenutne situacije po ovom pitanju, sagovornici su mahom delili zabrinutost i često kritikovali postojeći odnos istraživačke delatnosti univerziteta i privredne delatnosti. Sagovornici, tako, smatraju da iako „univerziteti bi navodno trebalo da budu, s obzirom na svoje ciljeve, resurse i polje interesovanja, generatori razvoja industrije u Srbiji, čini se da to nije uopšte tako" (KG-A2-LV-3-2012), a „naši univerziteti se ne mogu pohvaliti da doprinose onoliko koliko mogu i koliko bi trebalo i koliko država i samo društvo traži da postoje rezultati koji bi doprineli razvoju" (NI-A3-JS-2-2012). Na sličan način situaciju vidi i jedna od sagovornica koja sama, kako navodi, nije sigurna „da postoji neka čvrsta veza između istraživanja i privrede, jer da postoji, privreda bi bila, verovatno, na malo većem nivou" (BG-A6-MJ-4-2012).

Međutim, za razliku od procesa prenošenja znanja, tj. nastave, gde sagovornici u velikoj meri dele stav da to znanje treba biti ekonomski te društveno relevantno, ali i načelnu ideju kako se to znanje može steći, kod stvaranja novih i unapređenja postojećih znanja kroz naučno-istraživački rad situacija se na izvestan način razlikuje. I dok se sagovornici uglavnom slažu da naučni rad treba da bude ekonomski relevantan, ali da trenutno stanje stvari nije na zadovoljavajućem nivou, pozadina ili uzroci ovakvog stanja viđeni su različito. Pri tome se „krivac" traži u državi, univerzitetima, institutima, ali i u samoj privredi. Jedan od zapaženih argumenata jeste taj da privreda nije u dovoljnoj meri razvijena kako bi na adekvatan način upila proizvode naučnog rada.

> Nekada je to u vreme kada je ova zemlja imala industriju kojoj su trebala kreativna rešenja ona se obraćala univerzitetu i nekim fakultetima da im ponude rešenja za probleme koje imaju u proizvodnji. Danas nema proizvodnje, nema industrije tako da ta vrsta saradnje je zamrla. (NS-A1-VS-5-2012)

Jedan od sagovornika ovu „neusklađenost" naučne aktivnosti na univerzitetu sa potrebama privrede, koja se posebno odnosi na prirodne i tehničke nauke, objašnjava na sledeći način:

> Ono što Srbija ima je dosta razvijen istraživački sistem, mereno brojem ljudi koji rade u institutima, istraživača. Taj sistem je praktično ni u kakvoj vezi sa privredom, vrlo maloj vezi. Neki instituti jesu, ali većina nisu i u još manjoj vezi je sa univerzitetom. Tako da imate univerzitet bez istraživanja, imate privredu bez istraživanja. [...] Tekuća privredna struktura u Srbiji uopšte ne traži istraživanja. Sve što se u Srbiji danas radi, to je najvećim delom, 90% na korišćenju nečega što je nekad od nekoga preuzeto. Znači, u Srbiji ne postoji privreda koja je, tako da kažem, istraživački zasnovana. (BG-A3-JB-2-2012)

Pojedini sagovornici, u ovoj pojavi vide i pretnju za budućnost zemlje u kontekstu širih globalnih procesa. Tako, pojedini univerzitetski profesori upozoravaju da sve dok Srbija ne bude razvijala istraživački potencijal univerziteta „mi se nalazimo u ogromnoj opasnosti da postanemo tehnološka kolonija, jer sve velike kompanije koje dolaze iz razvijenijih zemalja dolaze samo sa potrebom za fizičkom radnom snagom i eventualno izvršiocima za mašinama" (NS-A4-VS-2-2012) i „bićemo kolonija koja će samo kupovati licence i prodavati tuđu robu, tuđe lekove, tuđe načine itd." (KG-A2-LV-10-2012).

Istovremeno, nauka, ali i nastava, posmatraju se i kao način da se izbegne pomenuta „tehnološka kolonizacija“ od strane moćnijih, i put ka povećanju konkurentnosti domaće ekonomije na globalnom tržištu:

> Danas se građanska društva ili nacionalne ekonomije pozicioniraju u internacionalnim okvirima kroz prepoznatljivost univerzitetske, odnosno, naučne elite, s jedne strane, i kroz konkurentsku prednost jedne nacionalne privrede. Prema tome, ne možete vi izgraditi i poboljšati imidž konkurentske prednosti države Srbije na bazi samoproduktivnosti u okviru materijalne proizvodnje ako nemate nukleus, ako nemate naučnu elitu, nemate istraživački kadar. (NI-A4-JS-1-2012)

> Ulaganje u obrazovnu delatnost je ogromno i dragoceno investiciono ulaganje kao deo ukupne razvojne ekonomske politike jedne zemlje. Konkurentnost ekonomije na globalnom tržištu rada zahteva jedan visok nivo stručnosti i znanja koje treba da promoviše i razvija ukupna nacionalna i ekonomska politika znači to treba da bude spojeno. (SG-A2-IJ-7-2012)

Pojedini sagovornici situaciju posmatraju sa dozom optimizma i primećuju pozitivne pomake u domenu društvene relevantnosti naučno-istraživačkog rada na univerzitetu.

> Mislim da univerzitet sve više i više ide ka tom pravcu razvoja da utiče i na ekonomski razvoj društva. Imam utisak da nije tako bilo, ali da se situacija u dobroj meri poboljšava, pogotovo nekim projektima koji se na univerzitetu rade. (KG-A6-LV-5-2012)

> Ima napretka, vi generalno ako gledate nauku u Srbiji, ona je kako neki vole da kažu „hit u Evropi“ jer se broj publikacija povećava iz godine u godinu. Međutim svodi se priča na to da nikom to direktno ne treba. (NI-A2-MM-7-2012)

Možemo slobodno reći da poslednja rečenica u prethodnom citatu predstavlja jedno od „opštih mesta“ u razgovorima koje smo vodili o ovoj temi, odnosno percepciju koja prožima veliku većinu razgovora u kojima su sagovornici kritikovali same univerzitete u domenu njihove naučne delatnosti, i to posebno kada je u pitanju odnos između osnovnih i primenjenih istraživanja. Ovde možemo konstatovati izuzetno visok udeo sagovornika koji smatra da bi univerzitet trebalo da se više bavi primenjenim istraživanjima, odnosno da svoja istraživanja učini vidljivijim ili razumljivijim za privredne subjekte:

> Vidljiv je [istraživački rad na univerzitetu] u okviru akademske zajednice, ali u smislu neke transparentnosti i vidljivosti rezultata koji bi se direktno povezali sa ekonomskim i društvenim razvojem, mislim da istraživački rad nije uopšte vidljiv. (SG-A5-IJ-1-2012)

Primetno je da (samo)kritika univerziteta zbog navodnog nedostatka društvene ili ekonomske relevantnosti njihovih istraživanja dolazi od sagovornika sa svih univerziteta koje smo uključili u istraživanje, i to podjednako od strane redovnih profesora i njihovih mlađih kolega, a posebno od strane naših sagovornika koji ne dolaze sa univerziteta. Ovde izdvajamo nekoliko za koje se može reći da na dobar način ilustruju navedeno:

> I ključno neko pitanje koje zemlja mora da reši, da li nju zanimaju istraživanja koja će nužno voditi ka SCI listi jer, to je jedno, od toga pojedinci imaju korist, društvo ne mora nužno da ima, ili je zanimaju istraživanja koja će direktno moći biti primenjena u nekoj od sferi privrede i industrije i onda time doprineti razvoju zemlje. Ja moram da priznam da se meni čini da ova druga sfera neobično važna, mislim da se njoj uopšte ne poklanja pažnja. (BG-A3-JK-1-2012)

> Jako je važno da se rezultati istraživanja primenjuju u praksi, gde god to može, i da se insistira na tome i da se stvaraju uslovi u privredi, da postoje ti razvojni centri u privredi koji će moći da dalje vrše transfer tih naučnih rezultata. Dakle, da ih oni tamo zaista primenjuju, da određena ideja i određeno rešenje nađe tamo primenu u konkretnoj proizvodnji. (NS-A2-VS-6-2012)

> [Univerzitet treba da] akcenat i fokus u naučnim istraživanjima stavi na one oblasti koje su značajne za razvoj zemlje, između ostalog, i da u tom smislu ispuni onu treću funkciju, podstrek na razvoj nauke, koja kasnije će imati i aplikativne svrhe. (B4-PL-4-2012)

Srž problema pojedini sagovornici vide u sledećem: „Kada se dođe do tog krajnjeg koraka pretopiti to u nešto ostvarivo, nešto opipljivo, uvek postoji problem“ (BG-A5-IS-3-2012), a problem je „praktične prirode, dakle na koji način se upotrebljavaju dobijeni rezultati iz prošlih i aktuelnih istraživanja“ (BG-A6-IJ-8-2012), „čak i kad ima nekih istraživačkih projekata iz razvojnih istraživanja, ta istraživanja su u principu vrlo malo primenjena, a ja sam se nagledao projekata koji bi trebalo da daju neki novi proizvod, a nikad ništa nisu dali“

(KG-A4-LV-6-2012). S druge strane, problem je viđen i u odsustvu kriterijuma šire-društvene relevantnosti pri izboru predmeta naučnog istraživanja, te se primećuje i da se „većina bavi nekim naukama nauke radi“ (BG-A5-IS-3-2012), „rade istraživanja koja nikome nisu namenjena, [...] za zadovoljenje sopstvenih sholastičkih potreba“ (BG-A3-JB-2-2012).

Ovde svakako treba napraviti razliku između osnovnih ili fundamentalnih istraživanja i istraživanja koja nisu ekonomski ili društveno relevantna. Jedan od naših sagovornika na sledeći način ilustruje važnost postojanja osnovnih istraživanja.

> Osnovna istraživanja se ne zovu za džabe osnovna i fundamentalna, od njih sve potiče. Od njih vi dobijate obrazovanje, na fakultetu, dakle, prati se trend, mi što predajemo idemo napred i nove trendove u nauci prezentiramo studentima. Drugo, osnovna istraživanja su ona koja obezbeđuju vrhunska aplikativna, odnosno primenjena istraživanja. Bez vrhunskih osnovnih istraživanja nema razvijene, razvijenih aplikativnih istraživanja, nema osvajanja novih tehnologija, nema nove industrije, ekonomski zemlja ne može da napreduje. (BG-A4-MJ-3-2012)

Mišljenja i kritike upućene istraživačkoj delatnosti univerzitetâ u Srbiji odnose se i na društvene nauke i na istraživanja u oblasti prirodnih ili tehničkih nauka ali se u tom slučaju to uglavnom tiče ekonomske perspektive u posmatranju uloge univerziteta u društvu. Kod društvenih nauka se više prepoznaje njihova uloga u političkom životu zemlje. Tako, jedan od sagovornika tvrdi da „treba da postoji neka demokratska rasprava između tih istraživača, od kojih ja očekujem da kažu ‘aha, za ovu državu je bolje ovo ili je bolje ono’. Tu zaista vidim veliku ulogu“ (B2-MG-4-2012). Odnosno:

> Ekonomija je danas u Srbiji pomalo „crna rupa“, što znači da sva ta kritika koja dolazi sa različitih strana mora da dođe i sa univerziteta, kritika postojećeg ekonomskog stanja, ali za razliku od drugih kritika ona mora da bude konstruktivna. Znači, kritikujete ono što postoji ali ujedno nudite bolje rešenje ili da se takvo stanje prevaziđe. (NS-A5-VS-4-2012)

Sagovornici su dosta kritika uputili i državi, uglavnom zbog već pomenutog nedostatka jasne strategije, ali i zbog nedovoljnog ili neadekvatnog načina ulaganja u nauku. Tako, dok sa jedne strane sagovornici često smatraju da „država ne odvaja dovoljan postotak

budžeta ili BDP-a za nauku i za obrazovanje“ (KG-A5-LV-1-2012), s druge strane smatra se i da „zemlja treba da kroz finansiranje projekata zapravo usmeri dobar deo novca u ono što odgovara... Dakle, strategija naučnog istraživanja ne može biti odvojena od strategije razvoja zemlje. Što se ja plašim da jeste.“ (BG-A3-JK-1-2012) Istovremeno, važno je spomenuti da samokritika nije strana univerzitetima prilikom prigovaranja državnim institucijama za nedostatak strateškog pravca, odnosno, „odgovornost univerziteta je da utiče da se donesu takvi strateški dokumenti da budu održivi, jer mi hoćemo da razvijamo društvo koje je regionalno ravnomerno i socijalno uravnoteženo.“ (NS-A2-VS-6-2012)

Kako se može i naslutiti iz prethodnog pasusa, u nastojanju da se kroz prizmu analitičkog okvira ovog istraživanja interpretiraju percepcije sagovornika o ulozi i odgovornosti univerziteta u ekonomskom razvoju (ali i društvu uopšte), bilo je gotovo nemoguće ignorisati sveprisutno pozivanje države na odgovornost koju bi ona, prema rečima ne tako malog broja sagovornika, morala da ima prema univerzitetu. Sudeći prema izjavama naših sagovornika, ovaj „vapaj za državom“ u velikoj meri prožima univerzitetsku realnost i preti, ne samo da utiče, već i da oblikuje odnos koji univerzitet ima prema samome sebi, a samim tim i njegovu ulogu u savremenom društvu. Istovremeno ova pojava je manje prisutna kod sagovornika sa privatnih fakulteta, što je i razumljivo imajući u vidu ovde već ilustrovan položaj privatnih fakulteta u odnosu na državne. U narednom segmentu pokušaćemo da percipiranu ulogu države i privrede analiziramo u kontekstu odnosa univerziteta prema privrednom razvoju.

Univerzitet, treća misija i uloga države

Iako na prvi pogled ova tema ne izgleda kao da direktno proizilazi iz diskusija o ulozi univerziteta u privrednom razvoju, ona je svakako obeležila većinu razgovora na ovu temu. Pozivanje države da zauzme određenu ulogu u, ne samo u podržavanju ekonomske uloge univerziteta, već i šire od toga, je možda i najčešća poruka upućena njenim institucijama od strane naših sagovornika.

O odnosu države prema univerzitetu u kontekstu njegove uloge u privrednom razvoju, sagovornici u našem istraživanju imali su različita mišljenja. Ipak, mišljenje da država ne bi smela imati pasivnu ulogu preovladava, s obzorom da, kako to mnogi sagovornici vide, „država nema neku strategiju" (NS-A4-VS-7-2012), i ako je ima „ja ne mogu da kažem da ne postoji, ali ću reći da ne postoji jer ja ne znam da postoji. Možda postoji, ali ako postoji a niko sa njom nije upoznat onda ne postoji praktično." (NS-A5-VS-3-2012) Shodno tome, država bi trebalo „da se promeni, odnosno promeni strategiju i taktiku" (NI-A5-MM-1-2012), ili, konkretno, da „finansira univerzitete, da napravi jednu strategiju, koliko god je to moguće, koliko univerziteta, koliko fakulteta, koliko studenata je potrebno državi, da tu da jedan dodatni impuls zbog toga što ako ne ulažemo u nauku i obrazovanje, naša situacija u perspektivi će biti još gora" (NI-A4-MM-2-2012). Ukratko, od države se očekuje da odredi pravac razvoja i da ovaj pravac jasno predoči univerzitetima. Ovo je donekle bila poruka državi i od strane naših sagovornika koji ne dolaze sa univerziteta:

> Ja mislim da država mora da samo odredi taj početni odnos samog tržišta rada i uopšte tržišta i univerziteta, a da se kasnije taj odnos koji je na jasnim osnovama definisan, koji je zakonski regulisan, mora kasnije sprovoditi po tom osnovu i za to kasnije država nema nikakav posao i mislim da je to prosto jasno. (B2-MM-10-2012)

Sagovornici se nedvosmisleno kritički odnose prema trenutnoj ulozi države i smatraju da bi država morala imati aktivniju ulogu u procesu povezivanja potreba tržišta rada, s jedne, i ponude univerziteta, s druge strane. Međutim, zahtevanje „veće uloge države" nije jednoznačno i sagovornici je podjednako vide u nivou regulacije i u visini i načinu finansiranja. Kada je budžetsko finansiranje u pitanju, sagovornici su se uglavnom osvrtali na nivo izdvajanja, ali i na način alokacije budžetskih resursa. Dok je po pitanju nivoa budžetskog izdvajanja za nastavu ili nauku nezadovoljstvo gotovo jednoglasno, u slučaju načina alokacije, kada bi se sagovornici na ovo pitanje osvrnuli, nailazimo na nešto raznovrsnija gledišta:

> Mislim da je odvajanje za visoko obrazovanje kvantitativno nedovoljno i drugo da nije dovoljno očišćeno od raznih šumova iz prošlosti [...] od nekih dinosaurusa i da bude ceo sistem i fleksibilniji i brže da korespondira

potrebama tržišta rada sa jedne strane i potrebama stvaranja društvenih vrednosti sa druge strane. (SG-A3-MB-2-2012)

Što se tiče finansiranja, mi imamo sad situaciju da su na nekim fakultetima plate i do tri puta veće nego na drugim fakultetima, pre svega zbog toga što ti fakulteti imaju jako mnogo samofinansirajućih studenata. [...] Po meni one ne bi trebalo da budu po definiciji potpuno iste. Država bi trebalo da odgovarajući deo odvaja, ali da bi sa nekoliko mehanizama mogla da reguliše da plate ne budu toliko drastično veće samo zbog toga što se na neke fakultete upisuje jako mnogo samofinansirajućih studenata. (NI-A4-MM-2-2012)

U razgovorima u kojim se država poziva da uzme aktivnije učešće, interesantno je primetiti da značajan broj sagovornika smatra prisustvo tržišnih mehanizama i državni intervencionizam podjednako neophodnim. Tako, od države se očekuje i da „motiviše fakultete i univerzitete da se oni na izvestan način ponašaju kao naučna i obrazovna preduzeća koja će na delu tržišta i prodavati svoje obrazovne i naučne usluge ali to ne sme da pređe u totalnu komercijalizaciju jer to onda postaje problem, to jest, postaje kontraproduktivno“ (NI-A4-MM-2-2012).

S druge strane, pojedini sagovornici smatraju da država mora imati veći stepen regulacije i kontrole u sferi visokog obrazovanja. Nesumnjivo, ovakvo gledanje dolazi od percipiranih neregularnosti ili zloupotreba u postojećem sistemu:

Znači, uloga države treba po meni da bude regulatorna, da ima svoje predstavnike i da u slučaju da iz nekog razloga stvari na univerzitetu, na nekom fakultetu izađu iz nekih normalnih okvira, da ona ima mogućnost da na to ukaže i čak da privremeno recimo neke stvari suspenduje, ali da se opet mehanizmima obezbedi da tu ne bude zloupotreba iz nekih političkih ili nekih drugih razloga, da bude obračuna i tako dalje. (NI-A4-MM-2-2012)

Država jeste nešto propisala, ali ne sprovodi, ne kontroliše, skoro ništa ne radi po tom pitanju, trenutno. Znači trenutno postoji potpuna sloboda u obrazovanju. Sloboda u smislu da, koliko ja znam, u Srbiji postoji jako mnogo fakulteta koji rade bez dozvola i bez licenci suprotno onome kako je definisano od strane ovih komisija iz Ministarstva prosvete i to je ono što jako smeta obrazovanju. (SG-A2-MD-1-2012)

Uloga države kao „zaštitnika“ univerziteta i njihovih interesa je često viđenje sagovornika. Od države se očekuje da se zaštitnički

postavi prema univerzitetu. Odnosno, čini se da fakulteti čiji je osnivač država doživljavaju smanjenje dotacija iz budžeta kao izvesnu pretnju po njuhovu egzistenciju, i posredno, po njihov doprinos privredi i društvu.

> Naravno da [država] treba da štiti univerzitet, naravno i privredu... ali dok privreda sama zarađuje, fakulteti moraju da se finansiraju uglavnom iz budžeta, tako da u tom smislu država treba da pruži neku sigurnost fakultetima. (NI-A6-MM-4-2012)

> Što se nas samih tiče, mislim na biologe i ekologe, smatram da je potrebno da se država malo više otvori prema tim kadrovima i da otvori malo više radnih mesta, odnosno da uvede maltene kao obavezu u određenim firmama da postoje zaštitari životne sredine i opet da se ti zaštitari biraju na osnovu kvaliteta samog kandidata, a ne na osnovu neke političke struje i stranke. (NS-A6-ĐS-3-2012)

U pojedinim slučajevima, potreba za ulogom države kao zaštitnika *državnih* fakulteta može se dovesti u vezu sa pojavom privatnih visokoškolskih ustanova i potencijalnih pretnji koje njihov ulazak na „tržište" donosi. Naredni citat dobro ilustruje viđenje prisutno kod više sagovornika sa državnih visokoškolskih institucija, a tiče se njihove potrebe za uživanjem posebnog statusa, pa i za državnim protekcionizmom, u odnosu na institucije čiji su osnivači privatna lica.

> Već godinama postoji jedna inicijativa, na primer, da postoje određena zanimanja, gde bi se regulisalo da studenti koji završe, na primer, privatne fakultete nemaju—to nije neki diskriminatorski tretman—ali da nemaju jednaka prava prilikom zapošljavanja u državnim institucijama. Mislim da bi se, na primer, prvo od toga trebalo krenuti, da se zaštiti državna uprava, pravosuđe i tako dalje. Tu mislim pre svega zanimanje pravnika, medicinara i pedagoga, odnosno učitelja, vaspitača, nastavnika i profesora, jer vam nije svejedno ko će vam sutra suditi ili kreirati zakonsku normu, nije vam svejedno ko će vas lečiti, nije vam svejedno ko će vam obrazovati dete. (NS-A7-RS-1-2012)

Interesantno je primetiti da ova izjava reflektuje jednu širu klimu nepoverenja prema privatnim univerzitetima, pre svega u domenu kvaliteta njihovog rada, prisutnu među akademskim osobljem na univerzitetima čiji je osnivač država. Osim nepoverenja u kvalitet rada, primetno je i nepoverenje u domenu motiva koji je u osnovu

postojanja privatnog visokog obrazovanja. Sledeći sagovornik, tako, zagovara uspostavljanje privatnih neprofitnih univerziteta, naspram postojećih privatnih koji su, kako se navodi, motivisani profitom, što nije adekvatan motiv u nastojanju da se obezbedi kvalitet:

> Da, ja sam se zalagao [...] i ta moja ideja nije prošla da u Srbiji se otvori i to se može onda, mogu se naći mehanizmi koji će to stimulisati, da se pojavi privatni neprofitni univerzitet. Zašto? Zato što bi taj univerzitet ulagao sve što stekne u poboljšanje svog kvaliteta a ne bi išao za dividendama itd. U Srbiji su univerziteti privatni formirani dominantno i isključivo sa profitnim motivom, niko nije formirao, ja nisam ni očekivao da neko formira, ajde da kažem „evo ja ću da formiram univerzitet zbog toga što hoću da omladina nešto bolje nauči." Ne, nego to je priča da bih ja na tome zaradio i svi privatni univerziteti u Srbiji zarađuju i svi štede na nastavi, na nastavnicima. Nemate ni jedan privatni univerzitet na kome se studira fizika, hemija, elektrotehnika, mašinstvo. Imate sad društvene nauke, imate humanističke nauke donekle, i to je to. (BG-A3-JB-2-2012)

Sa druge strane, kod sagovornika sa privatnih ustanova, takođe nailazimo na kritiku navodno preteranog protekcionizma države u slučaju državnih univerziteta, odnosno „diskriminacije" privatnih:

> Kada nam je država dala jedanput pravo da ste izjednačeni sa državnim univerzitetima tako bi trebala i da se ponaša. [...] Po kojoj osnovi naši studenti nemaju prva na državne stipendije? Ako smo jednaku akreditaciju prešli. Po kojoj osnovi naši studenti nemaju prava na studentski dom? Studentski dom ne pripada jednom fakultetu ili univerzitetu, država je pravila studentske domove od poreza građana ove države čija deca između ostalog studiraju kod nas. Dakle sama država pravi razliku i diskriminaciju. (SG-A4-IJ-4-2012)

> Pa državni univerziteti nemaju potrebe, kada već dobijaju pare od države, bilo sa kim da pričaju, oni su iznad... zaštićeni, što bi se oni spuštali, da nekom polažu račune, cifre su velike, mnogo hiljada profesora, deca mnogih moćnih ljudi su kod njih, pod njihovom kontrolom... (SG-A1-IJ-6-2012)

Pored toga što se od države očekuje da finansijski podupre sistem visokog obrazovanja, te da ga u manjoj ili većoj meri reguliše, kao tržišta u kojima on funkcioniše, od države se očekuje i da ukazuje ili signalizira svoje potrebe kroz informacije koju pruža ili pak da svoje potrebe, iskazane kroz jasno utvrđene i merljive smernice, nametne institucijama visokog obrazovanja. Ovo se pre svega odnosi

na upisnu politiku ustanova i dok gotovo da nema sagovornika koji smatra da se upisna politika ne treba usmeravati prema potrebama društva, većina sagovornika smatra da je država ta koja treba da te potrebe društva „izmeri“ za potrebe univerziteta.

„Država mora“ ili „država treba“ bila je primetno česta fraza tokom naših razgovora. Pa tako „država mora jako ozbiljno da analizira trenutno stanje i neku projekciju budućeg stanja, potreba ljudi, to jest potrebe države za određenim kadrom... i naravno, potrebe regiona i potrebe, recimo, Evropske unije“ (BG-A2-IS-4-2012). Konkretno, „ova država treba da kaže ‘Srbiji treba toliko farmaceuta, hoćemo da platimo za toliko, preko toga nećemo’, ali to nikad niko nije uradio“ (NI-A4-MM-2-2012), a to ne bi trebalo da predstavlja problem jer „egzaktni podaci sigurno postoje na birou, tržištima rada gde vi možete tačno da vidite: recimo, imamo potražnju za toliko i toliko profesora, nastavnika, ili toliko i toliko bravara, imamo suficit u ovoj ili onoj profesiji“ (NS-A4-VS-7-2012). Usled neadekvatne reakcije države dolazi i do „prenatrpanosti... umesto država da to, na neki način, sređuje... Sad, ne znam, ove godine treba toliko pravnika, toliko ekonomista, pa tako da obrazujemo... Ali, nema nikakve strategije. U tome je jedini problem“ (BG-A5-MJ-2-2012).

Iako autonoman i na mahove prividno samostalan, univerzitet očekuje od države podršku, smernice i zaštitu. Međutim, čini se da država ne uspeva da u tome zadovolji očekivanja univerziteta, te je često kritikovana usled nejasnih signala koje upućuje, s jedne, i nedostatka ikakvih signala, s druge strane. Kritikovana je od strane jednih jer se ne postavlja dovoljno zaštitnički prema njima, ili se postavlja suviše zaštitnički prema drugima.

S druge strane, pojedini sagovornici se u razgovoru o odgovaranju na potrebe tržišta rada ne osvrću na ulogu države, već vide svoju instituciju kao mesto gde se način odgovaranja na ove potrebe određuje. Naredni segment razgovora sa jednim od dekana Univerziteta u Novom Sadu ilustruje ovu pojavu, ali i viđenje univerziteta kao institucije koja se kroz kontinuiranu unutrašnju transformaciju prilagođava potrebama okruženja:

> Ja mislim da bi trebalo uskladiti potrebe i mogućnosti. Struktura onih koji se upisuju na određene struke morala bi biti drugačija, što znači da bi morali

da posmatramo šta je privredi potrebno i u tom smislu menjati strukturu upisa. Mislim da bi to trebalo uraditi i univerzitet bi trebalo još više da prati te tehničko-tehnološke promene i u tom smislu da transformiše svoje studijske programe. Mislim da bi najveći doprinos univerziteta bio taj da češće vrši promene svojih studijskih programa, da se oslobađa starih, nepotrebnih programa i u određenim programima koji su aktuelni da se češće inoviraju. To mislim da bi bilo od univerziteta jako poželjno. Kada pogledamo koja zanimanja će biti potrebna u budućnosti i kada pogledamo naše studijske programe koji trenutno idu na univerzitetima onda je to opet u neskladu. Rekao bih da bi morali intenzivnije pratiti promene koje se dešavaju i ne samo pratiti, mogli bi malo i prednjačiti. (NS-A2-VS-6-2012)

Zanimljivo je primetiti da su sagovornici sa univerziteta koji nisu locirani u prestonici češće u svojim izjavama govorili u kontekstu regija u kojima se nalaze, pa i saradnji sa lokalnim privrednim subjektima i institucijama. Uopšte, pored nacionalne, i lokalna perspektiva je u njihovim gledištima igra značajnu ulogu. Tako, jedan od sagovornika smatra da „u praksi treba reći – hoćemo da Niš bude, primera radi, grad elektronike kao što je bio, i forsiramo elektroniku, fiziku čvrstog tela... sve ono što... Pa šta su rendgen aparati no fizika?“ (NI-A2-MM-7-2012) Ali i drugi navode slične primere:

Recimo kad se otvorio Fiat u Kragujevcu, mi smo već, evo ove godine otvaramo novi smer, otvaramo smer za italijanski, zato što znamo da će nam trebati ljudi i da će biti radnim mesta za te stručnjake. I tako se potpomažemo. (KG-A7-MG-1-2012)

Ako posmatramo Novi Sad, kompletna infrastruktura Novog Sada je određena univerzitetom. To je jedan veoma širok krug ljudi koji prvo, dobijaju plate koje su redovne, oni su i potrošači [...] što ponovo sa stanovišta grada i njegove ekonomije sigurno predstavlja jedan značajan prihod. Postoje gradovi u svetu koji isključivo žive od univerziteta. (NS-A2-VS-9-2012)

Kada sumiramo poruke ovog dela poglavlja, možemo reći da je primetno da na sagledavanje društvene uloge univerziteta u ekonomskom razvoju od strane pripadnika akademske zajednice, ali i ostalih sagovornika, utiče i percepcija uloge države. Država je svakako važan „igrač“ i to pre svega kao neko ko postavlja „pravila igre“, ali i ko pruža podršku i smernice univerzitetu u njegovom nastojanju da svoju treću misiju ispuni i da na taj način maksimalizuje svoj doprinos ukupnom društvenom razvoju.

Zaključak

Na osnovu značaja koji sagovornici pridaju ulozi države u kreiranju politika visokog obrazovanja i ishodima tako kreiranih politika možemo zaključiti da tradicionalni narativi dominiraju u percepciji ideje univerziteta i njegove uloge u društvu. U sferi ekonomskog, univerzitet, dominantno, ostaje institucija od nacionalnog značaja, i to u obe svoje primarne funkcije: stvaranju i prenošenju znanja.

Međutim, iako se država i dalje prepoznaje kao nužni principijelni finansijer delatnosti univerziteta, univerzitet je više od institucije koja postoji kako bi služila državi ili kako bi isključivo uz njeno usmeravanje učestvovao u privrednom razvoju. Univerzitet u ovom domenu ima karakteristike institucije modernog doba – on je i aktivni proizvođač tehničke elite i stručnjaka koji omogućavaju da, upotrebom znanja i veština stečenih na univerzitetu, daju direktan doprinos ekonomskom rastu, te društvenom napretku. Univerzitet svoja istraživanja posmatra i kao društveno relevantna, iako kod sagovornika postoji svest o tome da se mnoga istraživanja ne vode ovim kriterijumom. Imajući u vidu kritičnost mnogih sagovornika prema odsustvu kriterijuma šire-društvene ili ekonomske relevantnosti u odabiru predmeta istraživanja, možemo zaključiti da dominira moderni narativ o istraživanjima kao društveno korisnim.

Međutim, kada se osvrnemo na percepcije uloge države i mesto koje joj univerzitet – kroz vizuru nemalog broja naših sagovornika – dodeljuje u procesu aktualizacije svoje uloge u društvu, elementi modernog narativa bivaju potisnuti u korist tradicionalnog viđenja ideje univerziteta. Ovo biva dodatno pojačano percepcijom privrede kao najpre nacionalne, a univerziteta kao nosioca njenog razvoja. U ovom pogledu, a u kontekstu uloge univerziteta u ekonomskom razvoju, država nastavlja da definiše referentni okvir njegove društvene odgovornosti i, ako je sudeći po našim sagovornicima, univerzitet taj okvir ne želi da napusti.

Istovremeno, univerzitetu nije stran ni preduzetnički duh, ni povremeno prepuštanje tržišnim mehanizmima. On ume i aktivno da istupa ka privredi, iako to čini sporadično i uglavnom „stidljivo". Mada se relevantnost obrazovanja i nauke na univerzitetima u

ekonomskom domenu mahom posmatra kao imperativ, prisustvo stavova utemeljenih u ideji preduzetničkog univerziteta ili Trostrukog heliksa ima tek sporadično. Univerzitet se u vizijama sagovornika gotovo nikad ne javlja kao samostalni „igrač" koji ima jasno zacrtan cilj ili nedvosmislenu misiju koju sledi, ili pak kao ravnopravan partner državi, ali i drugim akterima. U tom smislu prilikom sagledavanja različitih aspekata društvene relevantnosti znanja od strane pripadnika akademske zajednice, elementi postmodernog narativa javljaju se tek ponegde.

Bibliografija

Branković J., Lažetić, P., Šabić, N. (2011). Ka društvu znanja. U J. Branković, & N. Šabić, (ur.), *Istraživačke politike, finansiranje i produkcija. Hrvatska, Srbija i Slovenija u uporednoj perspektivi* (str. 39–52). Beograd: Centar za obrazovne politike.

Cerović, B. (2009). Napredak u tranziciji, inicijalni uslovi i privreda Srbije. *Teme, 33*(2), 353–374.

Clark, B. R. (1998). *Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation*. IAU Press.

Dill, D. *et al.* (2006). Conclusion. In Teixeira, P., Jongbloed, B. B., Dill, D. D. & Amaral, A. *Markets in Higher Education: Rhetoric or Reality?* (pp. 327–352). Dordrecht: Kluwer.

Estermann, T. & Nokkala. T. (2009). *University Autonomy in Europe I*. Brussels: EUA.

European Commission. (2011). Communication from the Commission of 20 September 2011 –Supporting growth and jobs – an agenda for the modernisation of Europe's higher education systems (COM(2011) 567 final). Poslednji put pristupljeno 23. oktobra, 2012. putem http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0567:FIN:EN:PDF

Huisman, J. (2007). The Anatomy of Autonomy, *Higher Education Policy, 20*(3), 219–221.

Stojiljković, Z. (2011). *Srbija u lavirintima tranzicije*. Beograd: Službeni glasnik.

Williams, G. L. (1995). The 'Marketization' of Higher Education: Reforms and Potential Reforms in Higher Education Finance. In D. D. Dill and B. Sporn (eds.), *Emerging Patterns of Social Demand and University Reform: Through a Glass Darkly* (pp. 170–193). Oxford: Pergamon Press.

Poglavlje 4.
DRUŠTVENO-STRUKTURNA DIMENZIJA

Isidora Jarić

Analiza odnosa univerziteta i članova akademske zajednice prema društveno-strukturnim promenama unutar društva Srbije kretaće se unutar, uslovno rečeno dva referentna okvira, unutar kojih je moguće kontekstualizovati i teorijski mapirati ovaj problem, a koji su na izvestan način višestruko isprepleteni i moguće ih je artificijelno razdvojiti samo na analitičkoj razini. Proces socijalne transformacije kroz koji prolazi društvo Srbije predstavlja širi referentni okvir ovog dela naše analize, dok onaj uži, predstavlja proces transformacije kroz koji prolazi sam univerzitet, kako one potaknute *spolja* (s jedne strane globalnim društvenim procesima transformacije ideje univerziteta, a s druge strane procesom socijalne transformacije društva Srbije), tako i onom *unutrašnjom* u koju je univerzitet uplovio sa priključenjem Srbije procesu Bolonjske reforme visokog školstva 2003. godine.

Socijalna tranzicija/transformacija

Sa kolapsom socijalizma istočnoevropske zemlje, i Srbija sa njima, ušle su u istorijsko poglavlje socijalne „tranzicije“[11]. Ovaj termin stavljamo pod navodnike iz najmanje dva razloga. Prvi razlog tiče se

[11] Popularan teorijski termin početkom 1990tih, često kritikovan od sredine 1990tih.

simboličkog statusa bivših socijalističkih društava unutar teorijskog diskursa tranzicije. Pad Berlinskog zida i sistemski procesi koje je on pokrenuo u istočnoj Evropi u žižu interesovanja istraživača socijalne realnosti ponovo su uveli već, u teorijskom smislu pomalo skrajnute, teorije modernizacije. Naravno, upotreba ove neoevolucionističke paradigme (Sztompka, 1993; Popović & Ranković, 1981) u svrhu objašnjenja procesa koji su se odvijali u post-socijalističkim zemljama posle 1989. godine iziskivala je izvesne izmene unutar „modernizacijskog" teorijskog diskursa. Dve najbitnije promene tiču se, s jedne strane, pomeranja fokusa interesovanja sa zemalja takozvanog „trećeg sveta" (post-kolonijalnih društava), za koje su klasične teorije modernizacije i bile prvobitno dizajnirane, na post-socijalistička društva istočne Evrope i bivšeg Sovjetskog saveza, a sa druge načina na koji „neomodernizacijski" diskurs definiše unilinearni razvojni put koji društvo prolazi na putu od pre-modernog ka modernom stadijumu razvitka. Ovaj teorijski pomak u definisanju modernosti doveo je post-socijalistička društva[12] u paradoksalnu situaciju društava koja tranzitiraju ka imaginarnom modernom, i samim tim nose atribut pre-modernog/manje vrednog unutar „neomodernizacijskog" teorijskog diskursa. Dakle, ovaj pomak je proizveo značajno strukturno i simboličko repozicioniranje bivših socijalističkih društava unutar simboličkog poretka koji uspostavlja ovaj teorijski diskurs.

Drugi razlog tiče se samog teorijskog termina *tranzicija*, koji je konstruisan unutar evolucionističkog modernizacijskog diskursa. Ovaj diskurs pretpostavlja da socijalne promene uvek prate jednu, jedinstvenu i univerzalnu unilinearnu evolucionu razvojnu šemu progresivističkog tipa. Za mnoge od socijalnih procesa koji su se odigrali u post-socijalističkim zemljama, a posebno na prostoru regiona zapadnog Balkana, sa ove istorijske distance, teško da se može reći da su bili „progresivni[13]". Iz tog razloga sredinom 1990tih godina istraživači socijalne realnosti društava zapadnog Balkana pojam tranzicija, koji je izvesno vreme imao status aksioma (Gredelj, 2000, str. 172), u teorijskom diskursu, počinju da zamenjuju, vrednosno neutralnijim,

[12] koja su „istorijski" dostigla status modernih društava na zamišljenom evolutivnom putu razvitka unutar teorijskog diskursa klasičnih modernizacijskih teorija

[13] Na primer rat u bivšoj Jugoslaviji, nacionalne i etničke tenzije ...i tome slično.

pojmom *transformacija*, čiji ishod nije fiksiran, već je otvoren za najrazličitije ishode. Tako je čudnim istorijskim zapletom region zapadnog Balkana 1990tih godina zahvaćen procesima „razaranja društva" (Lazić et al., 1994a) postao neka vrsta simboličkog mesta na kome su intenzitet, razornost i brzina socijalne promene probili granice do kojih je bilo moguće teorijski rastegnuti diskurs novih evolucionih teorija modernizacije, unutar kojih je prvobitno i konceptualizovan teorijski diskurs post-socijalističke tranzicije (Lazić et al., 1994a; Lazić, 2000).

Ipak, iako je u kolektivnom sećanju naših ispitanika ovaj poslednji period ostavio najviše traga unutar analiziranih narativa, moguće je rekonstruisati i obrise sećanja na periode koji su mu prethodili. U tom smislu unutar narativa naših ispitanika moguće je pronaći potvrdu za tezu antropološkinje Jelene Đurić da tranzicija unutar društva Srbije seže mnogo dublje u prošlost od prethodno pomenutog teorijskog diskursa, koju ona iznosi u svom tekstu „Tradicija kao tranzicija" (Đurić, 2003). Ona skreće pažnju na činjenicu da je društvo Srbije izloženo kontinuiranom tranzicijskom procesu[14] u mnogo dužem vremenskom periodu od ovog poslednjeg dvadesetogodišnjeg kojim se ekskluzivno bavi većina aktuelnih istraživanja. Po njenom mišljenju, osnovna karakteristika ovog tranzicijskog procesa dugog trajanja je kontinuirano subvertiranje uspostavljanja „ukorenjene tradicije, koja je 'živa' ... i delotvorno oblikuje svakodnevni život većine ljudi" (Đurić, 2003, str. 273). Ova istorijska subverzija odsustva tradicije, po njenom mišljenju, onemogućava uspostavljanje stabilnog poretka vrednosti i posledično društvenu identitetsku krizu, koja sistemski onemogućava različite integracijske društvene procese kroz koje društvo Srbije otežano prolazi na putu konceptualizacije vlastitog mesta unutar (užeg i šireg) globalnog društvenog konteksta. Tako ovi prelasci „u različite sisteme toliko dugo stvaraju

[14] „Poznato je da je poluvekovna vladavina ateističke ideologije dovela do potpune promene ranije tradicije srpskog naroda. Njeno mesto bila je zauzela nova, 'komunistička tradicija' proleterskih načela i vrednosti [...] verovanje u nauku i materjalni progres su pretpostavljeni tradiciji . [...] Komunistička valdavina sprovodila je modernizacijski duh vremena radikalnim uništenjem [...] buržoazije i pretvaranjem dotadašnje 'zemlje seljaka' u 'zemlju proleterijata'." (Đurić, 2003, str. 276)

u njemu (srpskom društvu, prim. IJ) krizu identiteta da je njegova tradicija postala tranzicija" (Đurić, 2003, str. 274).

Jedno je sigurno, posledica ovog tranzicijko-transformacijskog procesa dugog trajanja, a naročito njegovog poslednjeg dela, su značajne *strukturne socijalne promene*[15], koje su se (direktno i/ili indirektno), zajedno sa već globalnim promenama vezanim za transformaciju ideje univerziteta, odrazile i na društveni položaj univerziteta, njegov socijalni, politički i kulturni uticaj. Konsekventno, ove promene su proizvele i izvesne zakrivljenja u percepciji unutaruniverzitetske realnosti od strane različitih (unutaruniverzitetskih i vanuniverzitetskih) društvenih aktera unutar socijalnog konteksta društva Srbije, ali i drugih zemalja regiona[16].

Transformacija univerziteta

U konceptualizaciji referentnog okvira transformacije univerziteta u odnosu na društveno-strukturnu dimenziju naše analize najvećim delom smo se oslonili na teorijsku artikulaciju ove teme koju nudi Martin Trou u svom sada već klasičnom tekstu „Problemi tranzicije od elitnog ka masovnom obrazovanju" iz 1974. godine (Trow, 1974) i novijem tekstu iz 2005. godine „Refleksije o tranziciji od elitnog preko masovnog do univerzalnog pristupa: Oblici i faze visokog obrazovanja u modernim društvima nakon Drugog svetskog rata" (Trow, 2005). U ovim radovima on pravi distinkciju između tri različita tipa sistema visokog obrazovanja u odnosu na to koji procenat populacije (starosne kohorte onih koji su u godinama za studiranje) oni obuhvataju ili žele da obuhvate. On razlikuje *elitni*, *masovni* i *univerzalni* sistem visokog obrazovanja. Po njegovom mišljenju, ova tri idealna tipa sistema visokog obrazovanja se istorijski sukcesivno smenjuju prerastajući iz prvog u drugi odnosno treći tip. Većina industrijskih

[15] Poput pauperizacije najširih slojeva stanovništva, naglog bogaćenja manjine i dramatičnog povećanja društvenih nejednakosti u relativno kratkom vremenskom periodu.

[16] U tom smislu zanimljiva su istraživanja grupe autora sa Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci: (Rončević & Rafajac, 2010), (Ćulum & Ledić, 2010), (Ćulum & Ledić, 2011) i (Ćulum, Ledić, Rafajac, Rončević i Turk, 2012).

zemalja se progresivno kreće od elitnog ka univerzalnom sistemu visokog obrazovanja tokom poslednjih 40-50 godina kao odgovor na intenzivne promene u društvu, ekonomiji i tehnologiji. U tom smislu, Trou smatra da je priroda visokoškolskih institucija, na izvestan način relaciona u odnosu na (širi i uži) društveni kontekst unutar koga se one konstituišu i postoje, a da su način na koji su strukturisani institucionalni kurikulumi i dominantni pristupi nastavi i istraživanju, u najdirektnoj vezi sa društvenim potrebama i razvojnim prioritetima proisteklim iz tog/tih istog/ih društvenog/ih konteksta. Dakle, u njegovoj interpretaciji sam društveni kontekst utiče na oblikovanje određenog tipa sistema visokoškolskog obrazovanja. Upravo ova tvrdnja otkriva Trouovo duboko uverenje da su društvena transformacija i transformacija univerziteta najdublje povezane i isprepletene. Idealni tipovi koje Trou kontekstualizuje u mnogim svojim aspektima su inspirisali i teorijski okvir našeg istraživanja, što je posebno vidljivo u elaboraciji narativa o tradicionalnom, modernom i postmodernom univerzitetu. Za potrebe ovog dela analize ukratko ćemo kontekstualizovati elemente ovih narativa koji se odnose na društveno-strukturnu dimenziju.

Elitni univerzitet. Osnovna društveno-strukturna misija ovog univerziteta je da obrazuje društvenu elitu, što je vidljivo i u elementima njegovog kurikuluma. On počiva na ideji da univerzitetsko obrazovanje ima za cilj da „oblikuje um i karakter“ studenata kroz jasno strukturisane koncepte akademskog i profesionalnog znanja. Same visokoškolske institucije unutar ovih univerziteta su relativno male i homogene sa jasno omeđenim granicama koje razdvajaju akademsku zajednicu i ostatak društva. Ovi univerziteti u proces visokog obrazovanja uključuju maksimalno do 15% studentske starosne kohorte (Trow, 2005). Ovakav „elitistički“ koncept univerzitetskog obrazovanja koje treba da bude dostupno samo „najboljima i odabranim“ u mnogim svojim aspektima je u saglasju sa idejom tradicionalnog univerziteta koja je kontekstualizovana u teorijskom okviru našeg istraživanja.

Masovni univerzitet. Osnovna društveno-strukturna misija ovog univerziteta je prenošenje znanja i pripremanje studentskog dela

populacije za različite liderske uloge i pozicije, a pre svega one koje doprinose privrednom razvoju zemlje. U društveno-strukturnom smislu on je otvoreniji, ali ipak samo prema onima sa odgovarajućim postignućima. Struktura kurikuluma se transformiše u modularnu, i postaje znatno fleksibilnija, ali ipak standardizovana. Granice između akademske zajednice i ostatka društva postaju zamućene i propusne, a broj studenata značajno raste, tako da ovi univerziteti uspevaju da obuhvate visokim obrazovanjem čak 16-50% studentske starosne kohorte (Trow, 2005). Osnovna ideja „omasovljavanja" visokog obrazovanja koje postaje najotvoreniji kanal vertikalne socijalne mobilnosti povratno utiče na preoblikovanje društvene strukture i njeno prilagođavanje razvojnim prioritetima društva. Upravo ovo su osnovne ideje oko kojih se konstruiše ideja modernog univerziteta unutar našeg teorijskog okvira.

Univerzalni univerzitet. Njegova društveno-strukturna misija je da učestvuje u pripremi celokupne populacije da uzme učešće u sve intenzivnijim socijalnim i tehnološkim promenama. Granice između formalno strukturisanog znanja i praksi svakodnevice unutar kurikuluma počinju da se dekonstruišu i ruše, kao i granice između obrazovnih institucija i drugih aspekata života uključujući tu i radno mesto. Akademska zajednica kao takva se takođe dekonstruiše, a obuhvat studentske starosne kohorte visokim obrazovanjem je između 51-100% (Trow, 2005). Upravo ova fragmentarnost obrazovnih iskustava i defragmentacija samog znanja postaju odlike postmodernog univerziteta koji, mi teorijski konstruišemo unutar teorijskog okvira ovog istraživanja.

Važno pitanje koje otvara ovaj proces transformacije univerziteta, usmeren ka povećanju procentualnog obuhvata određenih starosnih koohorti unutar opšte populacije visokim obrazovanjem, tiče se načina selektovanja onih kojima univerziteti otvaraju svoja vrata, jer od toga u mnogome zavise budući obrisi društvenog života i oblik društvene strukture. O tome da li su članovi akademske zajednice u Srbiji uspeli da artikulišu odgovore na ova društveno-strukturna pitanja govori i ovo istraživanje.

Rezultati istraživanja

Kao što je u uvodnom delu studije rečeno, svi savremeni univerziteti i visoko obrazovanje u celini susreću se sa čitavim nizom novih problema koji su karakteristični produkt naše savremenosti, a koje Trou (2000) sumira u nekoliko najznačajnijih korpusa problema koji nastaju pod uticajem globalnih transformacionih promena. Svi ovi opšti problemi prelamaju se i kroz odnos savremenih univerziteta prema društveno-strukturnim promenama unutar (šireg i užeg) društvenog konteksta. Progresivni razvoj novih tehnologija i mogućnosti koje iz tog razvoja proističu, rast troškova viskog obrazovanja i nemogućnost da se osigura njegovo stabilno finansiranje, problemi upravljanja povezani sa novim unutaruniverzitetskim okolnostima, pad opšte kulture studenata, komercijalizacija akademske profesije i promene u akademskoj kulturi koje krune osećanje akademske solidarnosti i percepciju univerziteta kao intelektualne zajednice akademskih građana odgovornih za budućnost društva unutar koga žive i rade, u akademsku zajednicu uvode osećanje *socijalne iskorenjenosti* i *dezorijentisanosti* koje članove ove zajednice i univerzitet u celini čine nedovoljno senzibilnim za suočavanje sa ozbiljnim problemima društvene prestrukturacije. O ovome svedoče i nalazi našeg istraživanja.

Odnos članova akademske zajednice u Srbiji u odnosu na probleme koji se tiču društveno-strukturne dimenzije pokušali smo da razumemo kroz bateriju pitanja kojom smo pokušali da mapiramo njihova razmišljanja i očekivanja o tome da li univerziteti u Srbiji daju (i treba li da daju) jednake šanse ljudima iz svih društvenih slojeva ili pak (svesno ili stihijski-nesvesno) učestvuju u proizvodnji (reprodukciji i/ili produbljivanju) društvenih nejednakosti. U tom smislu tokom intervjua smo posebnu pažnju posvetili razmišljanjima ispitanika o tome kako bi po njihovom mišljenju trebalo da izgleda politika upisa na univerzitet iz čega se, po našem mišljenju, najjasnije može rekonstruisati odnos pojedinačnih ispitanika prema ovim važnim pitanjima.

Zanimljivo je da je većina naših ispitanika uverena, iako konstatuje da je društvo Srbije prošlo kroz značajan proces društvene

prestrukturacije, da univerziteti u Srbiji i dalje pružaju jednake šanse ljudima iz različitih socijalnih slojeva, i da oni nikako ne mogu biti prepoznati unutar tranzicijskog pejzaža društva Srbije kao jedan od generatora društvenih nejednakosti.

> Što se tiče univerziteta, ja smatram da on daje šanse jednake za sve. Ne možemo samo da posmatramo uticaj univerziteta. Ali mislim da univerzitet ne stvara nejednakosti. (DOU-BG-A6-IS-1-2012)

Iako većina ispitanika odbija da prepozna društvenu odgovornost univerziteta prema ovom važnom pitanju, paradoksalno najveći broj njih veruje da je uloga koju univerzitet igra, ili bi mogao da igra, u procesu socijalne transformacije društva izuzetno značajna:

> Mislim da je uloga univerziteta ključna uloga u bilo kojoj transformaciji. (B3-MD-4-2012)

Ipak, različiti ispitanici ovu društvenu ulogu kontekstualizuju na različite načine, koji se kreću od parafraziranja ključnih ideja na kojima počiva elitistički univerzitet:

> Uloga univerziteta je da kreira elitu jednog društva i da ta elita bude uvažavana svugde. (BG-A3-JK-1-2012)

Preko fragmenata modernističkog narativa masovnog univerziteta koji se najčešće unutar narativa naših ispitanika vezuje za istorijski sloj socijalizma i predstavlja neku vrstu spone/idejnog kontinuiteta savremenog univerziteta sa onim koji je postojao pre 1990te godine. Tako kroz elemente vezane za važnost strukovnog i specijalističkog obrazovanja, ključnu ulogu države i kritički odnos intelektualne i akademske/univerzitetske elite prema transformacijskim promenama određeni aspekti ideje masovnog univerziteta preživljavaju i u savremenim društvenim okolnostima.

> Kada se kaže društvena odgovornost univerziteta, na prvo što pomislim jeste [...] stručnost[17] ljudi koji su završili univerzitet. To je najviše što jedan univerzitet može da učini za društvo u kojem deluje. (B3-JK-5-2012)

[17] Podvukla IJ.

Država[18] mora da nađe neki mehanizam da omogući ljudima slabijeg socijalnog stanja da se obrazuju. To je od suštinskog značaja. (KG-A5-LV-1-2012)

Trebalo bi da budžet Republike Srbije[19] bude takav da najkvalitetniji studenti studiraju o trošku države jer će za tu državu i da rade. Jednostavno. (KG-A1-LV-8-2012)

Univerzitet je zakasnio u nekoliko stvari kada je reč o promenama, a u nekoliko stvari je požurio. Univerzitet je zakasnio da se izjasni o ovim promenama na način koji nije deklarativan, jer ipak je univerzitet imao prilike i prostora da to učini nedeklerativno, znači da to svoje izjašnjavanje ispuni nekim sadržajima, a to je proglašenje da izlazimo iz jednog političkog, privrednog, socijalnog sistema u drugi sistem. To se izrodilo u nešto sasvim drugo ali i u prvom periodu u prvih par godina to je bilo čisto deklarativno, bez ozbiljnih namera zato što se pripremalo ono što je posle nastalo. Ali univerzitet je čekao to posle... Ovde je bio slom, a univerzitet je bio inertan misleći da će to biti prelaz iz jedne epohe u drugu epohu kao što je bilo 1945. Nisu videli iako su morali da vide da će to ovaj put da bude vrlo pogubno, to znači ako je vrlo da obuhvata i njih. Tako da je univerzitet dozvolio da njegov akademski deo, što aktivan na univerzitetu što satelitski pridružen univerzitetu počne da podržava slom društva i univerzitet hteo ili ne hteo, direktno ili indirektno u tome učestvuje. Umesto da bude svetionik i društveni alarm, da kaže 'ovo nije dobro, ne valja', 'ili ovo je neostvarljivo'. Ne mora da kaže da je dobro ili nije dobro ali je neostvarljivo i košta mnogo. (B2-IJ-9-2012)

Naravno, nisu svi članovi akademske zajednice ostali zapleteni u nostalgičnim razmatranjima uloge univerziteta kroz rekombinovanje fragmenta ideja iz prošlosti. Mnogi naši ispitanici uviđaju da izmenjene društvene okolnosti stavljaju univerzitet u stresnu poziciju u kojoj će pre ili kasnije, ukoliko želi da zadrži sopstveni prestižni/povlašćeni socijalni status, univerzitet morati da zauzme stav prema tim istim okolnostima i (re)konceptualizuje sopstveni odnos prema njima.

Obrazovanje elite je imalo smisla kao uloga onda kada je univerzitet upisivao 15 do 20 posto populacije, to je onda stvarno bila elita. Onog momenta kada se očekuje da univerzitet iškoluje 70 odsto populacije, to više ne može biti elita. To znači da se njegova kompletna uloga menja. Pošto univerzitet to neće da shvati, [...] on gubi status prestižne ustanove koji je imao nekad, a niko nije raspoložen da prihvati i da razume da gubi status... (BG-A3-JK-1-2012)

[18] Ibid.
[19] Ibid.

> To ogromno raslojavanje do koga je došlo u poslednjem periodu je i praktično poništavanje svih kulturoloških i intelektualnih, vrednosti perioda socijalizma i to se desilo devedesetih [...] to je [...] uticalo i na univerzitet. Nemoguće je očekivati da u takvim uslovima, i pod takvim pritiskom univerzitet ostane neokrnjen, kao tvrđava. (NI-A5-MM-1-2012)

Izgleda da je čudan istorijski zaplet, vezan za činjenicu da privatni fakulteti/univerziteti postoje relativno kratko na ovim prostorima, učinio da su oni, bar na osnovu prikupljenog empirijskog materijala unutar našeg istraživanja, otišli najdalje u konceptualizaciji sopstvene društvene uloge unutar ovog novog društvenog pejzaža. Na izvestan način to je i očekivano jer su privatni univerziteti[20], za razliku od onih državnih koji u velikom broju slučajeva biraju distanciranu poziciju tihih i nedovoljno zainteresovanih promatrača, suočavaju sa socijalnim izazovom institucionalne legitimizacije. Kao mlade institucije oni se suočavaju sa problemima nedostajuće tradicije, odsustva socijalnog prestiža, kao i odsustva sistemske državne podrške i fondova za izdržavanje (Slantcheva, 2007). Upravo ovakva nestabilna, neizvesna i ranjiva socijalna pozicija delovala je motivišuće na zaposlene na privatnim univerzitetima u njihovim pokušajima da pozicioniraju privatne univerzitete, vlastite fakultete i sebe same unutar užeg referentnog okvira akademske zajednice i šireg referentnog okvira društva Srbije u koordinatnom sistemu sopstvenih narativa. Interesantno je da su delovi ovih narativa ujedno i jedino mesto unutar našeg empirijskog materijala na kome je dosledno elaboriran narativ univerzalnog univerziteta.

> Iako nisam pravila analizu socijalne strukture studenata na državnim fakultetima, veoma me zanima koliko u toj strukturi ima onih iz siromašnih porodica. Moja deca rastu sa bibliotekom iza sebe i oni ne mogu da ne polože prijemni ispit jer imaju pomoć te vrste, socijalni kapital koji nose. Dakle oni uvek pređu prag, Ima dece koja ne mogu da pređu taj prag. Tu decu sada dobijaju privatni fakulteti. To je funkcija privatnih fakulteta u Srbiji da daju priliku. I savršeno se razvijaju. Pravila sam jedan eksperiment. Podelila sam studente u 3 grupe. U prvoj su bili odlični đaci u drugoj srednji, a u trećoj slabi, oni koji su bili na ivici primanja na fakultet. I znate sa kojom grupom je bilo najbolje raditi? Sa ovom trećom, najslabijom. Oni su kreativni zato što nemaju znanje pa moraju da se dovijaju. Odlični đaci,

[20] Prvi privatni univerziteti u Srbiji se otvaraju 1990-tih godina.

štreberi, nikada neće reći dok nisu sigurni da je to tačno. I oni vrlo brzo počnu da učitavaju u svoje odgovore očekivanja profesora, prema tome oni neće lako da učestvuju u diskusiji. Treća kategorija, oni koji su doneli samo sebe na fakultet moraju da iz sebe daju odgovor. Te odgovore oni nemaju sa čim da uporede i ne plaše se da će pogrešiti jer nisu doneli visoka znanja tako da im preostaje samo da budu kreativni. Sa njima je jako dobro raditi jer se rezultati jako brzo vidite. Oni se vrlo brzo dočepaju tog znanja koje im dajete jer znaju da im je to jedina šansa. Jedino kako mogu da uspeju sutra ili da sebi poprave položaj. Ima jedna zabluda da na privatne fakultete idu deca bogatih roditelja. To je netačno. Deca bogatih roditelja idu u inostranstvo. Na privatne fakultete u Srbiji idu deca iz onih socijalnih sredina koje su shvatile da jedino putem znanja i obrazovanja nešto mogu da urade za svoju decu. Država bi, ako hoće da podigne svoj nivo obrazovanosti, morala jako da podupre privatne fakultete kako bi oni preuzeli deo tereta koji država ne može. Ne može po definiciji jer nema dovoljno para. A opet država samo radi suprotno. (ŠG-A4-IJ-4-2012)

Zanimljivo je da kao razloge za odsustvo jasnije konceptualizacije društvene uloge univerziteta naši ispitanici navode različite razloge koji se mogu grupisati u tri osnovne grupe[21] u odnosu na socijalni kontekst iz koga oni proishode – širi društveni, uži institucionalni i partikularni (grupno-interesni ili lični). Prvu grupu čine *opšte društveni* razlozi koji se tiču samog društvenog sistema i tranzicijko/transformacijskog procesa dugog trajanja sa neizvesnim ishodom koji prožima socijalno tkivo društva Srbije i indirekno sam univerzitet.

Tranzicija ide toliko traljavo da se i oni mali pozitivni pomaci vrlo često gube ili se ne prepoznaju. Vrlo sam skeptičan, biće potrebno još mnogo vremena, mnogo truda, mnogo snage, mnogo energije da od te tranzicije dobijemo neke pozitivne znake. Univerzitet odnosno bilo koji nivo obrazovanja od onog najnižeg do visokog školstva u tim uslovima tranzicije samo gubi, nikako ne dobija. (NI-A4-MM-8-2012)

Činjenica je da se u ovoj eri tranzicije suštinski ništa nije izmenilo kada je reč o univerzitetima u Srbiji. Pa čak i sama bolonjska reforma, navodno primenjivana od 2005.-2010. je modifikovana u metastaziranu Bolonju 2 ili

[21] Naravno svaki pojedinačni ispitanik ne prepoznaje opstruktivne okolnosti nužno na sve tri razine, već se ova vrsta varijabli unutar različitih narativa pojavljuje u raznovrsnim kombinacijama kroz koje ispitanici najčešće akcentuju sopstveni odnos prema istraživanom problemu, koji često ima veze sa različitošću njihovih ideoloških, političkih, kulturnih i raznih drugih pozicija. Za potrebe ove analize odlučili smo se da prikažemo opštu tipologiju svih razloga koje naši ispitanici pominju jer smo smatrali da ova zbirna tipologija najjasnije ocrtava obrise opšte atmosfere unutar akademske zajednice u odnosu na istraživani problem.

3 što je dovelo do neke vrste povratka na prethodno stanje. Tako da u tom smislu uprkos implementaciji ili navodnoj implementaciji Bolonje imamo sve vreme status quo i to se ponavlja tokom niza godina. (SG-A6-IJ-5-2012)

Sa druge strane ispitanici govore o identitetskoj krizi kroz koju „prolazi" univerzitet jer se suočava sa obrisima jednog novog vrednosnog sistema unutar koga se otvara prostor za bitno drugačiju konceptualizaciju budućeg odnosa između univerziteta i društva, koji po svoj prilici univerzitet, i njegovi pojedinačni akteri, ne prepoznaju kao konstruktivan i poželjan.

Društvo smatra da su banke važnije nego univerzitet. To ne govori mnogo o univerzitetu, ali svedoči o odnosu društva i univerziteta koji očigledno jedno drugo zaslužuju. (NI-A5-MM-9-2012)

Nekada je znanje bilo to koje vas je legitimisalo ili vam rezervisalo pripadnost takozvanoj eliti, možda sve do 1990-e... Međutim, kako su se menjali društveni odnosi tako su druge vrednosti počele da zauzimaju [...] veći značaj. Danas možemo reći da svakako znanje, odnosno univerzitetska diploma, ne donosi prevagu [...] jer je moguće steći diplomu, a da pri tome nemate mnogo znanja [...] Danas je novac [...] vrednost koja omogućava vertikalnu mobilnost i obezbeđuje društvenu poziciju. (B4-PL-4-2012)

Druga grupa razloga su *univerzitetski/institucionalni.* Oni se odnose na elemente koje ispitanici unutar svojih narativa prepoznaju kao opstruktivne, a tiču se (unutrašnjeg i spoljašnjeg) institucionalnog konteksta univerziteta. Po mišljenju naših ispitanika ovi elementi na izvestan način blokiraju univerzitet kao instituciju da se jasnije odredi prema socijalnom kontekstu unutar koga i sam postoji. Ove razloge smo dalje podeli u dve podgrupe. Na one koji se tiču:

- Odnosa univerziteta sa drugim društvenim akterima (spoljašnje)
- Odnosa unutar samog univerziteta (unutrašnje)

U okviru prve podgrupe *spoljašnjih* razloga analizom empirijskog materijala mapirali smo nekoliko podtema koje govore o fragmentarnim manifestacijama pojava koje ispitanici prepoznaju kao deo šireg paketa problema vezanih za socijalno (re)pozicioniranje univerziteta unutar društva Srbije.

Prva među njima odnosi se na značajno poljuljan ugled univerzitetskih nastavnika i naučnika, unutar savremenog društva Srbije.

Razlozi za to su dvojaki. Oni se tiču kako manjkavosti u načinu selekcije univerzitetskih nastavnika, i nastavnika uopšte, tako i nepoštovanja pravila i procedure u izboru pojedinačnih nastavnika. Sve ovo dovodi do slabljenja ugleda profesije nastavnika i naučnika unutar javnog diskursa društva Srbije.

> Naši fakulteti su tradicionalno bolećivi prema ljudima koji ne ispunjavaju neke kriterijume koje mi moramo na univerzitetu da ispunimo [...] Medjutim, istovremeno to je ta socijalna komponenta koja je dala iste šanse svima, a sada [...] je jako teško nekom dati otkaz. [...] na taj način je nama ušlo na univerzitet bar dvadeset posto ljudi koji to ne zaslužuju. [...] Ti [...] ljudi [...] koče razvoj univerziteta. (BG-A2-IS-4-2012)

> Način odabiranja je takođe problematičan [...], pad njegovim uticajem su stalno ti najgori đaci postajali profesori. (B3-JK-5-2012)

Druga se odnosi na široko rasprostranjeno odsustvo interesovanja javnosti za rezultate naučnih istraživanja koje se delimično prenosi i na samu akademsku javnost:

> Vidim da mi postajemo jedno polu-periferijsko i periferijsko društvo gde se od nas očekuje da proizvodimo onu radnu snagu koja će da obavlja priručne poslove, gde mi nećemo imati ni mogućnost ni priliku da uđemo u centar sistema, a onda se naučnik pretvara u neku vrstu službenika, kod kog je elemenat kreativnosti minimalan, a elemenat tih poslova koji se tiču popunjavanja formulara, izveštaja i rezultata koji su očekivani, koji se tiču samo potvrde nečega što je negde drugde zamišljeno, gde je to potvrda nekih drugih eventualno hipoteza, koje su negde drugde postavljene, to je otprilike ono što se od nas očekuje. Ali to ionako više nikoga ne zanima. (BG-A3-NS-1-2012)

Treća podtema se odnosi na primetno odsustvo protoka informacija između univerziteta i drugih društvenih institucija, što se često manifestuje i kroz činjenicu da univerzitet više nije taj koji se nužno pita za mišljenje o različitim problemima koji su od javnog i društvenog značaja, za šta je, na izvestan način, kriv i sam univerzitet.

> Problem univerziteta je da on nije deo elite. On je, kako da kažem, elita sama po sebi. Elita za sebe. Znači, kao da se nalazimo u nekom orahu, [...] uopšte se ne suočavamo sa problemima. Prvo ih ne kritikujemo na pravi način. Drugo, ne nudimo jasne izlaze. Treće, možda, što je još veći problem, na ličnom primeru ne pokazujemo da to tako treba. (BG-A2-MJ-1-2012)

> Univerzitet je suviše fragmentisan i ne postoji ta jasna svest o interesu univerziteta i nas kao radnika, kao profesije i dok se ne stvore uslovi prvo na univerzitetu da se napravi ta nekakva organizovana svest, neće biti nikakvog takvog delovanja. Ali ja mislim da se zapravo dosta radi na tome da se takva situacija zadrži i da se kritička svest nikada ne formira. (BG-A3-NS-1-2012)

U okviru podgrupe *unutarinstitucionalnih* razloga mapirali smo sledeće podteme unutar kojih naši ispitanici tematizuju probleme (a) *unutrašnje podeljenosti* univerziteta (na klanove i klike), koji na mnoštvo različitih načina deluju kao unutrašnji opstruktivni mehanizam i prepreka punoj integraciji univerziteta u društvenu dinamiku društva unutar koga dela.

> Ćutanjem ljudi na univerzitetu! Na političkim naukama, na sociologiji. Znači, oni prvo naprave klan, gde se više ne primaju ljudi koji nisu njihova politička opcija. Znači, ljudi dolaze preko NVO-a ili [...] ovde postoji zaista jedna sprega, interesna klika, široka, koja potiskuje u drugi plan stvarne naučne rezultate u društvenim naukama... paradoks je da ja imam 26 knjiga a da, recimo, njih sedam na katedri ima tri knjige. To nije normalno. (B2-PL-1-2012)

(b) Ova unutrašnja podeljenost reflektuje se i na atmosferu *nesaradnje* između kolega, različitih fakulteta i/ili obrazovnih i naučnih institucija koje čine univerzitet.

> Apsolutno je velika razlika u atmosferi na univerzitetu. Ta zadnja promena se dešava zadnjih desetak godina otprilike. Ne znam, možda se radi o smeni generacija, pa su nove generacije drugačije. Ja više ne vidim nikakvu komunikaciju među kolegama. [...] mi se vidimo na sednici i završimo to za pola sata i posle toga svako ima kontakt samo sa studentima. Mi se jedva poznajemo, ja gotovo više nikoga ni ne poznajem na nastavno-naučnom veću. Nije fakultet tako funkcionisao nekada. Ne umem da objasnim šta se to u međuvremenu desilo i onda kada se postavi pitanje školarina svi prolaze pored studenata kao da su to neki neprijatelji njihovi, potpuno nezainteresovani, kao i za celokupnu društvenu situaciju [...] Univerzitet je nekako sada postao nešto drugo, kao preuzeće. (BG-A4-IJ-2-2012)

> Ako želite da se bavite bilo kojom vrstom aktivnosti van fakulteta ili van akademske zajednice, zapravo je potrebno da radite na fakultetu. Ako radite samo u istraživačkoj organizaciji, vi ćete zapravo jako teško raditi na drugim mestima ili dobiti priliku da se oglasite na drugim mestima. (SG-A5-IJ-1-2012)

(c) Sve ovo ogleda se i u strategiji univerziteta koju on, prema našim ispitanicima, primenjuje tokom najmanje dve poslednje decenije, a to je *strategija distanciranja* i ne mešanja univerziteta u realnost svakodnevice:

> Da li univerzitet uopšte vidi svoju ulogu u tome da on treba da izađe ka spolja, prema različitim društvenim grupama i da napravi neku akciju koja bi poslala poruku da svi imaju potencijalno mogućnost i šansu, a univerzitet je tu da je pruži? Nego uvek nekako nailazimo na taj pristup elitizma i taj pristup mi smo tamo negde, pa ko doš'o dobrodoš'o... sami univerziteti ne razvijaju ni unutar svojih aktivnosti bilo kakve društveno korisne aktivnosti i akcije. Mi kao da imamo otpor prema svim tim [...] aktivnostima. (B4-JK-4-2012)

Treću grupu problema o kojima govore naši ispitanici predstavljaju oni *partikularni* sa kojima se suočavaju određeni društveni akteri:

> S obzirom da sam samofinansirajući student i da živim sa roditeljima koji nemaju neku veliku platu, a da su školarine svake godine sve veće, moram da kažem da je mnogo teško da student kog finansiraju roditelji i mora sam da se snalazi da izdrži do kraja. [...] Mnogo studenata počinje da radi uporedo sa studiranjem i [...] time gubi vreme za učenje. (NI-A7-MM-3-2012)

Najslikovitiji primer socijalne dezorijentisanosti u koju je upao univerzitet odbijajući da se jasnije pozicionira unutar novog tranzicijskog konteksta produženog trajanja predstavlja konceptualizacija tema vezanih za pitanja *upisne politike*. U artikulaciji ove teme najveći broj naših ispitanika imao je stanovitih teškoća da pomiri unutar jednog narativa različite i ponekad čak direktno suprotstavljene ideje o osnovnim principima na kojima treba da počiva politika upisa na univerzitet. Radi jasnijeg mapiranja prostora unutar koga narativi naših ispitanika teku, analitički smo razdvojili pojedinačne ideje/varijable koje se potom pojavljuju unutar empirijskog materijala u najrazličitijim (mogućim i nemogućim) kombinacijama unutar kojih je moguće prepoznati nataložene slojeve različitih istorijskih, društvenih, političkih i ideoloških paradigmi koje su upisane u lična i socijalna sećanja i identitetske konstrukte naših ispitanika.

Pod uticajem istorijskog nasleđa samoupravnog socijalizma izvestan broj ispitanika govori o ideji *meritokratije* koja bi trebalo da bude osnovna ideja kojom se rukovodi upisna politika:

> Fakulteti u Srbiji u principu jesu merit based. Ja mislim da, praktično svako može da završi studije, koristeći tu neku socijalnu studentsku infrastrukturu, znači studentske domove i tako dalje. [...] Postoje takođe i oportunitetni troškovi, ali i oni su relativno mali. (BG-A3-PL-3-2012)

> Upisna politika bi trebalo da bude takva da se što bolje selekcioniše pamet i vrednoća. (KG-A2-LV-10-2012)

Ne mali broj ispitanika, inspirisan neoliberalnim diskursom, procenjuje da bi upisna politika trebalo pre svega da prati potrebe *tržišta rada*.

> Upisna politika treba da ide, dobrim delom, prema potrebama tržišta rada. Da se prema tome vodi i upisna politika. (KG-A4-LV-6-2012)

Jedan broj ispitanika smatra da bi *potrebe privrede* trebale da budu odlučujuće u projektovanju upisnih kvota na visokoškolskim institucijama u Srbiji:

> Trebalo bi istražiti potrebe privrede i poslodavaca, to niko ne utvrđuje, sve je stvar dogovora određenih moćnih grupa, lobija itd. Imamo hiperprodukciju određenih znanja, nekih nema, postoji rigidnost i ako hoćete da kombinujete savremeni program imate profesore koji to ne mogu da shvate, a oni su u organima za evaluaciju za akreditaciju, nacionalnim savetima itd. Onda je problem. Studijski program bi trebalo biti pod većim uticajem privrede, trebalo bi biti ingerencija privrede, da poslodavci kažu šta im treba, kako treba, šta čini nekog svršenog diplomca kompetentnim... (SG-A1-IJ-6-2012)

Neki ispitanici smatraju da su kriterijumi izvrsnosti jedina legitimna i smislena polazna tačka u kreiranju upisne politike:

> Funkcija univerziteta nije socijalna funkcija, i mislim da se od univerziteta ne može očekivati da ispravlja društvene nejednakosti. Funkcija univerziteta je, pri prijemu studenata, prilikom primene pravila studiranja, i tako dalje, da se rukovodi isključivo kompetencijama i znanjem studenata, a ne njihovim materijalnim položajem. (BG-A2-DS-1-2012)

U odgovorima ispitanika pojavljuju se mišljenja da bi upisna politika trebalo da prati nešto što smo mi imenovali kao potrebe „obrazovnog tržišta“, a tiče se obrazovne ponude i potražnje, što na izvestan način predstavlja neku vrstu metastaziranog liberalnog diskursa koji

unutar koordinata socijalne dezorijentacije pokušava da redukovanjem granica „tržišta“ na ono obrazovno uspostavi krhku pervertiranu ravnotežu „ponude i tražnje“:

> Sada je sve manje radnih mesta, naša populacija, mada opada verovatno, vidi se to ovako, to demokratsko stanje zemlje vidi se naravno i na, školama, i obrazovanju generalno, znači u broju, dece i studenata. Manji je pritisak na fakultete, znači mi smo imali ne znam 3-4 studenta na jedno mesto, sad imamo 2 na jedno mesto. Smanjuje se broj odeljenja po osnovnim školama. Znači, shvatamo da opada natalitet. I u skladu sa tim treba praviti i upisnu politiku. (NI-A1-JS-6-2012)

Uticaj novoproizvedenog transformacijskog diskursa primetan je u odgovorima ispitanika koji smatraju da važan deo upisne politike treba da predstavljaju socijalne potrebe društva poput odlaganja izlaska novih generacija na tržište rada, a da ta strategija potencijalno može da doprinese i ublažavanju socijalnih nejednakosti.

> Da nije bilo tog socijalizma, ja bih bila frizerka. Ja sam takvog socijalnog porekla, moji ne bi mogli da mi plaćaju školarinu. Sad, pazite, sa tim saznanjem ja ne mogu sad da kažem, kad više to nisam, neka deca siromašnih budu frizeri, neka vlada liberalni princip, pa ko ima imaće, a ko nema neka nemaju ni njegova deca. Ja bih, recimo, [...] dozvolila da prvu godinu svi upišu na fakultetima koje žele bez plaćanja i da se izbore za svoj status. I tek od tada praviti ko ide na budžet, ko ide da plaća, ko nije uopšte za studiranje na tom fakultetu... (BG-A3-DS-5-2012)

Jedna od novih uloga univerziteta koju naši ispitanici prepoznaju tiče se njegovog učešća u amortizovanju transformacijom proizvedenih tenzija vezanih za sferu rada. Naime, u period od poslednjih dvadesetak godina privredni sistem društva Srbije je značajno narušen, što je za posledicu imalo progresivni rast stopa nezaposlenosti i ulivanje armije najmlađih u kontingent nezaposlenih:

> Univerzitet deli sudbinu društva. [...] država u svim tranzicionim zemljama, prosto zbog sprečavanja kontrarevolucije i gušenja restauracije, mora da ima socijalne programe bar za izvesno vreme. [...] a u našem slučaju to je produžavanje školovanja. (BG-A3-DS-5-2012)

I na kraju, na osnovu odgovora nekih ispitanika moguće je govoriti o poziciji koja afirmiše neku vrstu unutargrupnog protektivnog

diskursa, unutar koga ispitanici na listi prioriteta vezanih za upisnu politiku visko pozicioniraju potrebe samih univerziteta čiji je interes da očuvaju postojeću strukturu zaposlenih, bez obzira na sva ostala društvena i politička gibanja:

> Ovako ispada da fakultet upisuje onoliko studenata koliko ima kadra i prostora da sve to pokrije, a da li su ti kadrovi potrebni li nisu – to nije bitno. Ja lično mislim, mi upisujemo 35 studenata na studije informatike. Objektivno govoreći, kada bismo upisali 350, svi bi oni našli posao. A s druge strane postoje fakulteti koji maju veliki broj studenata, a ne mogu da se zaposle. Tu ne bi trebalo dati neku veliku samostalnost fakultetima, bar u našim uslovima. Tu mora država da odigra ulogu, ministarstvo, i da se prema tome vodi upisna politika. (KG-A4-LV-6-2012)

Ovakva relativno defragmentisana slika savremenog univerziteta u Srbiji u realnosti svakodnevice rezultira odsustvom bilo kakve organizovane i od strane akademske zajednice artikulisane profesionalno-strukovne akcije koja bi mogla da amortizuje posledice dosta velikih društveno-strukturnih problema i disbalansa o kojima govore naši ispitanici. Tako se paralelno sa svešću pojedinaca unutar akademske zajednice o narastajućim društvenim nejednakostima u čijoj proizvodnji prećutno učestvuje i univerzitet, odvijaju procesi daljeg zatvaranja visokog obrazovanja prema određenim socio-ekonomskim kategorijama stanovnika[22]. Paralelno sa ovim procesom odigrava se i postupno zatvaranje univerziteta prema drugim društvenim institucijama, što rezultira daljim distanciranjem od realnosti svakodnevice, u kojoj nema mesta čak ni za studente.

> Ja sam bio socijalističko dete. I sve sam studije završio iz siromašne porodice, na račun države. Moje je jedino zaduženje bilo da studiram, a država mi je omogućavala da sa svojim dobrim prosekom imam i dobre kredite i dobre stipendije i čak da imam i garantovan posao posle toga. Ja sam mogao da biram posao. Danas kad pogledam svoje studente na raznim univerzitetima, veliki broj njih misli danas kako će platiti studije, kako će

[22] Primera radi čak 56% aktuelnih studenata u Srbiji su deca stručnjaka. Za dete oca sa višom školom ima 2,5 puta veće šanse da upiše fakultet, dok dete oca sa fakultetskim obrazovanjem ima čak 3,5 puta veće šanse da upiše fakultet. Nasuprot tome dete oca bez škole ima 25 puta manje šansi da upišu fakultet, dete oca sa nepotpunom osnovnom školom čak 45 puta manje šansi, a dete oca sa osnovnom školom ima 6 puta manje šansi da upiše fakultet. Ista pravilnost važi i za obrazovanje majki. (izvor prezentacija I. Jarić sa Konferencije projekta Tempus EQUED napravljena na osnovu podataka Republičkog zavoda za statistiku za školsku 2010/2011. godinu)

izdržati studije, a ne kako će položiti, a najbolje se vidi kada posle 2000. stavite crtu i pogledate studente koji su na budžetu i koji nisu i dolazili, to je gomila studenata koji imaju odlične proseke ali ne mogu platiti, i oni prelaze na druge fakultete gde mogu ući na budžet. [...] To je samo pokazatelj da je društvo osiromašilo, odnosno da se odraz osiromašenja društva preneo na univerzitet. I svakog dana univerzitet postaje ekskluzivno mesto za srednju i visoku klasu, a pošto Srbija nema više srednje klase, univerzitet postaje sve više univerzitet za one koji mogu da plate, a ne za one koji mogu da studiraju. Odlično takođe znate za doktorske studije. Ja se divim doktorandima odakle pronađu tolike pare za doktorske studije, zato što država daje mnogo manje. (B3-NS-6-2012)

...Kako ćemo objediniti [...] sve veće siromaštvo i [...] svest o tome da nam je mreža domova prilično nerazvijena, ne samo kod nas, nego i u regionu, i sve to dovesti u vezu sa potrebom da daleko veći procenat stanovništva završi fakultete, da to ne ide nauštrb kvaliteta, to treba videti. (BG-A3-DS-6-2012)

Najveća odgovornost univerziteta je što potpuno indolentno gleda na činjenicu da u društvu u kome su tako male plate i tako se jadno živi, studenti plaćaju toliku cenu školovanja. [...] užasava me to lako prilagođavanje nastavnika tim drastičnim promenama tog divljeg kapitalizma. (BG-A4-IJ-2-2012)

Zaključak

Kao što se iz priložene analize može videti, narativi o tri različite ideje univerziteta se ravnopravno prelamaju kroz interpretaciju realnosti društvene stvarnosti univerziteta i društva Srbije. Zanimljivo je da i poslednji Trouvovi uvidi (Trow, 2005) vezani za analizu savremenog visokoškolskog sistema govore takođe da elementi ideja na kojima počivaju elitni, masovni i univerzalni sistemi visokog obrazovanja koegzistiraju unutar univerzalnog visokoškolskog sistema. U tom smislu i nalazi našeg istraživanja su u saglasju sa ovim teorijskim uvidom.

U narativima naših ispitanika još uvek žive ideje tradicionalnog univerziteta, po kojima je društvena odgovornost univerziteta obrazovanje društvene elite, koje se prepliću sa idejama modernog univerziteta, čija je odgovornost da obrazuje stručnjake koji će biti u stanju da potaknu i održe privredni rast društva. Fragmente ideja postmodernog univerziteta moguće je pronaći unutar narativa naših ispitanika pre svega kroz svest o važnosti uključivanja pripadnika

različitih društvenih grupa u polje visokog obrazovanja. Ipak, ambivalentnost[23] koju prepoznajemo unutar narativa naših ispitanika u interpretaciji ove teme najdirektnije svedoči o (unutrašnjim-unutaruniverzitetskim i spoljašnjim-opšte društvenim) razlozima koji upisuju granice mentalnog prostora interpretacije ove teme. Sve ovo rezultira stvaranjem jednog specifičnog hibridnog metanarativa koji predstavlja kombinaciju tradicionalnog, modernog i postmodernog narativa o ideji univerziteta, a koji je proizvod kako ličnih uverenja naših ispitanika tako i specifičnih društvenih i unutaruniverzitetskih okolnosti unutar kojih se njihovi lični, socijalni i profesionalni životi odvijaju.

Bibliografija

Ball, C. (1990). *Politics and Policy Making in Education*. London: Routledge.

Bargh, C., Scott, P., & Smith, D. (1994). *Access and Consolidation: the Impact of Reduced Student Intakes on Opportunities for Non-Standard Applicants*. Leeds. UK: University of Leeds Centre for Policy Studies in Education.

Bernstein, B. (2000). *Pedagogy, Symbolic Control and Identity: Theory, Research, Critique*. (Revised edition). Lanham: Rowman & Littlefield publishers.

Bolčić S. (ur.) (2002). *Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom devedesetih*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.

Bolčić S. i Milić A. (ur.) (2002). *Srbija krajem milenijuma: Razaranje društva, promene i svakodnevni život*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.

Bourdieu P. (1979). *The Inheritors: French Students and Their Relations to Culture*. Chicago: University of Chicago Press.

Burke, P. J. & McManus, J. (2009). *Art for a Few: Exclusion and Misrecognition in Art and Design Higher Education Admissions*. National Arts Learning Network (NALN).

Croziera, G., Reay, D., Clayton, J., Colliander, L., & Grinstead, J. (2008). Different strokes for different folks: diverse students in diverse institutions – experiences of higher education. *Research Papers in Education, 23*(2), 167–177.

Cvejić S. (ur.) (2010). *Suživot sa reformama: Građani Srbije pred izazovima „tranzicijskog" nasleđa.* Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu i Čigoja štampa.

[23] Na primer uverenje da u visoko obrazovanje treba uključiti pripadnike određenih društvenih grupa ali samo ako pokažu vanredna obrazovna postignuća i tome slično.

Ćulum B. i Ledić J. (2010). *Civilna misija sveučilišta: Element u tragovima?* Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
Ćulum B., Ledić J., Rafajac B., Rončević N. i Turk M. (2012). *Promjene u akademskoj profesiji: Odgovor na izazove u društvu?* Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
Ćulum B. i Ledić J. (2011). *Sveučilišni nastavnici i civilna misija sveučilišta*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
Đurić J. (2003). Tradition as Transition. U M. Savić (ur.), *Integracija i tradicija* (str. 271–278). Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
Freire, P. (1972). *Pedagogy of the Oppressed*. Harmondsworth, UK: Penguin.
Giroux, H. (2007). *The University in Chains: Confronting the Military Industrial Akademic Compleks*. London: Paradigm Publishers, Boulder.
Golubović, Z., Spasić, I. i Pavićević, Đ. (2003). *Politika i svakodnevni život: Srbija 1999-2002*. Beograd: Biblioteka DISPUT, Institut za filozofiju i drustvenu teoriju.
Gredelj, S. (2000). Vrednosno utemeljenje blokirane transformacije srpskog društva. U M. Lazić (ur.), *Račiji hod: Srbija u transformacijskim procesima* (str. 171-236). Beograd: Filip Visnjić.
Griffin, C. (1993). *Representations of Youth: the Study of Youth and Adolescence in Britain and America.* Cambridge, UK: Polity Press.
Hockings, C., Cooke, S. & Bowl, M. (2007). 'Academic engagement' within a widening participation context a 3D analysis. *Teaching in Higher Education*, *12*(5–6), 721–733.
Jarić I. (ur). *Bolonjska reforma visokog školstva u Srbiji*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju i IP „Filip Višnjić" a. d.
Jones R. (2002). Restrictive practices: critical reflections on collaboration. *Research in Post-Compulsory Education, 7*(2), 165–176.
Jones, R. & Thomas, L. (2005). The 2003 UK Government Higher Education White Paper: a critical assessment of its implications for the access and widening participation agenda. *Joumal of Education Policy*, *20*(5), 615–630.
Lazić M. (2011). *Čekajući kapitalizam: Nastanak novih klasnih odnosa u Srbiji*. Beograd: Službeni glasnik.
Lazić M. (2005). *Promene i otpori: Srbija u transformacijskim procesima*. Beograd: Filip Višnjić.
Lazić M. (ur.) (2000). *Račiji hod: Srbija u transformacijskim procesima*. Beograd: Filip Višnjić.
Lazić M., Mrkšić D., Vujović S., Kuzmanović B., Gredelj S., Cvejić S., Vuletić V. (1994a). *Razaranje društva: Jugoslovensko društvo u krizi 90-tih*. Beograd: Filip Višnjić.
Lazić M. (1994). *Sistem i slom: Raspad socijalizma i struktura jugoslovenskog društva.* Beograd: Filip Višnjić.
Maffesoli, M. (1996). *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society*. London: SAGE Publication; New Delhi: Thousend Oaks.
Milić A. (ur.) (2004). *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: Svakodnevica Srbije na početku trećeg milenijuma.* Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
Popović M., et al. (1991). *Srbija krajem osamdesetih: Sociološko istraživanje društvenih nejednakosti i neusklađenosti*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.

Popović. M. i Ranković, M. (1981). *Teorije i problemi društvenog razvoja.* Beograd: BIGZ.
Quinn, J. (2003). *Powerful Subjects*. Stoke on Trent: Trentham Books.
Rončević i Rafajac (2010). *Promjene u akademskoj profesiji: Komparativna analiza*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
Scott, P. & Smith, D. (1995). *Access and consolidation. The impact of steady state on opportunities for non-standard applicants to universities and colleges: a second report.* Leeds, UK: University of Leeds Centre for Policy Studies in Education.
Slantcheva S. (ed.) (2007). *Private higher education in post-communist Europe: In search of legitimacy.* New York: Palgrave Macmillan.
Sztompka P. (1993). *The Sociology of Social Change*. Oxford UK & Cambridge USA: Blackwell.
Taylor, R. (2000). Continuing education practice, lifelong learning and the construction of an accessible higher education in the United Kingdom. *Journal of Widening Participation and Lifelong Learning, 2-3*/2000, 14–22.
Thomas, E. (2002). Student retention in higher education: the role of institutional habitus. *Journal of Education Policy*, 17(4), 423–432.
Thompson, J. (2001). *Re-rooting lifelong learning.* Leicester, UK: National Institute for Adult and Continuing Education.
Tight, M. (1998). Education, education, education! The vision of lifelong learning in the Kennedy, Dearing and Fryer Reports. *Oxford Review of Education, 24*(4), 473–485.
Tomanović, S. (ur.) (2006). *Društvo u previranju: Sociološke studije nekih aspekata društvene transformacije u Srbiji.* Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
Trow, M. (2000). From Mass Higher Education to Universal Access: The American Adventage. Berkeley: University of California. Poslednji put pristupljeno 5. januara, 2019. putem: http://ishi.lib.berkeley.edu/cshe/.
Trow, M. (1974). Problems in the Transition from Elite to Mass Higher Education. In *Policies for Higher Education*. Paris: OECD, pp. 51-101.
Trow, M. (2005). Reflections on the Transition from Elite to Mass to Universal Access: Forms and Phases of Higher Education in Modern Societies since WWII. Berkley: Institute of Governmental Studies, University of California. Poslednji put pristupljeno 12. januara, 2013. putem: http://escholarship.org/uc/item/96p3s213#page-5.
Vujović, S. (ur.) (2008). *Društvo rizika: Promene, nejednakosti i socijalni problemi u današnjoj Srbiji.* Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.

Poglavlje 5.
UNIVERZITET I POLITIKA: OD SAMOIZOLACIJE DO KONTRATEŽE VLASTI

Dušan Spasojević

U ovom poglavlju razmatramo na koji način akademska zajednica razume političku dimenziju društvene odgovornosti univerziteta u Srbiji. Ovo razumevanje, iako nije mnogo drugačije u odnosu na stanje u drugim državama, je veoma složeno i proizvod je mnogih eksternih determinanti. Istorijski gledano, univerziteti su zbog uticaja uvek bili zanimljivi centrima političke moći, pa se još u antičko doba javlja simbioza naučnog i političkog, a ova veza se može pratiti sve do početka razvoja modernih država, kada univerziteti postaju kamen temeljac i jedan od glavnih pokretača njihovog stvaranja. Stoga je ispravno zaključiti da su, bilo da je reč o univerzitetu koji proizvodi nacionalnu elitu ili o univerzitetu koji proizvodi znanje za društvo, politika i univerzitet su u stalnoj i snažnoj interakciji.

Ova interakcija je na prostoru bivše Jugoslavije imala svoje specifičnosti, pa se u opšta mesta istraživanja političkog aspekta viskog obrazovanja svrstavaju univerzitetski protesti iz 1968. godine, kao i poslednja decenija 20. veka kada je univerzitet služio kao regrutaciona baza i jedna od retkih arena slobode u borbi protiv Miloševićevog režima. Ovakva uloga predominantno je oblikovala položaj univerziteta u postpetoktobarskom periodu, naročito u političkom kontekstu.

Ulogu univerziteta u Srbiji, dakle, razmatramo u specifičnom, tranzicionom kontekstu. Iako univerzitet ne spada u političke institucije, većina teoretičara smatra da se politička tranzicija i konsolidacija

demokratije ne mogu završiti bez promena i u nepolitičkim institucijama. Tako, na primer, Darendorf (Darhendorf, 1990) ukazuje na proces promene političke kulture i dominantnih vrednosti (a koji je posredovan obrazovnim sistemom) kao poslednju fazu demokratizacije (tzv. faza građana), dok Linc i Stepan (Linz & Stepan 1996, str. 8-9) predviđaju da se o demokratiji „kao jedinoj igri u gradu" može govoriti tek kada se razvije slobodno civilno društvo u koje eksplicitno svrstavaju i univerzitet.

U odnosu na standardne teorijske postavke, potrebno je podsetiti da se tranzicija u Srbiji odvija po modelu dvostruke tranzicije koja podrazumeva ekonomsku i političku transformaciju, ali i dvostepene tranzicije zbog početne faze koje je kontrolisana od strane nereformisanih aktera iz prethodnog režima (Diamandouros & Larrabee, 2000, str. 48–49).

Razumevanje funkcije univerziteta u političkoj tranziciji je kompleksno i delimično kontradiktorno. Takođe, ono se menja tokom samih političkih promena. Najveća pažnja javnosti usmerena je na značaj univerziteta u svrgavanju starog, nedemokratskog poretka. Univerzitet se, stoga, razume kao autonomno polje koje je pružalo utočište aktivistima i disidentima i kao mesto nastanka studentskih pokreta (McFault, 2005). Učešće univerziteta u promenama shvatano je kao normativno prihvatljiva borba sadašnje (profesori) i buduće (studenti) elite za svoja ljudska i građanska prava. Legitimitet ovakvog delovanja proizilazi iz shvatanja da je univerzitet neizostavni deo civilnog društva zbog svoje autonomne organizacione strukture, ali i nastavnog procesa u kojem se izučavaju (i promovišu) demokratske ideje i participacija.

Nakon započinjanja tranzicionih procesa, univerzitet dobija novu ulogu, pa su u postkomunističkim zemljama „univerziteti učestvovali tako što su istraživali politike za novu vlast, obezbeđivali osoblje za upravljački i administrativni aparat, kao i kroz konsultantske usluge i državi i privredi" (Brennan et al., 2004, str. 34). Međutim, u ovim aktivnostima je vrlo teško razdvojiti lične aktivnosti zaposlenih na univerzitetu od institucionalnog učešća, naročito u kontekstu velike autonomije koju fakulteti, odseci i instituti mogu uživati unutar univerziteta. Zbog toga ćemo se u prvom delu teksta baviti razumevanjem opšte ili kolektivne uloge univerziteta, dok bi u narednom delu na red došli individualni akteri koji dolaze sa univerziteta pa iz te pozicije

crpu legitimitet. Poslednji deo poglavlja biće posvećen studentskoj percepciji problema – kako vrednuju demokratičnosti obrazovanja koje stiču, na koji su način organizovani i kako razumeju svoju ulogu. No, pre svega toga ćemo ukratko ukazati na dva konceptualna problema vezana za političku dimenziju društvene odgovornosti univerziteta.

Iako se, imajući u vidu tranzicioni kontekst u kome se Srbija nalazi i sveprisutnost politike u svakodnevnom životu, moglo očekivati da ispitanici imaju relativno jasne stavove o političkoj ulozi univerziteta, ispostavilo se da je situacija skoro dijametralno suprotna. Zbog toga smo se u našem istraživanju susreli sa dve značajne prepreke.

Pre svega, značajan broj naših sagovornika je imao problem da odredi da li univerzitet ima nekakvu ulogu u političkim procesima i mnogima je bilo potrebno vreme i brojna podpitanja da bi uopšte dali nekakav odgovor. Ovakva situacija, makar formalno, može proizilaziti iz Zakona o visokom obrazovanju (2005, Član 4, stav 2) kojim se zabranjuje političko, stranačko i versko delovanje na univerzitetu. Kako navodi Vukasović (Vukasović, 2009), ova norma predstavlja uobičajeno mesto u postkomunističkim društvima zbog želje da se spreči obnavljanje uticaja koje je na univerzitet imala nekadašnja Komunistička partija, ali takva praksa nije raširene drugde. Zbog toga su mnogi ispitanici smatrali da se univerzitet i politika moraju odvojiti:

> Ja smatram da fakultet ne bi trebalo da se na neki direktan način meša u politiku. Demokratizacija, znači, je političko pitanje, tako da, zemlja može da se odluči da ne ide u demokratizaciju takođe. (BG-A3-JB-1-2012)

> Moje je mišljenje da univerzitet ne treba da se opredeljuje politički i stranački, pogotovo kada su u pitanju neki problemi i dileme koje se tiču političkog života, svakodnevne politike, ali kada su u pitanju temelji nacionalni, državni, društveni interesi, onda univerzitet kao i svaka institucija, može da ima stav o tome, može da ima mišljenje. Mada naravno, smisao univerziteta jeste pre svega da obrazuje. (BG-A3-NS-1-2012)

> Na fakultetima i uopšte na univerzitetu ne sme da bude politike. To je osnovno. To je ono gde ja jedino ljubomorno zavidim zapadnjacima, jedino na tome im zavidim i to, to Vas uveravam, to je jedino što nema tamo. (BG-A4-MJ-3-2012)

> Nije naš posao na univerzitetu da vodimo politiku. Naš posao je da obrazujemo mlade ljude. (KG-A1-LV-8-2012)

Takođe, jedan deo ispitanika je, nezavisno od zakonskog okvira, smatrao da univerzitet naprosto nema nikakvu vezu sa političkim procesima i da oni o tome ne znaju ništa, a neki su delovali i iskreno zbunjeni pitanjem:

> Pa nikako, pravo da vam kažem. Mislim, nisam razmišljala... Ne znam. Ne znam da li to ima veze uopšte. (BG-A4-IS-2-2012)

> Ja možda nisam dobar sagovornik za tu temu. Ja sam prosto inženjer i ja sam totalno apolitičan po tom pitanju, i mislim kada govorimo o fakultetima kao što je računarski, informatički i tako neki fakulteti koji su inženjerskog tipa, mislim da to nema dodira sa politikom i da to nema uticaja na politiku. (SG-A2-MD-1-2012)

> Pa mislim da to nema ulogu, po meni. Demokratizacija i istraživačka delatnost... ne znam, ja mislim da je to nespojivo, po meni. (KG-A7-MG-2-2012)

Naravno, ovakvi nalazi nas ne iznenađuju previše, jer su u ovoj „nepolitičkoj" grupi ispitanika najzastupljeniji bili ispitanici iz prirodnih nauka, ali i nekoliko „društvenjaka" sa izuzetkom sociologa i politikologa. Takođe, studenti su često davali odgovore iz kojih se videlo da ne vide odnos univerziteta i političkog, što se možda može objasniti njihovim opštim znanjem ili trenutnim životnim interesovanjima.

Pored ovoga, drugu, ali mnogo manju prepreku je izazivala formulacija pitanja koje smo postavljali. Naime, pitanje je zahtevalo od ispitanika da daju svoje viđenje o „povezanosti demokratizacije Srbije i obrazovne/istraživačke delatnosti univerziteta" što je za neke ispitanike sugerisalo da se u Srbiji odvija proces demokratizacije sa čime se oni nisu slagali. Zbog toga su njihovi odgovori primarno bili artikulisani u smeru kritike postpetooktobarskih dešavanja, a ne ka objašnjenju načelnih odnosa, čemu smo se nadali. Inače, demokratizacija se u političkim naukama u minimalnom smislu definiše kao uvođenje slobodnih i periodičnih opštih izbora koji služe kao mehanizam dolaska na vlast (Schedler, 2001), te naša pozicija nije bila da se o Srbiji govori kao o demokratizovanoj državi, već da se ukaže na proces uvođenja bazičnih demokratskih mehanizama o čijoj brzini, kvalitetu i konačnom ishodu nismo imali nameru da sudimo.

Nezavisno od formulacije pitanja, zanimljiv smer odgovora došao je od manjeg broja ispitanika koji su smatrali da je demokratija nepoželjna, kako u društvu, a naročito na univerzitetu. U najvećem broju ovih slučajeva, demokratija je poređena sa neredom, neorganizovanošću i odsustvom pravila:

> Ja ne vidim tu veliku potrebu za propagiranjem demokratije. Ja, ja, generalno, ne smatram da su demokratska načela nešto sa čim mora da se živi svuda i na svakom mestu, jer se plašim da ćemo onda, u stvari, da dođemo do nečega što smo ranije zvali samoupravnim sistemom. (BG-A2-MJ-1-2012)

Iako je deo ovih stavova načelan, verovatno se može tvrditi da je ojačan nezadovoljstvom ispitanika zbog lošeg stanja demokratije u Srbiji i zbog neispunjenih nadanja.

Univerzitet kao kolektivni akter

Ako zanemarimo one koji su zagovarali razdvajanje univerziteta od politike (a koji ipak predstavljaju manjinu među našim sagovornicima), najprisutniji narativ je onaj koji podrazumeva da univerzitet ima važnu ulogu u procesu demokratizacije:

> Univerzitet bi trebalo da bude možda institucija sa najvećim odgovornostima za demokratizaciju zemlje. (BG-A3-JB-2-2012)

Ovaj narativ prisutan je i kod naših ispitanika koji nisu sa univerziteta:

> ... stvarno mislim da ta akademska zajednica i ta grupa intelektualaca mora da bude pokretačka osnova ove države. Mislim na političku i ekonomsku situaciju u kojoj se sada nalazimo, stvarno oni moraju da se organizuju, sad ovde stvarno ne govorim o studentima, nego zaista o profesorima univerziteta, o nekim nama poznatim ličnostima, koje su po svom radu u vrhu, prosto moraju da pomognu ovoj državi. (B2-MG-4-2012)

Neki odlaze korak dalje smatrajući da je dužnost univerziteta da bude društveno aktivan i da time zapravo ostvaruje svoju društvenu funkciju i odgovornost:

> Ja mislim da je univerzitet dužan da bude glasan. Ne mora društvo da ga pita. Društvo ga finansira da bi bio glasan, dakle, ne mora još od njega ništa ni da se traži. On dobija, između ostalog, po meni, novac i za tu funkciju. (BG-A3-JK-1-2012)

Kada je reč o konkretizaciji tih uloga, onda se najčešće govori o onome što su Ćulum i Ledić (2011, str. 53) definisali kao civilnu misiju univerziteta pod kojom podrazumevaju: „sustav vrijednosti, načela i principa koji usmjerava temeljne djelatnosti sveučilišta te različite aktivnosti zalaganja sveučilišnih nastavnika i studenata u zajednici, koje vode k obrazovanju društveno odgovornih i aktivnih građana, razvoju civilnog društva, demokracije i unapređenju kvalitete života u zajednici uopće“, odnosno univerzitet kao deo civilnog društva:

> Smatram da istraživačka delatnost univerziteta može dosta da pomogne demokratizaciji. Kada kažem istraživanje, mislim prevashodno na istraživanja u sferi društveno-humanističkih nauka. Zbog čega? Danas imamo brojna istraživanja finansirana od strane tih evropskih organizacija, međunarodnih organizacija, koja su posvećena problematici ljudskih prava, vladavini prava, svakako to je nešto što doprinosi demokratizaciji društva. Nažalost, često se desi da istraživanja se sprovedu i ostanu samo na papiru, bez nekih konkretnih mera. Nakon toga trebalo bi, po meni, ta istraživanja, objaviti rezultate istraživanja, da budu podstrek zakonodavstvu i drugima koji kreiraju politiku u odgovarajućoj državi, da zaista primeni odgovarajuće, odnosno dobijene rezultate u pogledu kreiranja celokupne te svoje politike. (NP-A1-ĐEK-3-2012)

U sličnom, „civilno-društvenom“ kontekstu, univerzitet se vidi kao potencijalna javna sfera i sfera deliberacije:

> Univerzitet je mesto na kome treba stalno da se dešavaju razni forumi, diskusije, tribine. Znači sve aktuelne teme, bez obzira da li je, mislim kod nas kad se kaže aktuelna tema pretpostavljam da se misli na politiku, na politička dešavanja. Ne, ne mislim samo na politiku. To je jedan samo mali, mali segment. (B1-JB-3-2012)

ali koja često ne koristi svoje kapacitete:

> Ja nisam mogla godinu dana da se izborim da mi održimo okrugli sto na fakultetu na tu temu. Da se mi, kao struka, izjasnimo, šta znači privatizacija. Neslagali se o tome, ali da izložimo šta je za, šta je protiv. Sa autoritetom

struke. Dakle, univerzitet definitivno ni u jednoj oblasti ne koristi autoritet struke, a trebalo bi da bude, zapravo, vrhunsko telo u zemlji koje se time bavi. (BG-A3-JK-1-2012)

Dakle, pozicija univerziteta kao aktera civilnog društva nije zagarantovana i univerzitet mora da se izbori za funkcionalnu autonomiju u odnosu na državne institucije i na druge centre političke moći (npr. političke partije):

Mislim da univerzitet pripada u institucije, koje su deo institucija civilnog društva u onoj meri u kojoj imaju autonomiju prema državi, koja je za državne univerzitete i finansijer i u krajnjem slučaju i usvajač nekakvih programa i struktura, ali to što možete vi da vičete da ste nezavisni i autonomni, to treba da pokažete u praksi. ... Znači, ustanove koje onda mogu osvojiti veći ili manji prostor autonomije u odnosnu na državu i političke aktere i fokusirati se i formirati kao civilno-društveni akteri, ali i ne moraju, što recimo situacija i na univerzitetu i u medijima jasno pokazuje. (BG-A3-DS-6-2012)

Ovde se zapravo ukazuje na uobičajene manjkavosti novih demokratija u kojima postoji razlika između onoga što je zapisano u zakonima i realnih praksi (Linz & Stepan, 1996), kao i na učestale pojave nepoštovanja nezavisnosti tela i institucija poput Narodne banke, Republičke radiodifuzne agencije ili univerziteta (Orlović, 2008). Međutim, kod jednog dela ispitanika uloga univerziteta nije mogla da se posmatra u klasičnoj dihotomiji država-civilno društvo (Pavlović, 2006) jer se kod njih javlja delimična „državo-centričnost" i svojevrsno poistovećivanje univerziteta i državnog polja (što pokazuje i kolokvijalni naziv „državni univerzitet"), te očekivanje da država formuliše strategije na osnovu kojih će se univerzitet ponašati.

Tako da mislim da je tu veća uloga, ne studenata, nego upravo profesora univerziteta, intelektualaca, koji bi možda trebali da utiču pa da kažu, „ajde vi sada konačno donesite neku strategiju privrednog razvoja ove države, pa na osnovu te strategije da znamo kako ćemo da upisujemo studente, pa ove godine ili sledeće tri godine nećemo upisivati pravnike, ili nećemo upisivati..." (B2-MG-4-2012)

Ova ideja se može dalje izvesti i kroz preimenovanje aktera prema kome univerzitet može da ima odgovornost:

> Pazite, svi stubovi jedne države moraju da budu odgovorni. Odgovorni prema državi... Ne bih ja rekao društveno odgovorni, nego državno odgovorni. Odgovorni prema državi. Ne možete vi imati kvalitetnu državu ako nemate kvalitetan univerzitet, ako nemate kvalitetnu Akademiju nauka, ako nemate kvalitetne neke druge važne stubove društva. (B2-MJ-5-2012)

Konsenzus među našim ispitanicima je veoma širok kada se govori o tome da bi univerzitet trebalo da predstavlja glas stručnosti i znanja u društvu (a što se već nameće i iz ideje o univerzitetu kao sferi deliberacije). Ovde se, pored ostalog, ukazuje na stručno obrazovanje studenata i da bi zapravo promocija stručnosti mogla da vodi ka demokratizaciji društva kroz uspostavljanje i poštovanje pravila i standarda i kroz promociju izvrsnosti:

> Ne vidim mnogo šta tu važnije od onoga o čemu smo već pričali, a to je da fakultet proizvodi proizvod za tržište. I tako na indirektan način omogućuje da se na tržištu dolaze ljudi koji su školovani baš za ta mesta koja, ili otprilike su školovani za ta mesta, koja trebaju da popunjavaju. [...] Društvena odgovornost jednog čoveka ili osobe koja radi na univerzitetu treba da bude u tome da dosledno i etički odgovorno radi svoj posao. Znači da radi ono za šta je tu, da studentima prenosi neko znanje koje će oni sutra moći da upotrebe na jedan praktičniji način. (BG-A3-JB-1-2012)

> Što se tiče demokratizacije Srbije i visokog obrazovanje uopšte... ništa uraditi neće efektivno i ozbiljno svojim sadržajima, nego će uraditi samo ako postoji jedna vrsta demokratskog odnosa u relaciji profesor-student, jedne profesionalnosti nastavnika, jedne odgovornosti koja se zahteva i od nastavnika i od studenata, da se ljudi uče da odgovornost, da je poštovanje pravila, ovaj, profesionalnost u obavljanju svog posla, to je za mene demokratizacija i društvo će se demokratizovati na taj način, a ne time da o što više pitanja, što više ljudi podučimo. (BG-A2-DS-1-2012)

> Univerzitet bi trebalo da ima jednu prilično važnu funkciju, verovatno i relativno banalnu na nekom nivou, a to je da podstiče određeni red i određenu odgovornost koja je važna u svakom društvu... ... Zato vidim da su ti neki osnovni akademski kriterijumi vrlo važni za ono što, ono što će ti mladi ljudi kasnije raditi, a važi i obrnuto. (BG-A6-DS-4-2012)

Ova ideja bliska je Veberovom (1998) shvatanju javne administracije koja svojom stručnošću i neutralnošću predstavlja ograničenje samovolje politički izabranih funkcionera, što predstavlja sastavni deo narativa o univerzitetu koji proizvodi obrazovne kadrove za državu. Takođe, važan element je i ideja o poštovanju pravila i procedura

koja se može razumeti kao korak ka uspostavljanju pravne države i pravne kulture koje predstavljaju kontekstualni preduslov demokratizacije društva. Podjednako važan aspekt univerzitetske borbe protiv nestručnosti se iskazuje kada sagovornici govore o organizaciji društva, javnim politikama i drugim odlukama koje donose izabrani funkcioneri:

> Istraživačka komponenta i tu sigurno bi mogao više i bolje da se iskoristi univerzitetski potencijal, jer i proces tranzicije i proces održavanja održivog razvoja zahtevaju puno kvalitetnih inputa, kvalitetnih istraživanja, kvalitetne komparativne analize kako su drugi radili da ne otkrivamo toplu vodu ni rupu na saksiji, nego da se oslonimo na iskustva nekih drugih zemalja. (SG-A3-MB-2-2012)

> Dakle, univerzitet bi morao sebe da uspostavi kao arbitra, za one oblasti, za koje je stručan. Ne bi smeo da to prepusti različitoj vrsti laičkih prepucavanja. Dakle, diskusija o mostu [na Adi] i petlji, evo, savršen je primer. Mi znamo mišljenja svih, sem građevinskih fakulteta u ovoj zemlji, koji školuju ljude za to. Prema tome, verovatno su mogli kompetentno da govore. (BG-A3-JK-1-2012)

> Vi imate političare, koji vode neke, recimo, resore, neke oblasti, I koji se uopšte ne osvrću na to šta neko kaže o toj oblasti. Znači, uopšte pet para ne daju. Vi im lepo kažete, i kažete, molim vas, po standardima, a ona vas gledaju belo, pa on je standard! I tu ta politička elita strašnu štetu pravi... ...Znate, u socijalističkom društvu se vodilo računa o tome, i kad ti pitaš nekog stručnjaka da ti objasni šta, to ne pada političaru na kraj pameti, da on to, on će to da ubaci odmah u zakon, i da bude zahvalan što su mu to rekli. (BG-A4-DS-2-2012)

> Mislim da univerzitet mora da bude više aktivniji u toj političkoj sferi. Neka naša pasivnost, inercija je dovela do toga da državom rukovode prilično nekompetentni ljudi. (KG-A4-LV-6-2012)

Ovde se moramo nakratko vratiti na ono što smo označili kao prvu kontroverzu, a to je poistovećivanje političkog i stranačkog u Srbiji. Ovo poistovećivanje je dodatno ojačano odsustvom profilisanih javnih politika i njihovih zastupnika jer su dominantne političke teme vezane za identitetna i bazična društvena pitanja (npr. budući status Kosova i članstvo u Evropskoj uniji), dok se stranke ne razlikuju u odnosu na npr. energetsku, poljoprivrednu ili obrazovnu politiku (za detaljnije videti Stojiljković *et al*, 2012). Ovo je važno zbog toga što

odsustvo „policy“ orijentisanih političkih debata onemogućava univerzitetu ili pojedinačnim akterima sa univerziteta da ispune svoje kapacitete i da učestvuju u javnoj deliberaciji o konkretnim temama. Moglo bi se reći da struktura političke borbe u Srbiji ne omogućava da stručnost dođe do izražaja. Ovde treba napomenuti i to da jedan deo ispitanika smatra da stručnost univerzitetskih profesora ne bi trebalo da proizilazi iz statusa po automatizmu, već na osnovu zaista sprovedenih istraživanja:

> Ne da se moja kritička ocena zasniva na tome što ja nosim naziv profesora univerziteta, nego zbog toga što sam ja nešto istražio, došao do, naučnim metodom, osnovane tvrdnje ili istine čak, na kraju krajeva. I sad ja nju saopštavam kao kritičko stanovište prema tekućem stanju bilo o čemu da je: kulturi, ekonomiji, politici. (BG-A3-JB-2-2012)

Pored ideje da se studenti uče pravilima i procedurama, često se u razgovorima pod demokratizacijom (tj. uticajem univerziteta na demokratizaciju društva) podrazumevao i odnos nastavnika i uprava prema studentima:

> Ja sam pristalica toga da bar kada je u pitanju nastava i ispiti, da postoji demokratija u smislu da studenti imaju tu slobodu da mogu da dođu kod profesora praktično u svako vreme. Meni nije potrebno da stoji na vratima „primam studente u to i to vreme“. Ja sam njima na raspolaganju kad god sam na fakultetu. (KG-A4-LV-6-2012)

> Ako su obrazovani i ako su, znači, tokom studija zadržali taj tradicionalni odnos koji je dominantno sa velikom distancom moći, jer je iza njega profesor, dekan, rektor, čudo kome ne može da priđe, onda će on takav odnos imati prema vlasti, neće biti demokratski orijentisan građanin nego jedan građanin koji je vrlo poslušan, samo ima visoko obrazovanje. (BG-A3-JB-2-2012)

> Pa mislim da je tu Bolonja ponudila najbolji način, jer onoga momenta kada je ona isključila ex katedru, tog trenutka je zapravo ponuđen najbolji model za demokratizaciju. Dakle, onog trenutka kada nastavnik je obavezan da komunicira sa studentom na samom času, da usvoji ili ne usvoji njegov stav, njegov stav, ako je potrebno, ako se sukobi sa nekim zvaničnim stavom nauke, tada je ponudio za jedan jasan i demokratičan odnos onoga koji je sa jedne strane i onoga koji je sa druge strane katedre. To je bila jedna oštra linija između nastavnika i onih koji slušaju. (NP-A6-ĐEK-4-2012)

Naravno, i u ovom slučaju ima drugačijih stanovišta:

> Imate slučaj, ovako, da dođu na sednice nastavnog veća, dođu studenti i sede, znate. Sad, vi ne možete slobodno da razgovarate, pa kaže „pa to je po zakonu". Ma kakav zakon! Kakav zakon... Zna se gde je studentu mesto. U klupi- da uči, a ne da sluša naše rasprave, pa možda i svađe koje se dešavaju vrlo često. (BG-A4-MJ-3-2012)

Konačno, pored normativnih izjava, jedan deo intervjua nudio je i odgovor na pitanje da li univerzitet danas doprinosi demokratizaciji Srbije. Većina sagovornika negativno ocenjuje doprinos univerziteta:

> Znači, kao da se nalazimo u nekom orahu, bukvalno u onim ljuskama i srećni smo dok smo unutra, nama je lepo i, otprilike, to je to. Znači, uopšte se ne suočavamo sa problemima. Prvo ih ne kritikujemo na pravi način. Drugo, ne nudimo jasne izlaze. Treće, možda, što je još veliki problem, na ličnom primeru ne pokazujemo da to tako treba. (BG-A2-MJ-1-2012)

Sličan utisak o izolovanosti od društva sagovornici imaju i kada govore o drugim aspektima rada na univerzitetu:

> E sad, tu je opet ta strašna zatvorenost i univerziteta i ministarstava i institucija i ja zapravo ne znam koliko je bilo šta od tih stvari vidljivo i mislim da ne postoji vidljivost istraživačkih rezultata...izvan akademske zajednice. (BG-A5-IJ-3-2012)

> Nema saradnje ni između univerziteta dovoljno, čini mi se i nema... nema saradnje sa to negde donosiocima odluka. Znači jedna prilično, prilično autistična priča po mom nekom shvatanju. (B4-JK-4-2012)

Iako to nije bio primarni cilj istraživanja, sagovornici su sugerisali i razloge za spomenutu učaurenost i političku pasivizaciju univerziteta i vide je, pre svega, u fokusiranosti na materijalni status zaposlenih, ali i u činjenici da se političko stanje popravilo u odnosu na devedesete godine. Tako se politička pasivnost razume kao logična posledica demokratizacije društva:

> ...kad se stabilizuju demokratske institucije i konsoliduje demokratija, ona postane relativno dosadna svakodnevna činjenica, koja onda ne traži nekakav globalni i dosta jednosmerni, taktički ili strateški deo delovanja, nego se posle svede na rovovsku borbu za poboljšavanje ovog ili onog segmenta i za neku vrstu sindikalizacije u svesti zaposlenih na univerzitetu i

studenata kad se oni angažuju oko uglavnom one tematike koja njih neposrednije angažuje. (BG-A3-DS-6-2012)

Dok se odsustvo sindikalne aktivnosti univerziteta obrazlaže popravljanjem socio-ekonomskog statusa:

Zadnjih nekoliko godina na fakultetima nije toliko loše. Znači nismo mi socijalno, materijalno, nekad su ovde plate bile jako male, znači mi sad imamo, daleko od toga da su te plate visoke, ali su pristojne. Znači onog momenta kad vi već niste ugroženi na taj način vi ste malo istupili tu oštricu. Znači ona je i u tom smislu malo i istupljena. (BG-A2-IS-4-2012)

I podsećanjem da sindikalne teme nikada nisu bile primarni razlog univerzitetskog aktivizma:

Ako ste registrovali, nikad univerzitet nije štrajkovao, nikad zaposleni na univerzitetu nisu štrajkovali zbog materijalnog statusa. Uvek je to bilo zbog nekih viših ciljeva, mislim da je donekle univerzitet izneo, čak je bio i pokretač za neke demokratizacije, za neke pokušaje demokratizacije. (BG-A5-IS-3-2012)

Sva tri citata zapravo ukazuju da se aktivizam i stanje na univerzitetu i dalje predominantno razumeju u odnosu na devedesete godine prošlog veka i vreme kada je univerzitet bio važan akter političkih procesa (Čupić, 1998) što donekle otežava pronalaženje nove i adekvatne pozicije u novonastalim, postpetooktobarskim uslovima. Imajući u vidu da je generacija nastavnika i profesora koja je predvodila ove proteste danas vodeća na univerzitetu, ovakvi nalazi nisu neočekivani.

Individualni akteri na univerzitetu

Jedna od uobičajenih percepcija o univerzitetu u Srbiji oslanja se na njegovu fragmentiranost i autonomiju fakulteta i jedinica unutar fakulteta. Zbog toga se i u našem istraživanju javio veliki broj odgovora koji su bili usmereni na individualni nivo. Drugim rečima, naši ispitanici su često govorili o društvenoj odgovornosti nastavnika i saradnika kao pojedinaca ili bar o aktivnostima pojedinih odeljenja ili istraživačkih centara. U ovom slučaju akteri nastupaju individualno, ali se oslanjaju

na legitimitet koji je zasnovan na poziciji univerzitetskog profesora, pa je često veoma teško razdvojiti individualni aktivizam, profesuru i istorijsku međuzavisnost ove dve pozicije (na pojedinačnom nivou).

Formalizovani primeri individualne aktivnosti su učešće predstavnika univerziteta u radu nekih državnih tela, poput Republičke radio-difuzne agencije u koje se biraju predstavnici sa univerziteta (uz predstavnike crkve ili civilnog društva). Takođe, univerzitet predstavlja bazu kadrova za mnoga regulatorna ili kontrolna tela pa se, na primer, u aktuelnom Odboru agencija za borbu protiv korupcije nalaze 3 univerzitetska profesora od ukupno 9 članova. Oni predstavljaju adekvatan kadar za ovakva tela jer imaju formalnu kvalifikaciju i osnovu kroz univerzitet, a pri tom često javno ne nastupaju kao stranački profilisani kadrovi, čime se ispunjavaju drugi kriterijumi za ovakva tela. Ove procese zauzimanja mesta od strane aktera civilnog u raznim granama vlasti nakon tranzicionih promena Havel je nazvao „civilnim društvom u vlasti" (Pavlović, 2006).

Za razliku od univerzitetskog nivoa, kada govorimo o aktivnosti pojedinaca, ispitanici mnogo češće smatraju da je sasvim očekivano da profesori budu društveno aktivni:

> Ne može da ne bude. Po meni ne, čak naprotiv, to je neko ko mora da vuče napred ovo društvo, ne mislim da on mora da bude član neke stranke, ali mislim da treba svojim znanjem prvenstveno, svojim uticajem da razgovara sa politički relevantnim osobama u ovom društvu i da kaže svoje mišljenje i naravno da dâ svoje predloge, ne da sedi u fotelji i kritikuje, nego da daje svoje predloge kako misli da može ovo društvo da se poboljša. (B2-MG-4-2012)

> Mislim da jedan ozbiljan intelektualac ko drži do svog obrazovanja mora da učestvuje, iako nema veze sa društvenim naukama, mora na neki način da učestvuje u društvenim promenama. A za ljude koji su na društvenim naukama je to neka vrsta imperativa. (B4-ĐEK-7-2012)

Važno je da kažemo da značajan broj ispitanika smatra da se pozicija profesora mora eksplicitno odvojiti od javnog istupanja tih profesora:

> Moja neka politička angažovanost, ako to tako može da se nazove, bila je čisto privatna i trudio sam se da to nikada ne prenesem na univerzitet. (KG-A4-LV-6-2012)

> Aľ naravno, mi kao pojedinci, moja je volja da li ću da se bavim politikom ili neću, da li ću da navijam za Crvenu zvezdu ili Partizan ili šta ja znam! Mislim, potpuno nema nikakve veze sa mojim univerzitetskim angažovanjem, niť bi... (B2-MJ-5-2012)

Ovo spuštanje aktivnosti na pojedinačni nivo i posledična konkretizacija olakšava uvođenje i teza o političkom uticaju države na konkretne fakultete, kao i o političkom uticaju pojedinca. Naime, jedan manji broj ispitanika smatra da se, i pored zabrane stranačkog delovanja, na univerzitetu osećaju ideološke i stranačke razlike i da su one naročito vidljive u finansijskoj pomoći koju od države dobijaju određeni fakulteti ili instituti. Takođe, dezintegrisanost univerziteta omogućava individualnu komunikacija države i istraživača, nasuprot sistemskoj ili institucionalnoj:

> Dakle, ako neki, recimo donosilac odluke, njemu nešto treba, on će da angažuje nekoga, ali neće da ga angažuje kao neku instituciju ili kao fakultet, nego jednostavno ima nekog prijatelja ili onako, pojedinca koji će da mu odradi neko istraživanje, nešto što je potrebno. Mislim da je tako na tom... nema nekih tih institucionalnih kanala komunikacije gde stvarno, gde postoji taj, ta stalna neka permanentna komunikacija nauke i univerziteta, donosioca odluke i univerziteta. (B4-JS-5-2012)

Ovo pitanje postaje dodatno intrigantno ako se neka pitanja politizuju, jer je onda moguće izborom „stručnjaka" odrediti i ishod istraživanja, što usled nerazvijene kulture dijaloga omogućava političkim akterima da dobiju legitimitet za svoje odluke. Dobar primer ovakve situacije je debata koja se razvila oko odluke da se poseče drvored platana za vreme rekonstrukcije Bulevara kralja Aleksandra u Beogradu, jer se tokom debate dovodio u pitanje legitimitet i stručnost profesora koji su podržavali odluku grada.

Studenti između univerziteta i politike

Zapravo, jedna od prvih asocijacija na temu odnosa politike i univerziteta za mnoge sagovornike su bili studenti i studentske demonstracije, kako zbog domaćeg, tako i zbog međunarodnog iskustva.

> Uglavnom su te promene nosili studenti. Mislim gde god da se okrenete, kad pogledate i Occupy Wall Street, sve to dolazi od studenata, sve to dolazi sa fakulteta. jer to je ta vrsta energije koja bi u stvari trebalo da postoji u dvadesetim, da još imate to. Niko vas još nije ukalupio, još uvek niste ušli u neku korporaciju ili ne znam u neki sistem koji vas tera da razmišljate na određeni način. Ja pretpostavljam da svi kad se setimo sebe u studentskim danima, nikada neću živeti kao moji roditelji, od 9 do 5 ili već od 7 do 3 kako je to nekad bilo. Ja ću ovo, ja ću promeniti svet i to je negde normalno. Mislim da to i pripada studentima i da zato i jesu sve te najveće promene uvek išle sa strane univerziteta. Ali da li je univerzitet kao sistem za to zaslužan ili ljudi odnosno studenti koji su tu bili, to je sad veliko pitanje. (B1-JB-4-2012)

Uz ovakve percepcije često ide i shvatanje da obrazovanje samo po sebi povećava demokratski kapacitet ličnosti i da je zbog toga veoma bitno za demokratizaciju:

> Mislim da obrazovanje, ma iz koje oblasti pruža jednu širinu i pruža vam upravo tu neku mogućnost da vi sagledate stvari iz više uglova. Čim vi možete da gledate stvari, ne samo iz svog ugla, nego imate sluh i da možda neko ne misli tako, znači to vam je već jedan prvi korak i to jako važan korak u toj demokratizaciji. (BG-A2-IS-4-2012)

> Uloga obrazovane delatnosti je velika. Obrazovanom čoveku ne možete da prodate rog za sveću. Ne možete da ga lažete. Pogledajte samo poslednju predizbornu kampanju. Lako možeš da slažeš onoga ko je neobrazovan i ko ne vidi ništa osim televizije. Njemu možeš da prodaš rog za sveću. Što više bude obrazovanih u ovoj državi, biće i više demokratije. (KG-A1-LV-8-2012)

> Uvek sam entuzijasta kada je obrazovanje i demokratija, u stvari optimista kada treba govoriti i misliti o sprezi između obrazovanja i demokratije. Mislim da su univerziteti zaista jedna vrsta poslednjih utočišta demokratije, jer pre svega na planu one populacije koju okuplja – to su mladi ljudi, studenti koji preko fakulteta i svog obrazovanja mogu da razvijaju neku vrstu demokratske svesti. (KG-A2-LV-3-2012)

Zbog ove povezanosti se često govori o „obrazovanju za demokratiju" i o potrebi da se unutar obrazovnog sistema razvijaju mehanizmi koji će menjati nasleđenu političku kulturu (npr. osnivanje đačkih i studentskih parlamenata). Ipak, o načinu na koji se ovo može postići ne postoji konsenzus. Često se od naših ispitanika mogla čuti ideja da se osnovne ideje i vrednosti stiču u porodici i u ranijim fazama obrazovanja, te da na univerzitet dolaze već relativno formirane osobe.

Zbog toga jedan deo nastavnika smatra da ni na univerzitetu, niti kroz programe civilnog društva nije potrebno, niti moguće učiti studente demokratskim vrednostima jer su oni već ideološki profilisani:

> Ono što neko ponese iz uže socijalne grupe, prijatelja, školske grupacije i tako dalje, roditelja, porodice, šire porodice, to je duboko usađeno verovanje koje se sa jednom školom o ljudskim pravima uopšte neće pomeriti. (BG-A2-DS-1-2012)

Sa druge strane, jedan deo ispitanika smatra da je univerzitet dobro mesto za širenje osnovnih demokratskih vrednosti i uverenja:

> Danas je učionica jednostavno mesto gde nema vulgarne političke agitacije, ali postoji potreba da se kroz nastavne sadržaje, posebno u humanistički disciplinama promoviše tolerancija, razumevanje drugog, razumevanje različitosti. (KG-A5-LV-1-2012)

> Pored toga što sa univerziteta treba da izađe obrazovan kadar, u smislu obrazovnog polja u kojem se neko školovao, student sa univerziteta treba da izađe kao osoba koja je naučila da kritički misli, kao osoba koja je naučila da misli u demokratskom duhu, da misli o savremenim tokovima društva, da će se u budućnosti zalagati za demokratiju, jednakost, ravnopravnost ljudi, kao osoba koja može da sve te sfere savremenog društva može kritički da promisli i da ima neko svoje mišljenje u vezi s tim. (KG-A6-LV-5-2012)

Međutim, i pored inicijalne pozitivne percepcije i očekivanja da studeni budu aktivni i angažovani, pa možda i revolucionarni deo društva, konkretna percepcija današnjih studenata skoro po pravilu je vezana za institucionalne i formalizovane oblike aktivnosti, kao što su studentski parlament i strukovne studentske organizacije:

> Ja uvek insistiram, kad student traži, nešto žele da se promeni, ja kažem može, ali to neka mi pošalje Studentski parlament. Znači oni moraju da ubede sve tamo u tom Studentskom parlamentu da to jeste tako, pa tek onda ide meni neki zahtev na koji ću ja da reagujem. Ja isto kažem, hoću da reagujem samo ako je to zahtev parlamenta. Znači, obrazložite tamo, nek se oni slože i onda to tako funkcioniše. Tako da kažem, to je dobro za sve. (BG-A2-IS-4-2012)

Iz ove „sužene“ perspektive proizilazi i (dominantno profesorska) ocena da su studenti „samo“ zainteresovani za svoje interese u vezi sa studiranjem, bodovima, kolokvijumima i slično:

> Koliko vidim, nema ih i dalje u politici. Prvenstveno se bave stvarima koje se njih tiču. (BG-A4-IS-2-2012)

> I onda sam vrlo razočaran studentskom participacijom. Ona je uvek usmerena na to, studentski lideri o kojima sam ovde govorio, ej, godinu dana ste tu, vodite računa o tome da, ako ste izabrani za ta mesta, da vodite računa o tome da unapredite položaj studenata. Nećete ga unaprediti tako što, kao demagozi slušaju koje su peticije, šta će studenti da traže, studenti traže uvek olakšice, mimo zakona, da se ne plaća, da imaju više rokova, I tako dalje, I oni gledaju da bi za iduću godinu obezbedili, na idućim izborima, da njihova organizacija dobije što bolji, više mandata, oni gledaju da dođu čak kod mene ovde I maltene kukaju „Mi moramo to da uradimo jer znate imaju radikalniji koji prete da će štrajkovati, da će blokirati fakultet." (BG-A2-DS-1-2012)

> Oni su organizovani dobro samo u slučaju kada treba da se bune za broj bodova i tako dalje, a u svim drugim situacijama mislim da nisu, ali da je jako važno da imate dobre parlamente. (B2-MG-4-2012)

Ipak, ima i onih koji iskreno cene studentski angažman oko „malih stvari":

> Ne bih smatrao da samo oko velikih ideja treba da se skupljaju, savršena je ideja i kada se studenti organizuju da bi imali bolji ručak u menzi, da bi rekli, izvini, a zašto ja... Za mene je to fantastično, ako neko kaže vidi, mi smo seli, kad bi još se skupili i seli, došao student sa matematike, student hotelijerstva, student ovoga, student onoga, nas deset je selo i izračunalo da bi to što vi pravite moglo bolje da se pravi ako to, to, to i to. I da bi rezultat toga mogla da bude bolja kvalitetnija hrana u menzi. Za mene bi to za početak bila fenomenalna novinarska priča, o tome da je grupa studenata došla u menzu i rekla – ovo ne valja, ovo ne valja, idemo da vam napravimo mi kako to može da bude bolje i kako možete za manje para da pravite bolju hranu za nas. Ja bih rekao sve ih zaposlite odmah. (B3-MD-4-2012)

Ovim se zapravo vraćamo na konceptualni problem u vezi sa devedesetim godinama i studentskim pokretima koji su u prošlosti bili mnogo masovniji i mnogo više politički, nasuprot današnjim, što se, kao i u slučaju aktivizma zaposlenih, može objasniti promenom konteksta i društvene situacije. Naravno, važno istraživačko pitanje za neka buduća istraživanja bi se ticalo mogućnosti da se u Srbiji pojave masovni studentski protesti koji bi bili slični savremenim studentskim pokretima u svetu ili regionu.

Zaključak

Najopštiji utisak je da u našem istraživanju nismo pronašli jasno izražene i definisane narative o političkoj dimenziji društvene uloge univerziteta, već da se može govoriti o paralelnom postojanju elemenata sva tri narativa (tradicionalnom, modernom i postmodernom) i o njihovom dosta slobodnom kombinovanju od strane sagovornika. Tako se izjave dela ispitanika mogu klasifikovati kao tradicionalni narativ zasnovan na ideji univerzitetske samoizolacije od političke sfere i stvaranju arene stručnosti i znanja koje je cilj sam po sebi. Sa druge strane, veoma snažna je i ideja (modernog) univerziteta koji je akter civilnog društva i koji je dužan da kritikuje, razmatra i ograničava vlast, te da bude kanal političkog i društvenog organizovanja i kontrateža nestručnoj i arbitrarnoj vlasti. Ova funkcija postaje posebno značajna u tranzicionom kontekstu gde se očekuje da što više aktera učestvuje u procesu konsolidovanja demokratije. Konačno, postmoderni narativ, koji je sam po sebi heterogen, se može uočiti u pluralizmu ideja o ulozi univerziteta, uz napomenu da Srbija ne može predstavljati klasičan primer postindustrijskog društva pa se, sasvim očekivano, ovi narativi razlikuju on onoga što smo postavili kao model u uvodnom teorijskom delu.

Kada se govori o poziciji i ulozi univerziteta kao kolektivnog aktera, najveća pažnja posvećena je univerzitetu kao sferi za deliberaciju zasnovanoj na znanju i stručnosti. Univerzitet se razume kao mesto na kome valja raspraviti najvažnija društvena pitanja i kao ustanova koja bi morala da utiče na donosioce odluka. Univerzitet demokratizaciji doprinosi tako što stvara stručne i profesionalne kadrove, kroz promociju poštovanja pravila i propisa i kroz praktikovanje ravnopravnih i demokratskih odnosa između studenata i nastavnika. Ipak, značajan deo naših sagovornika ne pridaje veliki značaj ovim funkcijama univerziteta, a može se primetiti da sagovornici van univerziteta imaju jasnije formulisanu, ali i jednodimenzionalnu/pojednostavljenu predstavu o tome šta bi univerzitet trebalo da radi.

Zanimljivo je da se mnogo jasnija slika dobija ako se govori o individualnom aktivizmu profesora i istraživača koji se podrazumeva kod velike većine naših sagovornika kao sastavni deo uloge koju

profesor intelektualac ima u društvu. Ovde se mnogo jasnije artikuliše ideja o društvenoj ulozi i odgovornosti i neophodnosti da se one ostvaruju. Takođe, i studenti su percipirani kao snaga koja može da pokrene promene, ali i kao grupa koja je previše usmerena na interese vezane za nastavu ili studentski standard. Konačno, bez obzira na razlike u razumevanju uloge, ispitanici smatraju da univerzitet kao kolektivni akter, ali i nastavnici i studenti pojedinačno, ne ostvaruju svoje predviđene društvene uloge.

Bibliografija

Brennan, J., King, R. & Lebeau, Y. (2004). *The Role of Universities in the Transformation of Societies.* Association of Commonwealth Universities and Centre for Higher Education Research and Information. London: The Open University.

Čupić, Č. (prir.) (1998). *Duh vedrine – kultura protesta*. Beograd: Fakultet političkih nauka.

Ćulum, B. i Ledić, J. (2011). *Sveučilišni nastavnici i civilna misija sveučilišta*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.

Dahrendorf, R. (1990). *Reflections on the revolution in Europe*. New York: Random Hause.

Diamandouros, N. & Larrabee, S. (2000). Democratisation in South-Eastern Europe: Theoretical Considerations and Evolving Trends. In G. Pridham & T. Gallagher (eds.), *Experimenting with Democracy: Regime Change in the Balkans*. London: Routledge.

Linz, H. & Stepan, A. (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation*. Baltimore, London: The John Hopkins University Press.

McFaul, M. (2005). Transitions from Postcommunism. *Journal of Democracy, 16*(3), 5–19.

Orlović, S. (2008). *Politički život Srbije – između partokratije i demokratije*. Službeni glasnik, Beograd

Pavlović, V. (2006). *Civilno društvo i demokratija*. Beograd: Službeni glasnik.

Schedler, A. (2001). What is Democratic Consolidation? In L. Diamnod & M. Plattner (eds.), *The Global Divergence of Democracies*. Baltimore, London: The Jonh Hopkins University Press.

Stojiljković, et al. (2012). *Javne politike u izbornoj ponudi.* Beograd: Konrad Adenauer Stiftung.

Veber, M. (1998). Politika kao poziv. U Veber, M. *Duhovni rad kao poziv* (str. 101-189). Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Vukasović, M. (2009). Teorijsko razmatranje problema finansiranja visokog obrazovanja. U M. Vukasović (ur.), *Finansiranje visokog obrazovanja u Jugoistočnoj Evropi* (str. 28–63). Beograd: Centar za obrazovne politike.

Zakon o visokom obrazovanju. Službeni glasnik 76/05, 30.08.2005.

Poglavlje 6.
UNIVERZITET KAO ČINILAC U SFERI KULTURE

Jelena Kleut

Gledišta o ulogama koje univerzitet ima ili bi trebalo da ima u sferi kulture neminovno će zavisiti od razumevanja ovog složenog pojma. Ova uvodna napomena je važna pošto je razgovor sa članovima akademske zajednice na temu uloge univerziteta u domenu kulture ostavljao prostor za individualna razgraničenja, tojest omogućavao je sagovornicima da unutar sopstvene konceptualizacije kulture progovore o odnosu univerziteta i društva.

Ujedno napominjemo da smo i sami krenuli od širokog poimanja kulture koje obuhvata znanja, iskustva, uverenja, vrednosti, stavove, artefakte, simbole i značenja. Tako se kultura iz antropološkog ugla može posmatrati kao način života, iz bihejvioralne perspektive kao obrazac ponašanja ili nasuprot civilizaciji kao fizički i umni rad i stvaralaštvo kao njegov proizvod (Bugarski, 2005). Ovako inkluzivna definicija kulture nastaje kao kritika devetnaestovekovnog poimanja kulture kao osnovnog pokretača civilizacijskih procesa, kako Arnold formuliše, kao „traganja za potpunim savršenstvom kroz saznanje“ (Arnold, 2008, str. 38). Za razliku od devetnaestovekovnog razumevanja kulture kao emancipatorskih duhovnih i umetničkih – pre svega individualnih – postignuća koja imaju etičku i estetičku vrednost, odnosno mogu se vrednovati i rangirati, antropologija XX veka zagovara, danas opšteprihvaćeno, ne-elitističko razumevanje kulture kao pluralnog polja raznovrsnih čovekovih praksi i viđenja sveta na kojima su ove prakse zasnovane. Uglavnom se odbacuje podela na

visoku i nisku kulturu, te se „kulture masa“, popularna kultura i raznovrsne potkulture posmatraju kao funkcionalno polje samoostvarivanja (Hebdidž, 1980).

Iako postoje raznovrsni akcenti i različiti pravci teorije i istraživanja, savremeno razumevanje kulture posebno ističe značaj vrednosti kao skupa „kontrolnih mehanizama“ (Geertz, 2000) koji čine temelj zajednica i njihovih institucija, koji reguliše obrasce ponašanja unutar njih i koji predstavljaju osnovu pogleda na svet. Unutar ovakve, „socijalne“ definicije (Vilijams, 2008, str. 125), analiza kulture podrazumeva razjašnjavanje značenja i vrednosti, struktura institucija koje izražavaju ili vladaju društvenim odnosima, kao i karakteristične forme kojima pripadnici društva komuniciraju.

U odnosu na polje kulture o univerzitetu se može razmišljati na različite načine. Univerzitet se može posmatrati kao institucija unutar koje se podstiču i razvijaju određena uverenja i vrednosti, određeni sistemi ponašanja, koje odlikuju relativno stabilna pravila i organizovane prakse ugrađene u strukture značenja i relativno otporne na idiosinkretične preference i prakse pojedinaca (Olsen, 2005). Kao takva, univerzitetska kultura može se posmatrati i zasebno od celine društva unutar koje univerzitet deluje.

Univerzitetska kultura je, naravno, i deo opštih kulturnih obrazaca, ne samo lokalnih i nacionalnih već i globalnih zajednica, usled čega ona u praksi ne postoji kao monolitni blok, nego kao splet prožimanja šire društvenih i karakteristično univerzitetskih kultura. S druge strane, univerzitetska kultura – kroz različite interakcije univerziteta i drugih segmenata i institucija društva – utiče, u većoj ili manjoj meri, na stvaranje lokalne ili nacionalne kulture. Iako se radi o povezanim, dvosmernim procesima, osnovna orijentacija ovog istraživanja jeste ka načinima na koje univerzitet učestvuje u kreiranju kulture.

Pregled ideja o univerzitetu, odnosno predstava o onome što univerzitet jeste i što bi trebalo da bude, koji je dat u početnim poglavljima, pokazuje da značajno mesto u narativima o univerzitetu zauzimaju univerzitetska kultura i percepcija uloge univerziteta u kulturi društva. U istorijski prvom, tradicionalnom narativu, univerziteti se posmatraju kao važan činilac izgradnje nacionalne kulture, te kao institucije u kojima se utemeljuje nacionalna svest i koji

imaju zadatak da rade na njenom očuvanju. Univerzitetski nastavnici i relativno uzak krug visokoobrazovanih građana čine ili se smatra da bi trebalo da čine okosnicu kulturnog života i nosioce društvenih vrednosti. Ideja modernog univerziteta donosi odvajanje univerziteta od dominantnih društveno-kulturnih tokova, te se on posmatra kao društvena avangarda, anacionalni kritičar društvene stvarnosti i tradicionalnih vrednosti. Univerzitet je provocirajuće inovativan i emancipaciju unutar akademskih krugova nastoji da prenese društvu. Postmoderni narativ o univerzitetu, u smislu delovanja u kulturnoj sferi, odlikuje diskurs pluralizma, kako samih univerzitetskih kultura, tako i kulturnih tokova u kojima se smatra da bi univerziteti trebalo da učestvuju.

U nastavku poglavlja predstavićemo način na koji članovi akademske zajednice u Srbiji posmatraju ideju univerziteta iz ugla njegovog delovanja u kulturnoj sferi. Iako se mnogi narativi prepliću, prateći mnogobrojne niti unutar samog koncepta kulture, pokušali smo da ih u analitičke svrhe podelimo u nekoliko celina. U prvoj ćemo posmatrati kako se formuliše narativ o dva teorijski sučeljena zadatka univerziteta, narativ o univerzitetu kao stvaraocu i konzervatoru kulturne baštine i narativ o univerzitetu kao inovatorskoj, modernističkoj snazi društva. U drugoj celini bavimo se univerzitetom kao akterom javne sfere i kritičarem društvene stvarnosti. U trećem delu, izdvajamo i analiziramo narative o kulturnim modelima koje univerzitet nudi i promoviše. Poslednji deo posvećen je vrednostima koje (bi trebalo da) univerzitet neguje.

Univerzitet između konzervacije i inovacije

U društvima u tranziciji uloga univerziteta u kulturnoj sferi ima određene specifičnosti (Brennan, King, & Lebeau, 2004). Iako je tradicionalna ideja o univerzitetu kao akteru koji učestvuje u stvaranju nacionalne kulture i izgradnji nacije tek istorijska refleksija, u zemljama u tranziciji ona može da zauzme značajno mesto. Ovakva pozicija univerziteta u tranziciji je naročito dolazila do izražaja u novonastalim državama koje su za vreme komunizma bile u višenacionalnim

federacijama koje su u određenoj meri nametale nove, inkluzivnije identitete, pa se nakon pada komunizma javila tendencija retradicionalizacije (Brennan et al., 2004)

Sa druge strane, tranzicija u slučaju Srbije znači i da se posle godina pre svega ekonomske, ali i kulturne izolacije zemlja otvara prema svetu. Uloga univerziteta u ovom procesu može biti dvojaka. Sa jedne strane od univerziteta se može očekivati da bude agens prenosa globalnog znanja, naučnih dostignuća, pa i preovlađujućih vrednosti i obrazaca delovanja, onih zemalja koje predvode na globalnom planu. Sa druge strane, od univerziteta se može očekivati da deluje kao lakmus ovih uticaja te da i na simboličkom planu i u praktičnim pitanjima univerziteta (kurikulum, predmeti istraživanja) filtrira uticaje iz ugla onoga što se posmatra kao nacionalna kultura, nacionalne vrednosti ili nacionalni interes.

Slično pitanju odnosa prema nacionalnom-internacionalnom (globalnom), može se uočiti i drugi dualizam univerzitetskih uloga koji se ogleda u sučeljenim zahtevima da univerzitet kroz svoje osnovne delatnosti treba da bude usmeren i ka budućnosti i ka prošlosti. Ideja univerziteta kao o mestu rađanja novih ideja orijentiše univerzitet ka budućnosti, dok ga zadatak negovanja i očuvanja kulturne baštine usmerava ka prošlosti.

U intervjuima koji su vođeni sa pripadnicima akademske zajednice u Srbiji razgovarali smo o obe ove dimenzije, ne navodeći sagovornike da se opredele o primatu jedne ili druge. Ovo je omogućilo da se dva narativa sagledaju uporedo, a da se preko njihove elaboriranosti i karakteristika uoči prednost koju ispitanici daju dvema dimenzijama ideje univerziteta. Međutim, treba napomenuti da su ovo segmenti naših razgovora koji su uglavnom inicirali relativno kratke odgovore, te nije uvek bilo lako ustanoviti da li jedna perspektiva preteže nad drugom. Stoga ćemo se u predstavljanju rezultata više orijentisati ka samim narativima, a ne ka prioretizovanju dve potencijalno sučeljene uloge univerziteta.

Naši sagovornici se deklarativno slažu sa time da je univerzitet, zajedno sa nekim drugim institucijama, zadužen za očuvanje tradicije. Međutim, teško se može govoriti o postojanju narativa u okviru kojeg bi ova funkcija univerziteta bila jasno integrisana u set njegovih osnovnih zadataka. Šta više, mimo kratkih odgovora, deo ispitanika

borio se sa time da uopšte formira neku predstavu o tome šta bi od tradicije univerzitet mogao da prenosi ili koje aspekte kulture bi mogao da čuva u ovom prenosu.

U ovoj analizi korisno je i da razlikujemo nekoliko vrsta odnosa prema nacionalnoj kulturi, pošto se univerzitetski doprinos može ogledati u aktivnom učešću u stvaranju nacionalne kulture (kao stvaranje svesti o njenom postojanju i kao postavljanje simboličkih okvira nacionalnog), zatim u očuvanju kulturne baštine, duhovnog i materijalnog stvaralaštva, i na kraju kulturnu transmisiju vrednosti i obrazaca ponašanja. Dok o prvom mogućem doprinosu članovi akademske zajednice eksplicitno ne govore, možemo reći da se drugi doprinos percipira kao poželjan, ali dominantno lociran u istraživačkoj delatnosti, što implicitno govori o izmeštanju iz nastavne delatnost. Posledično, deo sagovornika smatra da je čuvanje kulturne baštine zadatak samo jednog dela univerziteta, onih nastavnika koji se bave društvenim i humanističkim naukama:

> Ja mislim da tu vodeću ulogu treba da imaju fakulteti društvenih nauka. Ne znam sa kojom uspešnošću oni to rade. Postoje fakulteti koji su baš tome posvećeni. I mislim da je njihova uloga to, kao što je naša uloga strogo definisana u fizici. (BG-A4-MJ-3-2012)

Neke elemente doprinosa u stvaranju nacionalne možemo pronaći u jednom delu ukupnog materijala, u intervjuima sa sagovornicima koji smatraju da bi obrazovni proces trebalo da neposredno uključi i kulturu definisanu u etničkim okvirima:

> Ovaj univerzitet što se tiče prostora Srbije drugačiji je u posmatranju kulture od ostalih. Na primer, ovaj univerzitet je ponudio svojim studentima predmete u okviru kojih prepoznaje segmente drugih nacionalnih zajednica. Imamo predmete koji se bave bošnjačkom književnošću, bošnjačkom kulturom, istorijom Bošnjaka itd., tako da je kroz čitav niz predmeta ponudio znanje studentima i iz tih nacionalnih grupa, što je jako korisno, budući da je univerzitet u Novom Pazaru, da je mnogo studenata te nacionalne grupe, i s druge strane što u osnovnoj školi, a i u srednjoj postoji taj fakultativni predmet bosanski jezik sa elementima nacionalne kulture, tako da otprilike osposobljava taj kadar koji izlazi sa ovog univerziteta, da prepoznaje tu svoju vlastitu kulturu, gde može prenositi učenicima u osnovnim i srednjim školama i da može pokazati koliko je bogatstvo, kada imate dvije književnosti kojima se bavite, a ne samo jednu. (NP-A6-ĐEK-4-2012)

Klasično pitanje o očuvanju nacionalne kulture pripadnici akademske zajednice uglavnom interpretiraju u okviru globalnih interakcija i napetosti između kulturne homogenizacije i kulturne heterogenizacije (Apaduraj, 2011). Unutar ovog (anti)globalizacijskog narativa univerzitet se posmatra ne samo kao akter unutar nacionalne zajednice, već i kao akter globalne scene, te se u odnosu na viđenje globalizacije i posebno globalizacije u univerzitetskom obrazovanju, mogu uočiti dva stanovišta. Prema prvom, univerzitet bi trebalo da deluje iz pozicija nacionalne kulture i od njega se očekuje da bude stub odbrane nacionalne kulture od globalizacijskih tokova posmatranih kao kolonizacija nacionalnog kulturnog prostora od strane svetskih sila:

> Sada treba da budemo posebno oprezni u periodu koji dolazi zato što generalno postoji tendencija u Evropi da se sve tradicionalne vrednosti nekako gube i da se ide ka toj nekoj globalizaciji. Ta tendencija u Evropi da se ide ka nekoj globalizaciji, ka nekim globalnim vrednostima gubi se nacionalni identitet. Profesori koji su tu na univerzitetima, ljudi koji su zaista u tom kulturnom, tradicionalnom delu moraju da budu stubovi za studente i oni moraju da budu uzori za studente. (SG-A7-ZB-2-2012)

Unutar drugog narativa gubi se tradicionalistička posvećenost nacionalnoj kulturi i delatnost univerziteta percipira se sa multikulturalističkih pozicija kao očuvanje većinske i manjinske kulturne baštine i njeno adekvatno predstavljanje u globalnim okvirima:

> Svakako to treba, ali ne u onom klasičnom i rigidnom smislu, nego da pokuša to kulturno nasleđe da uključi u postojeći kontekst i svetske globalne trendove [...] Kao što mi radimo ta istraživanja kulturnog dijaloga i promovisanja uopšte interkulturalnosti, gde se vidi da zapravo se promoviše samo srpska, recimo, književnost, a da uopšte nema niti književnosti regiona niti književnosti manjina. (NS-A6-ĐS-1-2012)

Iako postoje prethodna dva gledišta, treba reći da među većim delom članova akademske zajednice vlada stav da je tradiciji potrebno prilaziti sa kritičke distance, odnosno da univerzitet nema ulogu konzervatora već se od njega očekuje da preispituje i prevrednuje nacionalnu kulturu.

> Bez kritičkog odnosa prema svojoj prošlosti, svojoj sadašnjosti i svojoj kulturi nema napretka ni jedne zemlje. Tako da sholastički pristup – nikako. Učionica kao mesto gde će se mladim ljudima usaditi rodoljublje, nacionalizam, ljubav prema Srbiji, pravoslavlju ili ne znam prema čemu, to je opasno. To nije funkcija univerziteta. (KG-A5-LV-1-2012)

Može se uočiti da neki ispitanici odbacuju ideju da univerzitetsko obrazovanje treba da bude činilac kulturnog pamćenja jer reprodukciju tradicije posmatraju kao dogmatizam, nasuprot nedogmatskom, objektivnom znanju koje bi univerzitet trebalo da promoviše.

> Treba da prenosi realno kulturno nasleđe, a ne izmišljeno, ideološko. Da se trudi da to nasleđe prenese u jednoj najboljoj meri, neke stvari da možda i predefiniše. Ja ne vidim da postoji referentnija institucija od ove. (NS-A2-VS-9-2012)

Zadacima koji univerzitet usmeravaju ka prošlosti, istorijski se može suprotstaviti ideja univerziteta kao nosioca progresa. U ovom ključu se njegova uloga konceptualizuje preko doprinosa koji daje kao centar iz kojeg se ideje prenose ka ostalim segmentima društva. Ova univerzitetska uloga može se u savremenosti posmatrati iz ekonomskog ugla, dakle kao učešće u stvaranju inovacija čime se jača privredna delatnost i doprinosi ekonomskom razvoju društva. Sa druge strane, iz kulturološkog ugla, delatnost univerziteta se može posmatrati i kao učešće univerziteta u sveukupnoj transmisiji znanja. Okosnicu narativa o angažmanu univerziteta u ovoj sferi čine tri pitanja: postoje li ideje na samim univerzitetima, na šta znanje, ideje i uopšte kultura koja se stvara na univerzitetu (mogu da) utiču i na kraju, na koji način se ovi uticaji ostvaruju.

Među većim delom ispitanika vlada razumevanje da je univerzitet po sebi inovativan, pa i progresivan. Sa jedne strane, ova idejnost se percipira kao nužnost koja proističe iz činjenice da mladi ljudi – studenti, čine značajan deo akademske zajednice, a oni su – smatra deo ispitanika – prirodno otvoreni za nove stvari. Sa druge strane, ispitanici govore o neminovnoj sponi između znanja i progresa, odnosno posežu za modernističkim narativom u kojem je znanje, kao primarni fokus univerzitetske delatnosti, ključni činilac progresa. Tako su univerziteti, nužno, ključne institucije kreiranja i diseminacije znanja.

> Mislim da je univerzitet i dan danas, i biće sve više, stožer u kulturnom razvoju i naše države, a naravno i svih država u kojima on postoji. U Srbiji to jeste tako i činjenica je da su se uvek progresivne ideje razvijale i poticale sa univerziteta. (KG-A6-LV-5-2012)

Nasuprot ovim gledištima, neki sagovornici otvoreno problematizuju karakter znanja koje cirkuliše unutar univerziteta, te zapravo smatraju da je funkcionisanje univerziteta kao „kuće znanja" temeljno promenjeno, ili u postmodernističkom ključu zapažaju opštu krizu ideja:

> Prema tome, univerziteti su neproduktivni, bilo da je u pitanju naučni novitet, bilo da je u pitanju novo tumačenje inače naučno stare stvari, znači novo razumevanje inače stare stvari, poznate već, bilo da su u pitanju tehnološki noviteti, tehnički itd. (BG-A3-JB-2-2012)

> Problem je sa promenom paradigme ili promenom epohe. Mi živimo sada u jedno postmoderno doba gde se nalazimo na tržištu ideja, gde više nemate ideju koja nosi određeni društveni sloj i određeni društveni profil ili određeni društveni identitet samih subjekata. Nalazimo se na tržištu ideja gde se one proizvode kao što se npr. proizvodi dizajn za mobilne telefone. (KG-A2-LV-3-2012)

Sa druge strane, pojedini ispitanici odriču univerzitetu ključnu ulogu u stvaranju ideja. Smatraju da iz ugla inovacija funkciju generisanja ideja preuzimaju preduzeća, dok ulogu kritičara društvene stvarnosti koji je aktivan u javnoj sferi preuzimaju nevladine organizacije. Prilično ogoljenu kritiku trenutnog stanja na univerzitetima u Srbiji iz ugla ove dimenzije društvenog delovanja, pronalazimo u diskursu sagovornika izvan univerziteta:

> Nekako univerzitet se kod nas drži kao jedan zatvoren sistem, kao jedna okoštala struktura u kojoj kao da je pitanje kvaliteta, pitanje inovativnosti, pitanje praćenja modernih trendova, kao da je sve to u zapećku i nekako se to drži onako kao jedna zatvorena i konzervativna, hermetički, i mislim da, svaka reforma koja bi se bavila obrazovanjem mora da krene od univerziteta, pa samim time da se time doprinese i reformi Srbije kao čitavog društva. (B4-JS-8-2012)

Među sagovornicima koji smatraju da je univerzitet generator ideja, vlada mišljenje da ideje tek delimično uspevaju da dođu do ostatka društva. Govoreći o načinima na koji se akademska ekspertiza

obraća najširoj zajednici ispitanici često referišu na masovne medije i novinare čiju ulogu vide u posredovanju između univerziteta i građana. Deo ispitanika koji smatraju da je univerzitet institucija koja može da ponudi znanje putem kog može da se preispituje društvena stvarnost sklon je tome da neispunjavanje ove funkcije pripiše odbojnosti drugih aktera da čuju mišljenje univerziteta. Zapravo, u onim narativima u kojima se univerzitet posmatra kao jedan od učesnika javne sfere, veoma je izražena kritika masovnih medija i standarda komunikacije koju oni promovišu.

> Medijski prostor je generalno zatvoren za sve. Ja više ne mogu da zamislim da se u nekom prajm tajmu na televiziji vodi ozbiljna rasprava o sudbini univerziteta, da ne pričam samo o sudbini univerziteta, bilo kojoj nekoj opštoj temi. (BG-A5-IJ-3-2012)

> Imate jako puno normalnih ljudi, ali tih normalnih ljudi nema na televiziji. E sad, ja malo karikiram, ali ti normalni ljudi, koji se nalaze na univerzitetu i koji bi mogli da ponude te nove sadržaje, oni praktično tamo nisu prisutni. (BG-A2-MJ-1-2012)

Ova kritika koja dolazi sa univerziteta može se kontrastirati sa gledištima „izvana" prema kojima je univerzitet taj koji se drži rezervisano i deluje uspavano. Objašnjavajući izolaciju, sagovornica iz jednog nevladinog udruženja, na primer, predlaže spoljni podsticaj:

> Možda mi iz nevladinog sektora možemo malo da ih bušnemo i da ih pokrenemo. Ja sam sigurna da ima toga, samo da je zatamnjeno i da ljudi možda ne znaju kako, ili se ne usuđuju, ili imaju neke nepremostive prepreke ili se boje za posao, ja sad stvarno ne znam kakvi su tu interni odnosi, ali što bih ja volela da to malo bušnemo, da to malo pokrenemo, da se to malo rastrese. (B4-JS-8-2012)

Ovakvi i slični stavovi o otuđenom univerzitetu, okrenutom samom sebi, nisu specifičnost samo narativa o univerzitetu u kulturnoj sferi, već se o njima može diskutovati, kako analize u ostalim poglavljima pokazuju, kao o niti koja prožima viđenje univerziteta u širem društvenom kontekstu.

Univerzitet kao kritičar društvene stvarnosti

Dok se jedan deo bavljenja idejama na univerzitetu može posmatrati kroz inovacionu delatnost i transfer znanja ka ostalim segmentima društva, drugi deo se može situirati u sadašnjost u smislu univerzitetske slobode da aktivno učestvuje u interpretiranju društvene stvarnosti. Relativno zaštićena i autonomna pozicija univerziteta, koja omogućava „pogled u budućnost", smatra se značajnom i za ovaj aspekat delovanja univerziteta u kulturnoj sferi. Naime, kao prostor otvorene debate univerzitet omogućava kritičko preispitivanje stvarnosti, s očekivanjem da se razmena ideja sa univerziteta prenese u javni prostor i postane deo javnog rezonovanja.

Ovo pitanje nam je bilo veoma značajno i ono se može, u nešto drugačijim perspektivama, pozicionirati unutar svake od dimenzija koje smo u analitičke svrhe izdvojili – kako univerzitet artikuliše svoje pozicije prema ekonomskim kretanjima, kako prema društveno-strukturnim izazovima i možda ponajviše koliko je učešće u javnom prostoru usmereno ka politici i politikama. Tokom samih intervjua (videti Aneks 2. Vodič za razgovor za sagovornike sa univerziteta) ovo pitanje se pojavljivalo i u delu razgovora o angažmanu univerziteta u odnosu na političku sferu i o angažmanu u sferi kulture. Iako su time ovoj delatnosti dati različiti akcenti, očito je da se radi o vrlo srodnim pitanjima, o kojima diskutujemo i u ovom i u narednom poglavlju.

Kada govore o univerzitetu kao o kritičaru društvene stvarnosti, ispitanici kao referentne tačke koriste akademske proteste '68. godine, kao i učešće u protestima koji su devedesetih godina prošlog veka organizovani u Srbiji, pre svega proteste protiv Zakona o univerzitetu iz 1998. godine. U odnosu na ova postignuća evaluira se trenutno stanje i formira se kritički narativ. U njemu preovlađuje projekcioni diskurs o angažovanom univerzitetu koji preispituje društvenu stvarnost, pri čemu se projekcija po modelu „trebalo bi" bazira na manje ili više eksplicitnoj negativnoj evaluaciji trenutnog stanja u Srbiji.

> Ali univerzitet u celini, kao jedna institucija, društvena, mislim da apsolutno nije primereno njegovom socijalnom kapitalu i snazi razvijanje te kritičnosti. I da je univerzitet jako apologetska, troma, konzervativna institucija, imam primere za to neverovatne. (BG-A2-DS-1-2012)

> Imate tu sada razliku, disciplinarnu. Znači, imate fakultete koji su vezani za prirodne nauke i za prirodna istraživanja u okviru njih. To što je interesantno, oni se retko kad zapravo oglašavaju kao kritičari društva, sem kad je u pitanju, ne znam, to što ste pominjali na početku, ekonomski razvoj i rast. Što se samog pitanja društvene kritike tiče, ona bi trebalo da bude vezana na izvestan način za društvenu promenu. Spori su, ja mislim univerziteti u odnosu na to. Mislim da su spori u odnosu na to što se zaista dešava. (SG-A5-IJ-1-2012)

U narativima o društvenom angažmanu univerziteta u kulturnoj sferi ispitanici razlikuju studente i nastavnike kao dve grupe aktera, pri čemu su posebno nastavnici skloni tome da vide studente kao aktivne članove društva, u pogledu svežih ideja koje bi trebao da donesu i u pogledu društvenog delovanja koje je motivisano kritičkim promišljanjem društvene stvarnosti. Unutar ovog narativa o angažovanim studentima, bolonjski proces se, i među nastavnicima (prvi navod) i među studentima (druga dva navoda), spominje kao prepreka većem angažovanju:

> ... Mnogo ljudi je smoreno, pogotovo sada kada studenti puno plaćaju privatne stanove i slično, oni su demotivisani da troše vreme, znaju da se roditelji muče i svaka ta protesna šetnja koja bi se odigrala je oduzimanje vremena. A „bolonja" insistira kolokvijum svake nedelje i kontinuirane obaveze, gube se bodovi ako niste na vežbama i predavanjima. (BG-A5-IS-3-2012)

> Ovi po starom programu, ja mislim da su oni mnogo bili bolji po tom pitanju i da su se uključivali u razne akcije, društvene aktivnosti, kulturne... (KG-A7-MG-2-2012)

> Veliki broj bi više da sedi kući, da ništa ne radi, da kažem u tom smislu jeste. Ali postoji određena kritična masa ljudi koja stvarno hoće da radi, koji se zalažu, koji su po organizacijama različite vrste, rade na nekim projektima. Ima toga, mislim. Opet, to je možda jedan manji procenat, ali nađemo se, nađu se takvi vrlo brzo. (NI-A7-JS-4-2012)

I unutar ovog segmenta univerzitetskog angažmana preovlađuje stanovište da je univerzitet nezainteresovan za svoje okruženje, bilo da o njemu diskutuje unutar univerzitetskih okvira bilo van njih.

> Ne mogu postojati nove ideje ako vi ne razvijete razgovor, diskusiju, debatu kako god. Ja sve to manje vidim. Ne želim da sad hvalim vreme kad sam ja

bila student, to je onako, klasičan jedan pristup, mi smo imali neku tribinu svake nedelje. Ja znam da su to bile debate do kasno uveče. Ja se sećam književnih novina ili književnih reči i kako da kažem, naših rasprava oko toga da li je Vasko Popa rekao ovo ili ono, dajem banalan primer. To nigde ne vidim. Vi možete da pročitate samo neki politički komentar ili ne. Kritike su se svele na pola strane. Bilo kog događaja. Nema promišljanja u tom smislu. (SG-A4-IJ-4-2012)

Izostanak univerzitetske „kritičke oštrice", za kojom evidentno mnogi sagovornici žale, opravdava se na nekoliko načina: nedostatkom velikih ideja i pitanja za koje se vredi boriti, administrativnim i naučnim zadacima koji oduzimaju previše vremena (a ne mogu se usaglasiti sa kritičkim delovanjem), dobrim (pre svega materijalnim) položajem univerzitetskih nastavnika i, ponekad povezano sa time, uspavanošću i tromošću. Uprkos svim ovim razlozima za intertnost, sa druge strane se uočava postojanje „ostrva" kritike:

Sigurno ima dobrih ideja i sigurno bi bilo dobrih inicijativa, ali nikako da se napravi to jedno jezgro koje će malo da rasturi taj univerzitet iznutra. Znate, on bi trebalo iznutra da se rasturi. Tu, ti mladi ljudi, asistenti, mlađi profesori u saradnji sa studentima malo, malo neki puč naprave, ne ništa krvoločno, nego onako nešto pismeno, malo da to prodrmaju, da malo rastresu. (B4-JS-8-2012)

Konstruktivni kritičari su pojedinci, koji istupaju iz njegovih okvira i vidika i oni ponesu čak i svoje titule van Univerziteta kad to čine, ali Univerzitet kao kolektivno telo prosto nema nekakve mehanizme nekakvih tribina, na kome bi, ovaj, analizirali, kritikovali društvo itd. (NP-A2-ĐEK-6-2012)

Međutim, kritičari se percipiraju u kao (individualni) izuzeci ili, kako prethodni navodi pokazuju, tek klice novih generacija sa novim pristupima. Uglavnom im se odriču „plemeniti motivi" delovanja, već se javno istupanje posmatra kao „komercijalizacija pozicije i funkcije" (BG-A3-DS-6-2012). U celini posmatrano, preovlađuje stanoviše da je učešće univerziteta u potrazi za odgovorima na pitanja unutar javne sfere minimalno, a da i ako postoji, ima vrlo mali domet.

Kulturni model univerziteta

Jedno od najopštijih pitanja o ulozi univerziteta u kulturnom razvoju zemlje ispitanici su preovlađujuće interpretirali kroz odnos između univerzitetskog obrazovanja i opšte kulture pojedinca. Drugim rečima, svoju ulogu u stvaranju kulturnih modela za celo društvo univerzitetski nastavnici i saradnici vide bezmalo isključivo u nastavnom procesu. Iako bi se sličan podrazumevajući odnos mogao uspostaviti između kulture i naučne delatnosti, posebno u civilizacijskom razumevanju kulture, on se retko javlja u analiziranim intervjuima.

O odnosu između obrazovanja i individualne kulture mnogi ispitanici govore kao o prirodnom i samorazumevajućem, te ne posežu za dodatnim eksplikacijama. Ovo je posebno vidljivo kada sagovornici govore o sopstvenom doprinosu kulturnom razvoju, koji preovlađujuće situiraju u polje interakcije sa studentima. Takođe, pojedini ispitanici zapravo jedino svoju nastavu na univerzitetu mogu da povežu sa sferom kulture:

> To mi je jedino, jedino mi je spona to da vi pravite kvalitetne mlade ljude, koji će to svoje znanje i obrazovanje da šire dalje. E to je jedino što mogu da vidim, bilo kakvu vezu između fakulteta i kulture. (BG-A6-MJ-4-2012)

Obrazovni proces naši sagovornici uglavnom razumeju kao izgradnju individualnog kulturnog kapitala, koji deluje strukturirajuće kao linija raspoznavanja visokoobrazovanih i onih koji to nisu.

> Mislim da se kao i nekada, i danas prepoznaje razlika između nekoga ko je studirao i onoga ko nije studirao. Mislim da je ipak neka vrsta ukusa, kulturnih vrednosti se stiču i na Univerzitetima i samim tim se u društvo infiltrira neka minimalna kultura i kulturni standard. (KG-A2-LV-3-2012)

> Svaka zemlja koja ima više fakulteta i toga, mnogo više utiče na razvoj, celokupan i kulturni. Mislim celokupne zemlje. Sada ne mogu da navedem konkretne primere, ali generalno mislim da je veliki uticaj. Naravno, ko izađe univerzitetski obrazovan ima, da tako kažem, mnogo veći svoj nivo kulture, tako da celokupna nacija raste kulturno. (BG-A4-IS-2-2012)

Ova spona između obrazovanja i razvoja individualne kulture u određenoj meri počiva na konceptu *Bildunga* u smislu obrazovanja

koje nije svodljivo na školovanje. *Bildung* podrazumeva oblikovanje celine duha, „razvijanje i usavršavanje individualnih (duhovnih) moći, sposobnosti, veština ili vrlina ka jednoj harmoničnoj i uravnoteženoj celini" i „formativni proces" koji se može odvijati samo posredstvom subjektove interakcije sa njemu bliskom kulturom, istorijom i društvom" (Dobrijević, 2007, str. 111). Odjek ovakvog poimanja obrazovanja vidi se u mnogim razgovorima:

> Mislim da se ove stvari menjaju, da dolazimo do toga da ima smisla da se neko školuje, kao što je to nekada bilo ili kao što je to u uređenim zemljama, ima smisla da se neko školuje, drugo da to školovanje nije suva nauka, nego su to prosto ličnosti koje se razvijaju i koje moraju, kako da kažem, ne moraju, nego imaju potrebu da to nije samo ono suvo studiranje, nego da imaju širinu u svom obrazovanju. (SG-A2-MD-1-2012)

> Pa sasvim je jasno da celo društvo treba da bude obrazovano a kada je dobro obrazovano onda je za očekivati da ima i neki viši nivo kulture. Malo je tautologija, ako imate sve neobrazovane ljude unutar nekog društva onda da li možete da očekujete neke vrhunske kulturne domete? Postoje i neobrazovani genijalni ljudi, ali nekako mi je verovatnije da ako imate puno obrazovanih da je onda kultura na višem nivou. Nekako mi je to toliko povezano da ne bih mogao nešto dublje ni da komentarišem. (NS-A4-VS-7-2012)

Među članovima akademske zajednice izražen je stav da bi univerzitet trebalo da neguje i na nivou modela promoviše elitnu kulturu, među studentima i u društvu u celini. O tome koliko je kulturni elitizam zastupljen govori i činjenica da veliki broj nastavnika i studenata kulturu zapravo interpretira u užem smislu visoke kulture, visokih stvaralačkih, pre svega književnih i muzičkih dometa. U ovako formiranom narativu, članovi akademske zajednice učestalo govore o upućivanje studenata na lepu književnost, odlaske u pozorište, na koncerte i opere:

> Smatram da univerziteti svojom obrazovnom delatnošću, za koju smatram da još uvek mora da bude dominantna, primarna, uz naučno-istraživačku, donose i određen nivo i vaspitanja, i kulture. Dakle, sami predavači, svojom pojavom i svojim obrazovanjem, trebalo bi na neki način da deluju na slušaoce, odnosno na mlađe, na mlađe kadrove. Pa ja smatram da jedno društvo, u kome ima više obrazovanih ljudi, sasvim sigurno teži i ka višoj kulturi. Ne možete vi da očekujete od ljudi, u kojima ne dominiraju univerzitetski obrazovani građani, da bude zainteresovano za neke kulturne aktivnost. (BG-A4-MJ-3-2012)

Iako smatraju da bi obrazovanje trebalo da studente učini delom elitne kulture, nastavnici su, sa druge strane, veoma kritični prema opštoj kulturi studenata, obrazovanju u srednjoj školi i kulturnim obrascima koje studenti donose na univerzitet. Takođe, mada gaje visoke aspiracije za studente kao buduću visokoobrazovanu elitu, govore o relativno ograničenim dometima svog uticaja, smatrajući da je za promenu kulturnog koda kasno, te da su studenti nespremni da se odreknu stečenih kulturnih navika.

Na tragu ove ideje, pojedini ispitanici smatraju da univerziteti ne bi trebalo da budu samo promoteri elitne kulture već da aktivno učestvuju u njenom stvaranju, tojest da se koncerti, pozorišne predstave, javne umetničke radionice i izložbe organizuju na samim fakultetima, za studente i za širu javnosti. Iz razgovora se čini da ovih događaja kao modela za buduću praksu ima i na njih sagovornici rado referišu, ali ističu da bi trebalo da ih bude daleko više.

> Ne znam koliko su ljudi informisani, ali često postoje potpuno besplatne ili sa malom cenom, kulturna dešavanja u gradu, koja su pod pokroviteljstvom univerziteta, to su koncerti, izložbe, preko besplatnih novina, možete biti informisani o tome. Postoji veliki broj i radionica i javnih časova i sve to je zaista urađeno kako treba, univerzitet je u toj promociji kulture dobar. (BG-A5-IS-3-2012)

> Ono što predstavlja kulturnu ulogu univerziteta i što univerzitet mora, je da obrazuje kulturno generacije koje kroz njega prolaze, jer to je ta društvena elita, koja ne dobije samo papir dok je na univerzitetu, nego dobije mnogo toga drugog. „Sonja Marinković" sada organizuje mesec kulture na Novosadskom univerzitetu, to je to, dani kulture, dani ovoga, koncert ovaj, pozorišna predstava ova. Vida Ognjenović je bila tu, kod vas je napravljen amfiteatar da mogu da se drže pozorišne predstave, ne zato što nije lepše da se ode u SNP ili u Akademiju umetnosti. Ja stalno njima kažem sidite u kampus, da onaj kada prolazi kroz fakultet ne može da ne vidi. Tu mi kasnimo. (NS-A3-JK-2-2012)

U jednom delu narativa može se uočiti težnja ispitanika da kulturni uticaj situiraju u lokalne okvire. Predstava o univerzitetu kao centru kulture unutar lokalne, gradske zajednice kojoj se nude sadržaji koji oplemenjuju kulturni život prisutna je posebno u narativima ispitanika iz Kragujevca, Niša i Novog Sada.

> Očigledno je da ljudi sa tih fakulteta koji se na neki način bave dušom, su uticali na promenu atmosfere u gradu. 100%. I na tome treba da se insistira u daljem razvoju. Jer ovo je ćopavo. (KG-A2-LV-10-2012)

> Univerzitetski centri su, kakvi da su, i dalji ne neki način lučonoše. Kad se susretnete sa ljudima iz manjih gradova, recimo Prokuplje, Leskovac, Pirot i tako dalje, vidite da je situacija tamo još drastično gora zato što nemaju univerzitete. Šta je razlikovalo velike od malih gradova? To što su imali univerzitetske centre i što su imali fudbalske klubove koji su bili članovi prve nacionalne lige. (NI-A4-MM-2-2012)

U celini posmatrano, u narativima o učešću univerziteta u kreiranju kulturne klime i obrazaca, kao i u javnim raspravama o pitanjima od opšteg društvenog značaja, naši sagovornici razlikuju individualnu perspektivu, pre svega iz ugla nastavnika, od percepcije univerziteta kao kolektivnog aktera. Naime, aktivnosti u sferi kulture i interpretacije stvarnosti članovi akademske zajednice govore pre svega iz ličnog iskustva, sa nivoa pojedinca kao aktera, koji ima odgovornost da deluje. Uporedo sa time, ispitanici sa teškoćom artikulišu predstave o univerzitetima u celini, pa i o sopstvenom univerzitetu kao akteru. Neki sagovornici čak otvoreno odbijaju mogućnost da svoju delatnost sagledaju kroz prizmu celine univerziteta:

> Ja opet kažem, nemam, nisam, ne vidim svoju ulogu generalno i na univerzitetu i u životu van sobe u kojoj držim časove, van učionice. Prosto, ja svoj doprinos vidim kroz studente, kroz ono što oni znaju, što oni pišu, eto kroz to vidim, ja ne mogu sada da vidim svoju ulogu na nivou univerziteta, ne mogu da je vidim. Niti razmišljam na taj način uopšte, to je moj problem možda, ali ja to ne mogu da vidim. (BG-A4-IJ-2-2012)

Ovo je posebno izraženo u narativima u kojima se delatnost univerziteta posmatra kao potencijalno sukobljavajuća sa drugim društvenim akterima, kao što je to slučaj sa preispitivanjem i kritikovanjem aktuelnih društvenih procesa i pojava, o čemu smo diskutovali u prethodnom delu.

Univerzitet i njegove vrednosti

U celini posmatrano, članovi akademske zajednice uglavnom se slažu da bi univerzitet trebalo da promoviše određene vrednosti. Kao i u nekim drugim prethodno diskutovanim oblastima delovanja univerziteta, matricu narativa o vrednostima čini obrazovni proces, odnos između nastavnika i studenata ili rad nastavnika sa studentima koji bi trebalo da, jednom kada studenti napuste fakultet, prožme celinu društva.

Dok je za veći deo akademske zajednice izgradnja određenih vrednosti kod studenata neizostavni deo nastavnog procesa, pojedini nastavnici smatraju da se zadatak profesora univerziteta promenio, te da se više ne radi o pozivu već o „tezgi" a da samim tim bavljenje širim implikacijama visokog obrazovanja prestaje da bude u opisu posla:

> Danas je ideal profesora univerziteta da svoje znanje, svoju titulu unovči tako što će naći još neku tezgu ili izvor prihoda. Tako što će postati član nekog upravnog odbora u nekom javnom preduzeću, da bude neki konsultant ili ne znam šta već. (KG-A5-LV-1-2012)

Centralnu poziciju vrednosne hijerarhije unutar univerziteta zauzima znanje. Iako je ovakav odgovor relativno jednoglasan, potrebno je da uočimo da koncept znanja u narativima ispitanika ima različita značenja. Prvo, govori se o znanju kao objektivnom, deideologizovanom i apolitičnom, pri čemu se potencira da takvo znanja predstavlja put do istine:

> Prvo od svih je princip istine. Univerzitet bi trebalo da bude mesto gde bi se isključivo afirmisala istina, i to istina u naučnom smislu i o stvarima koje nisu vezane samo za istraživanje, već što se uopšte može videti u društvu i u životu. U praksi treba da se gaje principi istine. (KG-A5-LV-4-2012)

Drugo, znanje se razume kao stručnost vezana za posao za koji se studenti školuju. Članovi akademske zajednice referišu u tom smislu na profesionalna znanja i osposobljenost studenata da takva znanje primene. Unutar ovog narativa izražen je diskurs o odgovornosti prema struci i savesnom obavljanju profesionalnih zadataka, u okvirima profesionalne etike:

Kroz nastavu treba da promoviše stručnost i odgovornost. Ne mogu sada da kažem da kroz nastavu ja mogu da promovišem poštenje itd., ali to su dve stvari koje zaista može da se utiče. To svojim primerom da pokažemo studentima kako može da se radi stručno i svojim odnosom prema radu da pokažemo da treba da budu odgovorni. (KG-A4-LV-6-2012)

Proizvod univerziteta je student da kada završi ume da uradi nešto sa dobrim proizvodom tog rada. To je možda važnije od samog obrazovanja. Dalje, način na koji treba da angažuju u svom daljem profesionalnom životu, kako da se postave prema svom okruženju, a posebno prema svojoj struci. Univerzitet je zadužen ne za opšte postavljanje čoveka u društvu, već pre svega u postavljanju u struci, znači u tom nekom budućem poslu koji će raditi. (NS-A6-ĐS-2-2012)

Ova koncepcija znanja kao stručnosti ima i svoje kritičare koji smatraju da prevelika profesionalizacija upravo onemogućava razvoj drugih vrednosti i formiranje studenata u smislu *Bildunga*:

Ono što počinje da se forsira u okviru „bolonje" jeste ideja praktičnih veština pored ove tradicionalne ideje znanja, tako da sada u okviru novih tih reformi univerziteta i univerziteta i fakulteta koji su se reorganizovali dovoljno brzo u okviru bolonje, imate, znači, plasiranje toga da zapravo studenti ne samo da će imati odgovarajuće akademsko znanje, nego vladaju i određenim praktičnim veštinama neophodnim za život u modernom društvu. Ako bi trebalo da odgovorimo na temu vašeg istraživanja, da li Univerzitet promoviše društvenog odgovornog studenta, odgovor je ne. (SG-A5-IJ-1-2012)

Treće, znanje se često shvata kao širina saznanja koja bi studentima omogućila da „misle svojom glavom", da kritički razmišljaju, razbijaju predrasude i generalno kao sposobnost sagledavanja aktuelnih problema i pitanja i pronalaženja sopstvenih odgovora. U ovom diskursu znanje po sebi nije vrednosti, već je element koji omogućava zauzimanje određenog stava i kao takvo je u funkciji izgradnje sistema vrednosti.

Pored toga što sa univerziteta treba da izađe obrazovan kadar, u smislu obrazovnog polja u kojem se neko školovao, student sa univerziteta treba da izađe kao osoba koja je naučila da kritički misli, kao osoba koja je naučila da misli u demokratskom duhu, da misli o savremenim tokovima društva, da će se u budućnosti zalagati za demokratiju, jednakost, ravnopravnost ljudi, kao osoba koja može da sve te sfere savremenog društva može kritički da promisli i da ima neko svoje mišljenje u vezi s tim. (KG-A6-LV-5-2012)

Govoreći o znanju kao vrednosti akademska zajednica često kritikuje reproduktivno znanje u kojem vidi antivrednosti koja se tradicionalno promoviše na univerzitetima. Ovoj antivrednosti repoduktivnog znanja sagovornici sučeljavaju drugu i treću ideju da znanje treba da donese razumevanje, odnosno da bude primenjivo kako bi bilo smisleno.

Zanimljivo je primetiti da se u poimanju znanja kao vrednosti ono pojavljuje na dva nivoa. U prva dva slučaja – znanje kao istina i znanje kao stručnosti, sagovornici predstavljaju vrednosti kolektiva – istina je vrednost akademskog kolektiviteta, a stručnost je vrednost profesionalnog kolektiviteta. Za razliku od ovog kolektivističkog poimanja, prema kome usvajanje određenih vrednosti čini studente članovima određenih zajednica (akademske i stručne), naglasak u trećoj konceptualizaciji znanja je na subjektivnom vrednosnom sistemu koji pojedinci samostalno treba da izgrade.

Na kraju četvrto, znanje se posmatra kao želja za znanjem, ne samo među studentima na studijama već kao svojevrsna navika koju bi studenti trebalo da steknu na univerzitetu a praktikuju kasnije u životu. Istovremeno, smatra se da univerzitet i mimo svojih okvira treba da u društvu promoviše „želju za znanjem", „posedovanje znanja" i „potrebu za obrazovanjem" koji se vide kao put ka individualnom i društvenom progresu.

Što se tiče ostalih vrednosti koje univerziteti promovišu kroz nastavu, ispitanici govore o „idealnim vrednostima": „Kad kažete Univerzitet meni odma dođu neke idealne vrednosti" (BG-A7-ZB-1-2012), „na Pravnom fakultetu ima dosta idealizovanih vrednosti" (NS-A5-VS-4-2012).

Pod ovim zapravo referišu na univerzalne, terminalne vrednosti kao što su pravda, poštenje, razumevanje drugih i instrumentalne vrednosti poput strpljivosti, marljivosti, odgovornosti. Deo ispitanika govori o „demokratičnosti" i „demokratskim vrednostima" pod čime podrazumevaju otvorenost za komunikaciju i otvorenost prema drugim kulturama, kao i slobodu izražavanja. Ilustrativnim ličnim primerima, nastavnici zagovaraju otvorenu i ravnopravnu komunikaciju sa studentima i kao temeljnu vrednost univerzitetske kulture i ističu međusobno poštovanje svih članova akademske zajednice.

> Ukoliko budemo imali odlučnu obrazovnu politiku, visokoškolsko obrazovanje će, odnosno Univerzitet će naići na zaista jasnu svoju poziciju u celom društvu rada i svim ostalim sferama života i u pogledu razvijanja, promocije tolerancije, demokratije, mira, svih nekih da tako kažem opštih civilizacijskih vrednosti. (NP-A1-ĐEK-3-2012)

Na nivou epizoda iz života univerziteta, ispitanici govore i o antivrednostima koje se univerzitetskom praksom promovišu. Antivrednosti na koje se referiše su nepotizam, korupcija, prosečnost i feudalizacija kao neodovoljna saradnja među profesorima, među fakultetima i disciplinama.

> Pa tu se profesori između sebe mrze, ne pričaju jedni sa drugima, postoje po tri ili četiri klana, zavisi od veličine fakulteta koliko klanova ima. I kako onda jedan student može da radno se razvija ukoliko profesori između sebe ne pričaju a država im to dozvoljava. (NI-A3-MM-10-2012)

Kao antivrednost članovi akademske zajednice spominju i znanju za koje smatraju da postaje sve komercijalnije, sve više nalik robi, čime se gube neke od prethodno diskutovanih dimenzija znanja i čime univerziteti zapravo gube mogućnost da formiraju studente i u vrednosnom smislu. Sa druge strane, kako rezultati analize uloge univerziteta u ekonomskoj sferi pokazuju, neki ispitanici smatraju da je ideja o znanju kao robi pozitivna, te znanje koje je konkurentno na tržištu posmatraju kao vrednost koju bi univerzitet trebalo da promoviše.

Pojedini sagovornici smatraju da se vrednosti generalno ne promovišu na univerzitetu, odnosno da se ne promovišu one vrednosti koje ispitanici percipiraju kao pozitivne. Ujedno, smatraju da je izostanak ovih vrednosti na univerzitetu posledica širih društvenih procesa.

> Vrednosti, pitanje je, dabome, da li se promovišu i kako. Ne. Moralne vrednosti vrlo malo, kulturne vrednosti takođe, neke društvene vrednosti to je već nešto što se se pretpostavlja. Prosto se oseća pad svih vrednosti i na univerzitetu, opet, vezano za studente, vezano za naš odnos prema njima, za naš odnos prema nama, nekako sve je na dosta niskom nivou u odnosu na ranije i nije prijatno. (NI-A5-JS-3-2012)

Na kraju, treba reći da su nastavnici i studenti veoma uzdržani kada se radi o vrednostima koje reflektuju vrednosne i idejno-ideološke

matrice unutar celog društva. Na primer, samo jedan sagovornik tvrdi da univerzitet u tom smislu ni ne zna koje vrednosti bi trebalo da promoviše:

> Smatram da je potrebno afirmisati koje su to vladajuće vrednosti, odnosno prepoznati vladajuće vrednosti u društvu, u tranzicionim društvima je to dosta teško prepoznati i na osnovu toga graditi neku novu elitu. A elita se upravo gradi na Univerzitetima. (NP-A1-ĐEK-3-2012)

dok drugi sagovornik govori o neutralnosti kao poziciji koju bi univerzitet trebalo da zauzme:

> Pa verujem da bi univerzitet trebalo da bude neutralan. I mislim da on i jeste neutralan zato što ako gledamo ljudi koji rade na univerzitetima, odnosno profesori i ti ljudi koji bi trebalo da stvaraju i da pospešuju nove ideje ili da održavaju trenutne ideje i kulturološko to oblikovanje, oni imaju manje energije da to rade. (SG-A7-ZB-2-2012)

U narativima članova akademske zajednice može se uočiti eksplicitno formulisana ideja da univerzitet mora podjednako da bude okrenut svetu i nacionalnoj zajednici, prošlosti i budućnosti. Međutim i dalje je ovaj narativ usko omeđen kao akademsko pitanje (mobilnost, odliv mozgova i sl.) i on ne biva reinterpretiran u odnosu na širu društvenu stvarnost. Izuzeci se mogu uočiti tek sporadično. Na primer, nastavnici iz Novog Sada i Novog Pazara govore o vrednostima multikulturalizma koje bi univerzitet trebalo da neguje, referišući eksplicitno ili implicitno na lokalne multietničke prilike ovih sredine.

Zaključak

Kada se posmatra kulturna sfera, ideja o univerzitetu među članovima akademske zajednice u Srbiji ima pojedine elemente tradicionalnog, modernog i postmodernog narativa. Možda se najbolje ovaj „suživot“ različitih ideja ogleda u vrednosnim pitanjima i načinu na koji se konceptualizuje znanje. Ovde se radi o spektru različitih infleksija koje se mogu jasno situirati u 1) tradicionalno poimanje univerzitetske delatnosti kao potrage za istinom, 2) modernističko

shvatanje znanja u smislu stručnosti i 3) postmodernističkog gledišta prema kome je znanje individualni put saznavanja.

U pogledu uloge univerziteta u odnosu na nacionalnu kulturu, njenu izgradnju, očuvanje i prenos, očito je da je univerzitet napustio tradicionalističku poziciju. Iako se ova funkcija ne negira, ona se smešta u društveno-humanističke disciplinarne okvire i izmešta se iz nastave, a često se javlja i modernistički stav da je tradiciju potrebno preispitati i njene elemente prevrednovati. Odnos prema tradiciji interpretira se unutar (anti)globalizacijskog diskursa pri čemu su podjednako prisutna gledišta da bi univerzitet trebalo da deluje kao stub odbrane od globalnih tokova, sa jedne strane, i kao prenosilac poželjnih globalnih trendova od spolja ka iznutra, sa druge strane.

Akademska zajednica u Srbiji uglavnom smatra da je univerzitet po sebi inovativan pošto stvara, akumulira i prenosi znanje, te i da ova neminovna inovativnost donosi društvenom napretku. Međutim, vlada mišljenje da ideje i znanja sa univerziteta retko i otežano dospevaju do društva, što zbog toga što druge institucije, poput masovnih medija, ne deluju kao spona između univerziteta i građana, što zbog toga što, kako uglavnom tvrde ispitanici izvan univerziteta, on ne nudi znanje koje je društveno relevantno. A i ako nudi formuliše ga nerazumljivim jezikom.

Iako bi otklon od konzervatorske uloge upućivao na modernističko razumevanje univerziteta kao avangarde, kritičara društva i progresivne snage, članovi akademske zajednice uglavnom negativno vrednuju ovaj tip univerzitetskog angažmana. Jednim delom se ovo može objasniti relativno visoko postavljenom lestvicom iz devedesetih godina. Drugim delom, sagovornici upućuju na promene u sistemu visokog obrazovanja koju donosi bolonjski proces i u njemu vide praktičnu prepreku većem angažmanu (količina posla za profesore i količina obaveza za studente) i ključni agens promene univerzitetskog usmerenja od emancipatorskog do uskog, profesionalno usmerenog znanja. Posmatrajući samo ovaj deo, možemo reći da je univerzitet romantičarski zagledan u svoju avangardnu prošlost, da želi da je vrati ali da uviđa nemogućnost povratka.

Uprkos omasovljavanju obrazovanja, univerzitet – njegovi nastavnici i studenti, i dalje se posmatraju kao povlašćeni krug. Na ovo upućuje narativ o univerzitetu koji školuje intelektualce i stvara

univerzitetski obrazovanu elitu. Ključna odlika ove elite upravo je elitna kultura koja bi trebalo da bude osnovni kulturni model nastavnika i budućih diplomaca. Ova tradicionalna koncepcija obrazovne delatnosti jasno korespondira sa idejom da je univerzitetsko obrazovanje više od školovanja i da formira duh studenata.

Međutim, kao i kod prethodnog zaključka čini se da, barem kod dela sagovornika, ovakvo gledište funkcioniše u formi željenog, a ne kao procena trenutnog stanja. Uviđa se prevlast masovne kulture i nemogućnost da univerzitet svoj kulturni obrazac, čije su doznake elitna kultura i otvorena javna diskusija, učini društveno dominantnim. Moguće je da ovaj osećaj nemoći dovodi do paralizacije dela univerzitetske zajednice.

Ključne odlike postmodernosti se mogu uočiti tek posredno. Činjenica da je univerzitet nekonzistentno tradicionalan i nekonzistentno moderan, te da se može reći da u pojedinim segmentima nije ni jedno ni drugo, dok je u drugim i jedno i drugo, upućuje na postmodernističku krizu. Ovome u prilog govori i činjenica da članovi univerzitetske zajednice ne mogu, a ponekad i otvoreno odbijaju da, barem u sferi kulture, ideju univerziteta sagledaju kao celinu. Radije govore o individualnom delovanju ili eventualno o stanju na svojim odsecima i fakultetima, što ne mora nužno biti odlika postmoderne sumnje u velike ideje, već posledica trenutnog stanja u kojem univerziteti i nisu funkcionalne celine već grupe fakulteta koji retko između sebe komuniciraju i sarađuju.

Drugih odlika „postmodernog stanja“ (Liotar, 1988) bezmalo da i nema – znanje na univerzitetu se uzima zdravo za gotovo, njegova univerzalnost, kvalitet i inovativnost se tek vrlo retko dovode u pitanje. Periferno se prepoznaju kulturni pluralizmi savremenog sveta i samog univerziteta, te se univerzitetska delatnost posmatra dominantno u tradicionalnim i modernim uzusima, i u smislu prakse i u smislu vrednosti koje bi želeli da promovišu članovi akademske zajednice u Srbiji.

Bibliografija

Apaduraj, A. (2011). *Kultura i globalizacija*. Beograd: XX vek.

Arnold, M. (2008). *Kultura i anarhija*. U J. Đorđević (ur.), *Studije kulture* (str. 37-42). Beograd: Službeni glasnik.

Brennan, J., King, R. & Lebeau, Y. (2004). *The Role of Universities in the Transformation of Societies*. Association of Commonwealth Universities and Centre for Higher Education Research and Information, London: The Open University.

Bugarski, R. (2005). *Jezik i kultura.* Beograd: XX vek.

Dobrijević, A. (2007). *Bildung* – pojam, koncepcija, ideal. *Filozofija i društvo*, 2, 101-119.

Geertz, C. (2000). *The Interpretation of Cultures*. New York: The Basic Books Classics.

Hebdidž, D. (1980). *Potkultura: značenje stila*. Beograd: Rad.

Liotar, Ž. F. (1988). *Postmoderno stanje*. Novi Sad: Bratstvo-Jedinstvo.

Olsen, J. P. (2005). The Institutional Dynamics of the (European) University. *Arena Working Paper*, 15.

Vilijams, R. (2008). Analiza kulture. U J. Đorđević (ur.), *Zbornik: Studije kulture* (str. 124–134). Beograd: Službeni glasnik.

Poglavlje 7.
NARATIVI O IDEJI UNIVERZITETA – OSVRT NA METOD I ANALITIČKI OKVIR

Nada Sekulić

U istraživanju narativa se pošlo od pretpostavke da će se u diskursu akademske zajednice na prepoznatljiv način izdvojiti navedena tri osnovna metanarativa – to su istovremeno teorijski koncepti, realne istorijske razvojne faze univerziteta i simboličke vrednosti za koje smo pretpostavili da će u značajnoj meri odrediti izbore i procene ispitanika vezane za postojeće stanje i njihovu razvojnu viziju univerziteta, kao i definisanje sopstvene uloge i uticaja u tom procesu.

Međutim, ova podela, koja je teorijski distinktivna, u metodološkom okviru istraživanja postavljena je na fleksibilan način, kao otvoreni hipotetički okvir istraživanja uz ostavljanje prostora da se u toku samog istraživanja na osnovu dobijenih rezultata iskristališe eventualno još neki koncept transformacije univerziteta koji prethodno nije definisan. Takođe se pošlo od pretpostavke da se, imajući u vidu turbulentnu transformaciju jugoslovenskog i srpskog društva, izbori za neki od ovih modela univerziteta neće pojaviti na uniforman i celovit način, već fragmentovano i u „klasterima" i kombinacijama čije ishode je samo istraživanje trebalo da utvrdi *post hoc*. U toku istraživanja, ovo se pokazalo opravdanim. Dok su elementi koji čine sastavne delove tri osnovna metanarativa o univerzitetu bili jasno prepoznatljivi u odgovorima, njihove kombinacije, načini kako su bili povezani u odgovorima ispitanika, pokazali su se nepredvidljivim,

uz nemogućnost da se izdvoji neki dominanti koncept društveno angažovanog univerziteta. Drugim rečima, ostavljeno je „zaplet“ koji karakteriše narativ, može da se razvija u više otvorenih smerova, sa ciljem da se pokaže sa kakvim „razrešenjem“, odnosno vizijom i svrhom univerziteta se on razrešava.

Kao primer se može uzeti kulturna dimenzija transformacije univerziteta. Tradicionalni koncept uključivao bi narative unutar kojih se univerzitet vidi pre svega kao faktor simboličkog oblikovanja i očuvanja nacionalne kulture, baštine i kao transmiter nasleđenih vrednosti i simboličkih obrazaca. Moderni koncept univerziteta odnosio bi se na narative o univerzitetu kao društvenoj avangardi, o intelektualcima kao kritičarima društvene stvarnosti, reformatorima i čak disidentima, pri čemu se kulturne vrednosti i razvoj sagledavaju kroz inovaciju i pre kroz napuštanje i kritiku tradicije u funkciji emancipacije nego kroz njeno negovanje. Postmoderni model bazirao bi se na dikursima o kulturnom pluralizmu kao obrazovnom cilju, važnom delu naučne delatnosti i kroz uočavanje pluraliteta kulturnih tokova koje sam univerzitet treba da reflektuje i da u njima učestvuje. Pretpostavka je bila da će ovi elementi pojedinačno biti prepoznatljivi, ali u celini fragmentovani i različito grupisani, što se i potvrdilo istraživanjem. Upravo je jedan od ciljeva istraživanja bio da se ispita kako se, recimo, pod ukrštenim uticajem kulture homogenizacije, vezane za post-socijalističku transformaciju država u regionu u pravcu izgradnje nacionalnih država, i uticaja kulture heterogenizacije, vezane za multikulturalne aspekte globalizacije kao sve prisutnijeg faktora kulturnog oblikovanja, akademska zajednica opredeljuje i kako konceptualizuje ove trendove kulturnih promena. Nije se moglo očekivati kristalisanje jednog modela u kome se ova dva aspekta istorijskih transformacionih procesa ne bi ukrštali, ali je istovremeno bilo otvoreno pitanje kako će oni biti povezani u odgovorima ispitanika, i koliko će ta veza biti kompatibilna. Tako je u konačnom ishodu dobijena mešavina tradicionalnog, modernog i postmodernog koncepta univerziteta, sa mogućnošću uočavanja ključnih čvorišta vezanih za društvene transformacije koja te spojeve oblikuju.

Zasićenost fragmentarnim narativima, koji prevladavaju, ukazuje na nemogućnost same akademske zajednice da na profilisan način

odredi svoju društvenu ulogu u tekućim promenama, na nepostojanje prevladavajuće i jasne vizije samog univerziteta o svojoj društvenoj ulozi. Ovde je manje reč o nekakvom plutalitetu izbora i diverzifikaciji unutar akademske zajednice, a više je reč o pokazateljima dezintegrisanosti univerziteta. Jezikom analize narativa, to znači da je univerzitet još uvek u produženoj liminalnoj fazi sa neizvesnim ishodima transformacije.

Veoma ilustrativno to se može videti na primeru političke dimenzije. U analizi ove dimenzije, pojavili su se veoma različiti narativi – od onih u kojima se univerzitet vidi kao deo i kao glavni faktor razvoja civilnog društva i demokratske svesti, kao ključni centar autonomnog političkog mišljenja, do naglašeno državocentričnih vizura u okviru kojih se smatra da su univerziteti direktno odgovorni državi za svoje delovanje i da se u tome sastoji njihova osnovna politička uloga, bez ikakvog osvrtanja na procese demokratizacije. Veliki deo akademske zajednice je istovremeno apolitičan, primetne su velike razlike između sektora prirodnih i društvenih nauka, a samo viđenje tokova političke transformacije društva je veoma različito – od onih koji smatraju da prolazimo proces značajne demokratizacije, preko onih koji smatraju da se dešava upravo obrnut proces, do onih koji demokratiju generalno smatraju lošom društvenom pojavom kojoj nije mesto na univerzitetu. Ovde je u mnogo manjoj meri reč o različitim vizijama univerziteta koje ga profilišu kao mesto različitih političkih opredeljenja, kao mesto političkog pluraliteta, a mnogo više o heterogenim i nekompatibilnim refleksijama društvenih promena koje dezintegrativno deluju na sam univerzitet.

Fragmentovani odgovori bez jasne vizije pokazuju se istraživački plodotvorni, jer osvetljavaju načine reflektovanja i participiranja akademske zajednice i pojedinaca u društvenim tokovima koji su turbulentni, na konkretne sadržaje krize i oblike liminalnosti, na procese u kojima se političko delovanje neretko sužava na stranačko, u kojima je primetno odsustvo javnih debata, u kojima se izbori akademskih predstavnika u politički izuzetno važnim institucijama ili pak njihov konsultativni angažman u izgradnji društveno važnih strategija provizorni i zasnovani na ličnim vezama.

U analizi ekonomske transformacije univerziteta, procesi deregulacije, prepuštanja univerziteta zakonu tržišta, marketizacije, odnosa

upisne politike i zapošljivosti diplomiranih studenata, primenljivosti znanja i sl, kristalisali su se, prema rezultatima istraživanja u dva, a ne tri preovladavajuća meta-narativa, Jedan od njih je „tradicionalni", unutar kog se tržište i univerzitet posmatraju odvojeno, a njegovo finansiranje smatra isključivo obavezom države, a znanje koje se stiče na univerzitetu određuje kao univerzalno i elitno. Drugi je moderni, u kome postoji instrumentalni odnos prema znanju, u većoj meri zastupljeno tržišno pozicioniranje univerziteta i sl. U ovom slučaju, treći, „postmoderni" model (u okviru kog univerzitet proizvodi diversifikovana znanja, postaje nadnacionalan u mnogim od svojih dimenzija, razvija marketinški pristup proizvodnji i plasiranju znanja, uključuje različite aktere i gubi elitističku poziciju u društvu i sl.) nije se pokazao naročito izražen, te nije posebno analiziran.

Bitno je uočiti da je fokusiranje na metanarative kao metodološki postupak istraživanja imalo za cilj da preispita određene teorijske koncepte na osnovu samog istraživanja, a ne tek da služi kao okosnica unapred utvrđenog istraživačkog postupka u funkciji provere usklađenosti koncepta sa društvenom praksom. U tom smislu su ispitanici uključeni u istraživanje definisani kao sagovornici u polju kritičkog razmišljanja o jednoj važnoj temi za koju su najkompetentniji i koja je vezana za njihove neposredne interese, a ne samo kao ciljna grupa čiji odgovori se klasifikuju prema unapred utvrđenom modelu i matrici istraživanja. Stoga su u neposrednim iskazima ispitanika, budući da je reč o pripadnicima najobrazovanijih slojeva društva, prisutna i njihova teorijska razmišljanja o univerzitetu (npr. kroz pozivanje na različite koncepte, kao što je Humboltov, komentare o smenama paradigmi u društvenom razvoju i u kulturi, kroz različito koncipiranje civilnog društva, različito koncipiranje znanja i sl.), refleksije o istorijskim procesima vezanim za transformaciju univerziteta, uz poređenje sa drugim evropskim univerzitetima ili pak fazama razvoja univerziteta u Srbiji, kao i njihove preferencije i opredeljenja, koji zajedno čine vidljivim polje i kapacitete akademskog društvenog diskursa vezanog za pozicioniranje univerziteta u tekućim društvenim promenama. U tom smislu, sagovornici su u toku vođenja intervjua pre navođeni na produbljeno obrazloženje svojih stavova nego za opredeljivanje i svrstavanje uz neki celovit model univerziteta.

II DEO

ANALIZA I INTERPRETACIJA KVANTITATIVNIH PODATAKA O AKADEMSKOJ ZAJEDNICI U SRBIJI I NJENOM ANGAŽMANU

1. AKADEMSKA ZAJEDNICA U SRBIJI U PRVOJ DECENIJI 2000-IH GODINA I NJEN STRUČNI I DRUŠTVENI ANGAŽMAN – KVANTITATIVNI PODACI

Ivana Živadinović

Uvod

U kvantitativnom delu istraživanja koje je sprovedeno u okviru rada na studiji o društvenoj odgovornosti akademske zajednice u Srbiji prikupljani su i tumačeni podaci u cilju identifikacije osnovnih karakteristika akademske zajednice u Srbiji, karakteristika i vrsta njenog angažmana i otkrivanja uzročnih veza između uslova i pojava koji mogu uticati na taj angažman.

Za razliku od kvalitativnog dela istraživanja koji u svom fokusu ima sagledavanje stavova i percepcija akademske zajednice i narativa o ideji univerziteta prisutnih u razgovorima sa pojedinim članovima akademske zajednice u Srbiji, ovaj deo studije je više usmeren na dobijanje odgovora na pitanja gde se pozicionira društveni angažman u odnosu na druge vrste angažmana akademske zajednice, komparaciju dobijenih podataka sa podacima sličnih studija, rangiranje, kao

i utvrđivanje povezanosti pojava u ispitivanoj populaciji. Preciznije, u kvantitativnom delu ovog istraživanja želeli smo da rasvetlimo različite, ali međusobno povezane, segmente akademskog života kao što su profesionalna karijera i uslovi rada, zadovoljstvo profesijom, stručni i društveni angažman pripadnika akademske zajednice i da ih razmotrimo u svetlu osnovnih socio-demografskih pokazatelja (odnosno nezavisnih varijabli, kao što su pol, godina rođenja, država rođenja, zvanje i završeno srednje obrazovanje ispitanika, najviše završeno obrazovanje roditelja i supružnika, socio-ekonomski status roditelja i supružnika itd.).

Motiv i potreba da se rasvetle pobrojani segmenti akademskog života leži u činjenici da visoko obrazovanje, paralelno sa drugim delovima društva, prolazi kroz različite transformacijske procese i da sve veću pažnju privlači to što se u sklopu globalnih promena u prostoru visokog obrazovanja univerzitetima dodeljuju nove uloge (o ovome je bilo više reči u uvodnom poglavlju). No, glavni nosioci tih uloga – zaposleni na univerzitetima, njihove karakteristike, mogućnosti i spremnost da ih preuzmu ostaju nerazjašnjeni i, često, izvan dubljih analiza. U tom smislu, da bismo operacionalizovali rad na istraživačkom zadatku i napravili adekvatan instrument koji će nam omogućiti dobijanje željenih podataka, bilo je potrebno bliže definisati neke pojmove, ustanoviti teorijski okvir i usaglasiti pretpostavke od koji polazimo.

Prvo, bilo je neophodno pojasniti širi kontekst u odnosu na koji posmatramo društveni angažman pripadnika akademske zajednice. Pitanja i stavovi o trećoj misiji univerziteta su predmet mnogih koncepcijskih rasprava i područje puno nedoumica. Bez ulaženja u detaljniji opis svega onoga što se smatra trećom misijom, o čemu je već bilo više reči u uvodnom poglavlju, za fokus ovog istraživanja odabrane su one dimenzije koje se tiču civilne misije (posmatrajući je kao deo treće misije) i odgovornosti univerziteta za društvo u celini. Pod civilnom misijom smo podrazumevali definiciju navedenu u uvodnom delu ove studije i viđenja univerziteta (pa samim tim i akademske zajednice) kao ustanove koja utiče na društvene procese i promene. Ovo viđenje podrazumeva i integraciju univerziteta i zajednice čiji je deo (Ledić, 2012). Takođe, oslonili smo se i na stanovišta koja zastupaju tezu o tome da univerzitet i akademska zajednica

treba da imaju važan udeo u kreiranju opšte klime u društvu, odnosno da imaju odgovornost za širu zajednicu (Molas-Gallart *et al*, 2002). Imajući to u vidu, jedna od osnovnih pretpostavki kojom smo se vodili u ovom istraživanju je ta da akademska zajednica treba da ima društvenu odgovornost kako u smislu „oblikovanja" slobodoumnih, kritički nastrojenih građana spremnih i sposobnih da rade na rešenju uočenih problema, tako u smislu odgovornosti za uspostavljanje i/ili očuvanje demokratskih principa.

Drugo, bilo je neophodno odrediti granice u okviru kojih se, u svrhu ovog istraživanja, posmatra društveni angažman (socijalni aktivizam) i koje osobine (ili čak osobenosti ukoliko je u pitanju komparativna analiza) taj angažman ima u kontekstu Srbije (u prikazu društveno-strukturne dimenzije dat je prikaz tranformacijskih procesa kroz koje prolazi društvo u Srbiji, Poglavlje 4). U tom procesu pošli smo od pojave socijalnog aktivizma kao specifičnog aspekta koji ima značajnu ulogu u društvenom i privrednom razvoju svake zemlje. Polazna tačka u analizi jeste pretpostavka da je socijalna akcija osnovni mehanizam izgradnje odgovarajućeg socijalnog položaja bez obzira da li je usmerena ka političkim, ekonomskim ili kulturnim ciljevima. U tom kontekstu socijalna akcija predstavlja delanje pojedinaca, grupa pojedinaca i kolektiva koje u obzir uzima postojanje drugih socijalnih aktera i njihovo (ne)delanje (Cvejić, 2010). Nakon pada socijalizma u zemljama Centralne i Istočne Evrope prostor za (javno) lično delanje u svim sferama života dobio je novu, širu dimenziju: novouspostavljene političke, ekonomske i kulturne slobode izmestile su pojedince iz kolektivističkog načina mišljenja i delanja u dominantno individualističko čime se povećao stepen prava koje pojedinci poseduju, ali i lične odgovornosti koja sa tim pravima dolazi. Iako je jugoslovenski model socijalizma po mnogo čemu bio specifičan u odnosu na sve ostale socijalističke zemlje i to, između ostalog i po većem stepenu ličnih političkih, ekonomskih i kulturnih sloboda koje su građanima bile dostupne (Sekelj, 1990), pad socijalizma je u svim zemljama tadašnje SFRJ značio pre svega promenu ideološke matrice koja je u postsocijalističkom periodu dobila jasan individualistički karakter. Uz navedene sistemske činioce koji na najopštijem nivou omogućavanju delanje pojedinaca, sam individualni aktivizam može se kretati u okvirima postojećeg političko-ekonomskog sistema

odnosa, ili može biti usmeren ka promeni uslova u kojima se odvija socijalna reprodukcija (Cvejić, 2010). On se dalje može artikulisati na različite načine: kroz medije, kroz aktivizam u vladinim i nevladinim organizacijama kao i kroz individualne i grupne akcije pojedinaca, Ipak, ono što je zajedničko svim navedenim oblicima aktivizma i načinima njihovog sprovođenja jeste postojanje potrebe i/ili želje za promenom na određenom nivou, bilo da se radi o promeni samih osnova na kojima počiva jedno društvo bilo da se radi o promenama samo nekih segmenata društvenog uređenja.

Treće, istraživači i teoretičari koji su se bavili modernizacijskim procesima u Srbiji bez obzira na međusobne teorijske razlike prepoznavali su da su nosioci modernizacijski procesa uvek bili pripadnici različitih elita koji su na različite načine, a shodno istorijskom kontekstu, bili kreatori promena (Antonić, 2003; Perović, 2006a; Perović 2006b). Pretpostavka, direktno povezana sa prethodno navedenim, koja nam je služila za okosnicu jeste da akademska zajednica čini intelektualnu elitu i da je društveno angažovana i uključena u promene. U tom smislu, potrebno je bilo raščlaniti i dodatno pojasniti zašto pripadnike akademske zajednice smatramo elitom. Tako smo obeležja članova elite u klasičnim teorijama dodatno dopunili shvatanjima iz modernih teorija elita pre svega zato što novije teorije u osobine elite uračunavaju i kritički naboj u odnosu na razvoj društva i politike i to da je, u savremenom društvu, povećano učešće intelektualaca u formiranju elita jednog društva (prema Pavlović, 2011). Isti autor navodi i to da se poreklo intelektualnih elita sa pravom vezuje za formiranje i razvoj evropskih univerziteta. Odnosno, porast broja univerziteta i njihovo širenje po čitavom svetu omogućilo je formiranje jedne nove klase intelektualaca, sa visokim nivoom obrazovanja (prema Pavlović, 2011, str. 32).

I četvrto, upotreba i definisanje pojmova akademska profesija ili akademska zajednica je samo po sebi bilo izazov, što zbog raznolike upotrebe i različitih shvatanja u postojećoj literaturi, što zbog činjenice da je trebalo jasno odrediti koga ćemo smatrati akademskom zajednicom tokom istraživanja. U definisanju termina pošli smo od funkcionalističkog shvatanja Bernard Berbera po kome „stručnost“, kao jedna od najbitnijih obeležja zaposlenih na univerzitetima, podrazumeva četiri bitna elementa: (1) niz „fundamentalnih i opštih znanja“

(2) brigu za interes zajednice, (3) etički kodeks i njegovu striktnu kontrolu koju vrše profesionalna udruženja a koji se prenosi tokom školovanja i (4) visoke nagrade koje primaju stručnjaci koje se odnose kako na visoka primanja tako i na prestiž koji proističe iz statusa stručnjaka. Iako kritikovan zbog tvrdnje da profesionalizam podrazumeva brigu za interes zajednice i to uglavnom navođenjem primera koji pokazuju da je u mnogim profesijama pre došlo do mistifikacije i monopolizacije[24] znanja što je za posledicu imalo obezbeđivanje povlašćenog položaja pripadnika profesije, a ne do orijentacije ka brizi za interes zajednice (Holborn & Haralambos, 2002). Takođe, iz veberovske perspektive, stručnjaci su profesionalne skupine koje su uspele steći kontrolu nad tržištem rada i manipuliraju njime tako da maksimiziraju vlastite nagrade (Holborn & Haralambos, 2002). Ovako koncipirani pojmovi stručnosti i profesionalnih udruženja su nas doveli do sledećih preduslova za postojanje profesije:

1. Postojanje profesionalnog udruženja koje u određenoj meri vrše kontrolu svojih članova. Jedna od osnovnih funkcija profesionalnih udruženja po ovom shvatanju jeste održavanje slike u javnosti da je njihova profesija u javnoj službi što je instrumentalno u cilju opravdavanja visokih cena rada.
2. Ograničenost ulaza u profesiju koje pripadnici profesije postižu posedovanjem kontrole školovanja i kvalifikacija. Ovakvom kontrolom oni mogu održavati ograničen broj pripadnika svoje profesije na tržištu i time osiguravati veću ponudu od potražnje i posledično visoke cene rada.
3. Trajno održavanje pretpostavke da samo pripadnici profesije imaju neophodne kvalifikacije za obavljanje određenih poslova.

Oslanjajući se na ove preduslove lako je izvesti zaključak da zaposleni na univerzitetima i istraživačkim institutima u nastavi i/ili istraživanju pripadaju različitim profesijama pa tako možemo govoriti o pravničkoj, lekarskoj arhitektonskoj i drugim profesijama. Stoga je termin akademska profesija o kojoj govori stručna literatura

[24] Monopolizacija znanja u ovom smisli se odnosi na reprodukciju znanja u obliku koji je razumljiv samo pripadnicima profesije što *laike* ostavlja izvan domena znanja.

(primarno na engleskom jeziku) u ovom radu zamenjen terminom akademska zajednica pod kojim podrazumevamo pripadnike različitih profesija koji su zaposleni na univerzitetima i istraživačkim institutima u nastavi i/ili istraživanju.

Upravo od ovog, najšireg, okvira polazi naše istraživanje. Pre svega želeli smo da pokažemo ko čini akademsku zajednicu i u kojoj meri oni vrednuju individualni aktivizam, te u kojoj meri su spremni da se angažuju oko različitih pitanja, odnosno, u kontekstu modernizacijskih potencijala, u kojoj meri poseduju kapacitet da postanu delatna snaga društva. Definicije ostalih pojmova i pojedinačne hipoteze, za koje smo smatrali da ih je važno navesti bilo zbog bližeg objašnjenja, bilo zbog shvatanja značenja klasifikacija ili samih pojava na način kako smo to koristili u ovoj studiji, ili čak boljeg razumevanja dobijenih rezultata, date su direktno u poglavljima koja se bave tim pojmovima ili hipotezama.

Na kraju, treba naglasiti i to da, iako je svaka od analiziranih oblasti važna za potpunije razumevanje pitanja akademske zajednice i akademskog života, u nastavku će detaljnije biti predstavljeni rezultati koji se odnose na angažman pripadnika akademske zajednice, dok je detaljnija analiza i tumačenje podataka vezanih za ostale segmente korišćena, pre svega, u eksplanatorne svrhe. Važno je reći i to da, iako izostavljeni kao samostalni, segmenti koji se odnose na profesionalnu karijeru, naučno-istraživački rad i vrste upravljanja i administraciju su tako koncipirani da se mogu analizirati i kao zasebne teme i da istovremeno mogu pružiti vredan uvid u načine na koje dolazi do diferencijacije unutar istraživane populacije.

Metod

Ispitivanje društvenog angažmana pripadnika akademske zajednice prvo je ovakve vrste u Srbiji, te je pri izradi metodologije istraživanja bilo veoma malo podataka koji bi mogli poslužiti kao referentni okvir u definisanju istraživačkog pristupa. Stoga smo pri konstrukciji metodološkog okvira i razvoju instrumenta kao oslonac uzeli međunarodni projekat pod nazivom CAP – *Changing Academic Profession*

(u daljem tekstu: CAP) iz 2007. godine koji je zapravo nastavak prizнate *Carnegie* studije sa početka devedesetih godina. Cilj projekta CAP je identifikovanje promena koje se dešavaju u akademskoj profesiji preko merenja percepcija o akademskom radu, uslovima rada, zadovoljstvom poslom, aktivnostima u istraživanju i nastavi i niz socio-demografskih varijabli. Istraživanje u okviru ovog projekta sprovedeno je u preko 20 zemalja anketnim upitnikom na reprezentativnim uzorcima i odabrano je, pre svega, zbog sveobuhvatnosti tema i mogućnosti komparacije dobijenih podataka. Konkretnije, u našem upitniku pitanja koja se odnose na uslove rada u akademskoj profesiji, naučno-istraživački rad kao i na vrste upravljanja i administraciju u visokoškolskim ustanovama u velikoj meri se oslanjaju na CAP projekat, uz napomenu da je komparacija naših podataka sa projektom CAP rađena u odnosu na podatke prikupljene u evropskim zemljama. Sa druge strane, deo upitnika koji se odnosi na društveni angažman u izvesnoj meri se oslanja na istraživanje[25] Bojane Ćulum i Jasminke Ledić koje je sprovedeno na reprezentativnom slučajnom uzorku nastavnika i saradnika u Hrvatskoj, zbog sličnosti konteksta u kojima se neke od istraživanih pojava odvijaju i činjenice da deo ispitivane populacije potiče iz sličnih društvenih uslova iz vremena SFRJ, što može uticati na shvatanja i percepcije određenih ispitivanih pojava. Pitanja koja se odnose na „treću misiju" univerziteta, a koja su preuzeta iz hrvatskog istraživanja, bila su koristan oslonac kako za definisanje teorijskog okvira kao i za razvoj instrumenta. Pored ova dva istraživanja, treba napomenuti i to da su određena pitanja preuzeta iz istraživanja Instituta za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu pod nazivom „Istraživanje svakodnevnog života mladi" koje je sprovedeno 2011. godine.[26] U situacijama kada su neka od pitanja ili skala, bilo delimično ili u celosti, preuzeta iz nekog od spomenutih istraživanja, to je i navedeno u tekstu. Na kraju, formulisanje okvira za kvalitativni deo istraživanja uz sprovedene intervjue

[25] Istraživanje je sprovedeno u okviru projekta „Sveučilište i vanjsko okruženje u kontekstu europskih integracijskih procesa".

[26] Istraživanje je deo projekta „Izazovi novih društvenih integracija: koncepti i akteri" koje finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (broj 179035).

pomoglo nam je pri postavljanju operacionalnih definicija što će u daljem tekstu biti objašnjeno pri definisanju društvenog angažmana.

Na kraju ovog segmenta treba napomenuti da je terenski deo istraživanja sproveden tokom 2012. godine dok je proces obrade i analize dobijenih podataka rađen tokom 2012. i 2013. godine. Tokom celog istraživanja osigurana je anonimnosti ispitanika i to pre svega standardizacijom procesa istraživanja: ispitanicima je ostavljena mogućnost da upitnik popune sami i u zatvorenoj i neobeleženoj koverti predaju anketaru na terenu ili da sa anketarima prođu kroz upitnik nakon čega bi se upitnik kovertirao i tek tada predao organizatoru istraživanja. U konačnoj bazi podataka šifriranjem i zatvaranjem otvorenih pitanja uklonjena je svaka mogućnost da se dođe do identifikacije pojedinačnih ispitanika.

Uzorak

Kao što je naglašeno u uvodnom delu ovog poglavlja, pojam akademske zajednice često se upotrebljava u različitim kontekstima i često ima različita značenja. U svrhu ovog istraživanja populaciju akademske zajednice definisali smo kao zaposlene na univerzitetima i istraživačkim institutima koji su deo nastavnog i/ili istraživačkog procesa u punom ili delimičnom obimu, bez obzira na vrstu radnog angažovanja. Ova definicija je u skladu sa članom 62 Zakona o visokom obrazovanju (2005) koji definiše nastavno osoblje visokoškolske ustanove kao „*lica koja ostvaruju nastavni, naučni, istraživački i umetnički rad. Nastavno osoblje, u smislu ovog zakona, jesu: nastavnici, istraživači i saradnici*".

Imajući u vidu specifičnosti populacije nastavnika i istraživača (pre svega, osobeno radno vreme i različitu prisutnost na fakultetima/institutima) odabrali smo dvoetapni stratifikovani uzorak (stratifikacija na nivou grupacija fakulteta i zvanja ispitanika) sa slučajnim izborom ispitanika. Odabir polja je načinjen prema klasifikaciji nastavnih oblasti datoj u Zakonu o visokom obrazovanju (član 27.), a to su prirodno-matematičko polje, društveno-humanističko, medicinsko i tehničko-tehnološko. Jedini izuzetak od te klasifikacije je u slučaju

gde su umetničke discipline spojene sa društveno-humanističkim. Napominjemo da pojedini fakulteti pripadaju više od jednom polju i u takvim slučajevima opredelili smo se za polje koje je za tu instituciju dominanto.

Tako se došlo do podele na:

1. Društveno-humanističke nauke i umetnost (DH i UM)
2. Medicinske nauke (MN)
3. Prirodno-matematičke nauke (PM)
4. Tehničko-tehnološke nauke (TT)

Ukupna veličina uzorka je 1231, i obuhvata šest državnih i jedan privatni univerzitet kako je prikazano u tabeli 1, dok je ostvarenost uzorka 52.5% (n=646). U uzorak su uključeni zaposleni u nastavi na pojedinačnim fakultetima, kao i zaposleni u istraživačkim institutima koji su deo Univerziteta u Beogradu[27].

Univerzitet	Uzorak	Muški	Ženski	Istraživači/ naučnici	Saradnici/ nastavnici	Niža zvanja	Viša zvanja
Univerzitet u Beogradu	42,9	46,2	53,8	25,6	74,4	32,9	67,1
Univerzitet u Novom Sadu	27,9	48,6	51,4	12,8	87,2	44,7	55,3
Univerzitet u Nišu	9,8	42,6	57,4	3,3	96,7	49,2	50,8
Univerzitet u Kragujevcu	8,8	55,4	44,6	8,8	91,2	1	59,6
Univerzitet u Novom Pazaru	4,5	72,4	27,6	0	100	69	31
Univerzitet Singidunum	4,2	29,6	70,4	0	100	51,9	48,1
Univerzitet umetnosti	2	38,5	61,5	0	100	18,2	81,8
Ukupno	**100**	**47,7**	**52,3**	**15,7**	**84,3**	**40,6**	**59,4**

Tabela 1. Distribucija po univerzitetima i grupacijama (u%)

[27] Instituti pri drugim univerzitetima izostavljeni su usled nemogućnosti pribavljanja spiskova zaposlenih.

Prethodno navedena definicija populacije omogućila je da se da se u uzorku pojave saradnici koji nisu nužno u stalnom radnom odnosu, ali koji na različite načine i u različitom stepenu učestvuju u radu fakulteta i/ili instituta. Populacija je u prvoj fazi podeljena na 24 kategorije akademskih zvanja[28] na osnovu podataka prikupljenih na zvaničnim sajtovima fakulteta. Za potrebe analize, ispitanike smo dalje grupisali po zvanju na dva načina sa različitim osnovama kategorizacije: prva kategorizacija ima za osnov *stepen* zvanja iz čega sledi podela na ispitanike u višim akademskim zvanjima (ispitanici u nastavničkim ili naučnim zvanjima) i na ispitanike u nižim akademskim zvanjima (ispitanici u saradničkim ili istraživačkim zvanjima), dok drugi kriterijum razdvaja ispitanike koji su birani u saradnička/nastavnička zvanja od ispitanika koji su birani u istraživačka/naučna zvanja. Obe podele biće korišćene u daljem tekstu kao nezavisne varijable preko kojih su objašnjene diferencijacije u okviru populacije. Distribucija po kriterijumima zvanja data je u tabeli 2.

Vrsta zvanja	f[29]	%	Vrsta zvanja	f	%
Niža zvanja	260	40,6	Istraživači/naučnici	101	15,7
Viša zvanja	381	59,4	Saradnici/nastavnici	542	84,3
Ukupno	**641**	**100**	**Ukupno**	**643**	**100**

Tabela 2. Distribucija po kriterijumima zvanja

Druga istraživanja sprovođena na akademskoj populaciji u Evropi pokazala su da procenat odgovora veoma retko prelazi 50% dok uobičajeni procenat varira oko 30%[30] (Ćulum & Ledić, 2011, str. 63) te možemo zaključiti da je procenat odgovora od 52.5% visok.

[28] Početne kategorije zvanja ispitanika bile su: asistent, asistent pripravnik, vanredni profesor, viši lektor, viši naučni saradnik, viši predavač, viši stručni saradnik, gostujući profesor, docent, istraživač pripravnik, istraživač saradnik, lektor, nastavnik, nastavnik stranih jezika i veština, naučni savetnik, naučni saradnik, predavač, profesor emeritus, profesor strukovnih studija, redovni profesor, saradnik, saradnik u nastavi, stručni savetnik, stručni saradnik.

[29] f – oznaka za frekvenciju, odnosno oznaka za broj jedinica u uzorku

[30] Podaci se primarno baziraju na različitim radovima objavljenim u okviru istraživanja CAP.

Formiranje spiska nastavnika i saradnika zaposlenih na univerzitetima koji su ušli u uzorak značajno je otežano nepostojanjem centralizovanog i javno dostupnog spiska zaposlenih na univerzitetima i istraživačkim institutima. Spiskove zaposlenih sa univerziteta preko formalnih kanala nije bilo moguće dobiti (kontaktiranjem nadležnog ministarstva, univerziteta i pojedinačnih fakulteta), tako da je kao jedini metod formiranja baze zaposlenih na univerzitetima i istraživačkim institutima preostalo prikupljanje informacija sa zvaničnih internet stranica univerziteta/fakulteta/instituta. U slučajevima kada su podaci o zaposlenima bili dostupni i na internet stranici univerziteta i stranici fakulteta, primat je imala zvanična stranica fakulteta, jer se na nekoliko primera pokazalo da fakulteti redovnije ažuriraju svoje podatke nego što to čine univerziteti.[31]

Imajući u vidu ograničenja na koja smo naišli u početnoj fazi prikupljanja podataka o populaciji, kao i nemogućnost predviđanja daljih problema koji se mogu javiti na terenu (poput promene zvanja i statusa ispitanika od trenutka kada je uzorak formiran do trenutka kada je istraživač na terenu kontaktirao ispitanika), a koji mogu remetiti uzorak, istraživači su na terenu vodili detaljne dnevnike, beležeći svaku promenu u zvanju i/ili statusu ispitanika uz istovremeno poštovanje principa anonimnosti.

Polna struktura uzorka

Polna distribucija po univerzitetima pokazuje neznatno veću zastupljenost žena na Univerzitetu u Beogradu, Univerzitetu u Novom Sadu i Univerzitetu u Nišu i značajno veću zastupljenost žena na Univerzitetu Singidunum i na Univerzitetu umetnosti. Muškarci su nešto zastupljeniji na Univerzitetu u Kragujevcu i u značajno većoj

[31] Uzroci ovakvog stanja nisu nužno očigledni: tako je na sajtu jednog od univerziteta na spisku zaposlenih bilo moguće pronaći profesore koji su već duže vreme u penziji što je, po rečima jednog od zaposlenih na Univerzitetu, uzrokovano nevoljnošću fakulteta da redovno dostavljaju potpune spiskove zaposlenih, dok sa druge strane neki univerziteti uopšte i ne objavljuju spiskove zaposlenih. Istovremeno, spiskovi nastavnika i saradnika na samim fakultetima nisu u svim slučajevima redovno ažurirani.

meri na Univerzitetu u Novom Pazaru. Istraživačka i naučnička zvanja targetirana su uzorkom, kao što je već objašnjeno, samo na Univerzitetu u Beogradu dok su na ostalim univerzitetima ušli u uzorak kao zaposleni (i) na fakultetima.

Distribucija po polu, akademskom zvanju i zaposlenju, kao i disciplinarnoj pripadnosti data je u tabeli 3. Ona pokazuje relativno uravnotežen odnos oba pola, sa nešto većim procentom žena u uzorku (52,2%). Po disciplinarnoj pripadnosti, neznatno je veći procenat žena u društveno-humanističkoj i medicinskoj grupaciji, dok je njihovo učešće u prirodno-matematičkim naukama značajno veće (63,2% žena u odnosu na 36,8% muškaraca). Slučaj je obrnut kod tehničko-tehnoloških nauka: 62,6% muškaraca naspram 37,4% žena. Žena je nešto više u nižim zvanjima, dok je, kad su u pitanju nastavnička i saradnička zvanja, zastupljenost oba pola podjednaka. Interesantan nalaz jeste da u grupi istraživača ima dva puta više žena u odnosu na muškarce.

	Ukupno po polu	DH i UM	MN	PM	TT	Niža zvanja	Viša zvanja	Istraživači/ naučnici	Saradnici/ nastavnici
Muški	47,7	42.7	43.2	36.8	62.6	45.38	49.07	32.7	50.6
Ženski	52.3	57.3	56.8	63.2	37.4	54.62	50.93	67.3	49.4

Tabela 3. Distribucija po akademskom zvanju i polu (u %)

Navedeni podaci o relativno ravnomernom broju žena u ukupnom broju zaposlenih, slični su sa podacima iz 2006. godine u okviru istraživanja sprovedenog na uzorku od oko 30 fakulteta Univerziteta u Beogradu (Bogdanović, 2006). Iako ne u potpunosti uporedivi (imajući u vidu da je ovo istraživanje sprovedeno samo u okviru Univerziteta u Beogradu) značajno bi bilo napomenuti i to da ovo istraživanje, kada je u pitanju broj žena u naučno-istraživačkim institucijama, navodi podatak od 49% zaposlenih žena što je u skladu sa našim nalazom o relativno ravnomernom učešću oba pola. Rodna zastupljenost u ovom istraživanju dodatno je analizirana i preko učešća žena na rukovodećim pozicijama pri čemu se navode podaci koji ukazuju da se samo 14% žena nalazi na rukovodećim pozicijama

i da postoje značajne razlike i kod strukture zvanja, odnosno da je samo 31.6% žena imalo najviša akademska zvanja magistra i doktora nauka.

Zastupljenost nauka i naučnih disciplina u uzorku

Najveći broj ispitanika pripada grupaciji tehničko-tehnoloških nauka (tabela 4), dok su najmanje zastupljeni ispitanici u okviru medicinske grupacije nauka. Dodatno treba napomenuti da su ispitanici pri formiranju uzorka kodirani u skladu sa pripadnošću fakultetu bez obzira na disciplinu u okviru koje predaju, pre svega zato što potonji podatak nije uvek bio dostupan. Pri kodiranju ispitanika u uzorku praćen je isti princip: svi ispitanici sa jednog fakulteta dobili su istu šifru za pripadnost disciplini, dok je pitanje u kome su ispitanici navodili disciplinu u okviru koje predaju korišćena za poređenje sa rezultatima istraživanja CAP.

	f	%
Tehničko-tehnološke nauke	205	31,7
Društveno-humanističke nauke i umetnost	165	25,5
Prirodno-matematičke nauke	156	24,1
Medicinske nauke	120	18,6
Ukupno	**646**	**100**

Tabela 4. Distribucija po naučnim disciplinama (u %)

U poređenju sa rezultatima istraživanja CAP, naši podaci pokazuju da su u Srbiji takozvane „life sciences“ (nauke koje se bave živim organizmima poput biohemije, biofizike, bioinformatike itd.), zatim tehničko-tehnološke i medicinske nauke zastupljenije nego u drugim evropskim zemljama. U okviru ostalih disciplina nema većih razlika (tabela 5).

	FI	DE	IT	NL	NO	PT	UK	RS
Obrazovanje nastavnika i pedagoške nauke	7	4	2	4	5	10	4	3
Istorijske nauke[32] i umetnost	16	13	10	14	15	9	17	11
Društvene nauke[33]	10	5	8	16	15	13	10	8
Biznis i administracija, ekonomija	5	7	5	10	2	9	7	5
Pravo	2	2	7	7	2	2	2	1
Life sciences	8	8	12	6	9	6	13	16
Fizika, matematika, informatika	12	13	23	20	15	10	15	12
Inženjerstvo, građevina, arhitektura	18	13	11	9	8	22	7	20
Poljoprivreda	2	3	5	5	0	1	1	4
Medicina, nauke povezane sa zdravstvom, socijalni rad	9	25	17	6	18	17	13	20
Drugo	3	6	0	0	5	0	1	0
Nije primenljivo	8	0	0	2	7	0	11	0
Ukupno (%)	100	100	100	100	100	100	100	100
Ukupno (n)	**775**	**897**	**1656**	**396**	**732**	**498**	**897**	**553**

Tabela 5. Komparativni pregled disciplina u okviru kojih ispitanici predaju (u %)[34]

Socio-ekonomsko poreklo ispitanika u uzorku

Zaposleni na institutima i fakultetima koji su ušli u naš uzorak mahom dolaze iz porodica u kojima minimum jedan roditelj ima više ili visoko obrazovanje. Tako, 69,9% ispitanika[35] u našem uzorku ima

[32] Prevod engleskog termina *Humanities* odnosi se na klasične nauke, književnost, komunikologiju, istoriju, veronauku.

[33] Prevod engleskog termina *Social and behavioural sciences* odnosi se na antropologiju, arheologiju, kriminologiju, ekonomiju, istoriju, pravo, političke nauke, sociologiju, geografiju i psihologiju.

[34] Pri poređenju sa podacima iz istraživanja CAP svi procenti biće prikazani bez decimala dok će aritmetičke sredine imati jednu decimalu kako su izvorni podaci kojima imamo pristup prikazani na ovaj način. Svi procenti izvedeni iz podataka dobijenih u ovom istraživanju zaokruženi su na jedno decimalno mesto.

[35] Ovaj podatak se odnosi samo na ispitanike koji su dali podatak o obrazovanju oba roditelja što je 623 ispitanika odnosno 96,4% uzorka.

jednog ili oba roditelja sa višim ili visokim obrazovanjem Dalje, 17,1% majki ima završeno ne više od osnovne škole, dok je taj procenat za *očeve* 8,6% (tabela 6). Srednju školu procentualno ima više majki (38,7%) naspram 26% u kategoriji *očeva*. Slika se menja kada se pogledaju više i visoko obrazovani roditelji gde 65,3% *očeva* ima više ili visoko obrazovanje naspram manje od polovine majki (44,2%).

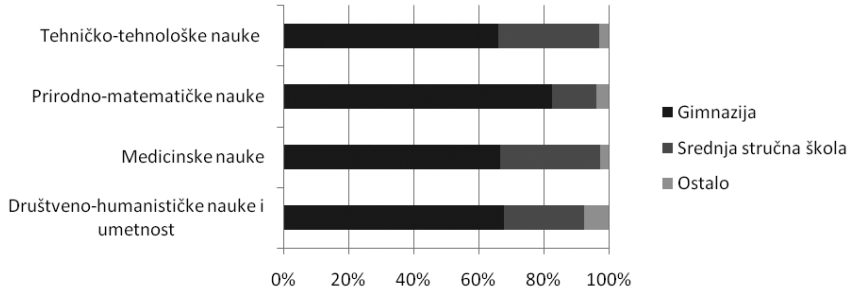
	Otac	Majka	Popis 2011
Bez škole	0,5	1,1	2,7
Sa nezavršenom osnovnom školom	2,3	3,0	11
Sa završenom osnovnom školom	5,9	13,0	20,8
Sa završenom srednjom školom	26,0	38,7	48,9
Sa završenom višom školom	16,6	13,3	5,6
Sa završenim fakultetom	48,7	30,9	10,6

Tabela 6: Obrazovanje roditelja

Iako direktno poređenje nije potpuno moguće, korisno je pomenuti da prema rezultatima popisa iz 2011. godine u Srbiji 16,2% stanovnika ima više ili visoko obrazovanje, te da je obrazovanje roditelja pripadnika akademske zajednice značajno više u odnosu na prosek u opštoj populaciji, ali da je i pretpostavka da žene, u proseku, imaju niži stepen obrazovanja od muškaraca potvrđena i na ovom mestu.

Obrazovna struktura uzorka

Većina ispitanika (70,5%) završila je gimnaziju, dok je četvrtina (25,3%) završilo srednju stručnu školu (grafikon 1). Ovakva distribucija održava se i u pregledu po disciplinama, sa izuzetkom prirodno-matematičke grupacije u kojoj je 82,4% ispitanika završilo gimnaziju, dok je svega 13,6% ispitanika završilo srednju stručnu školu.

Grafikon 1. Srednje obrazovanje – distribucija po naučnim poljima (u %)

Ovakav nalaz iznenađuje ako imamo u vidu da je mreža srednjih škola u Srbiji (a ranije i u SFRJ) neravnomerno razvijena kako po pitanju broja gimnazija u odnosu na srednje stručne škole (gimnazije predstavljaju samo oko jedne trećine srednjih škola), tako i po pitanju njihove distribucije u odnosu na velike i manje gradove, odnosno urbana i ruralna područja (veća zastupljenost u urbanim područjima I velikim gradovima). Dodatno, treba istaći i to da u Srbiji, a na osnovu analiza upisa koje svake godine vrši nadležno ministarstvo u poslednjih dvadesetak godina, od 72% do 76% učenika pohađa srednje stručne škole što predstavlja veoma visok udeo u ukupnoj populaciji onih koji nastavljaju obrazovanje na srednjoškolskom nivou, i predstavlja značajno veći procenat u odnosu na prosek zemalja EU koji iznosi oko 36%. Sa druge strane veliki broj svršenih srednjoškolaca nastavlja školovanje na visokoškolskim institucijama, ali zbog nedostatka sistematskog prikupljanja podataka nije moguće sa sigurnošću utvrditi procenat onih koji dolaze iz srednjih stručnih škola ili iz gimnazija, iako podaci iz 2010. godine pokazuju da oko 63% učenika stručnih škola nastavlja školovanje (Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine, 2012).

U tom smislu, i imajući u vidu različite reformske procese kroz koje je prolazio obrazovni sistem u Srbiji i znajući da su se ugled i svrha srednjih stručnih škola različito posmatrali kroz te reforme, a u svrhu ispitivanja stabilnosti broja pripadnika akademske profesije koji su završili gimnazije ili srednje stručne škole, ispitanici su podeljeni u 9 kategorija – na osnovu godina starosti i mogućnosti da

su školovanje završili u različitim fazama organizacije obrazovnog sistema kada se stručnom ili opštem obrazovanju davao prioritet kako iz strateških ili nekih drugih razloga. Ipak, bez obzira na spomenute mogućnosti i promene u sistemu, broj onih koji završavaju gimnazije, a kasnije postaju članovi akademske zajednice ostaje stabilan (oko 70%). Jedini izuzetak, iako statistički ne tako značajan, predstavlja blagi pad onih koji su završili gimnazije (oko 56%) u kategoriji ispitanika od 40 do 49 godina za koje se pretpostavlja da su srednje škole završavali tokom perioda uvođenja tzv. usmerenog obrazovanja („Šuvareva reforma“)[36].

Ovi podaci mogu biti u vezi sa nalazom studije iz 2010. godine (Marković, Lažetić & Vukasović, 2010) gde se navodi da se gimnazijalci češće upisuju na fakultete, a oni koji su završili stručne škole na visoke škole strukovnih studija i da je taj trend u porastu.

Mobilnost

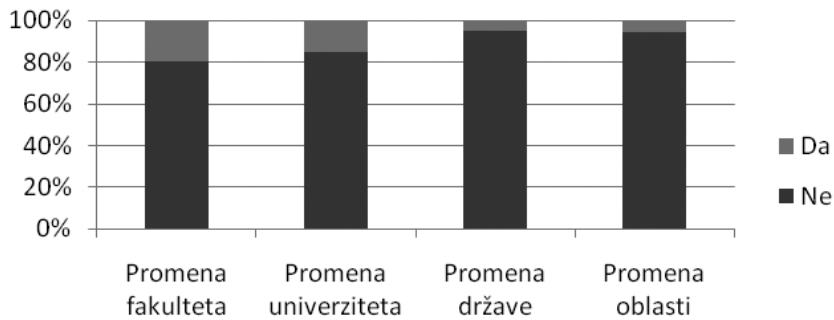
Imajući u vidu da postoji uvrežena ideja o univerzitetu kao mestu gde su procesi nastave i učenja otvoreni za sve i da su univerziteti po svojoj kompoziciji internacionalne institucije (Byram & Dervin, 2008), bilo je značajno ispitati stepen i vrste mobilnosti zaposlenih na univerzitetima u vreme trajanja njihovog univerzitetskog obrazovanja, a u kontekstu karakteristika akademske zajednice.

U istraživanju mobilnosti u ovoj studiji pošlo se od definicije mobilnosti u Pravilniku o mobilnosti studenata i akademskom priznavanju perioda mobilnosti (2011), gde se mobilnost studenata određuje kao studijski boravak i stručna praksa koju studenti ostvaruju na univerzitetima, odnosno institucijama u inostranstvu. Mobilnost studenata u smislu ovog pravilnika podrazumeva studiranje, odnosno

[36] Koncept srednjeg obrazovanja koji se sprovodio od 1974. godine, pa sve do kraja osamdesetih (a u određenim modifikacijama i početkom devedesetih) prošlog veka i koji je podrazumevao alternaciju rada i obrazovanja. Odnosno, opšte obrazovanje se nastavljalo tokom prve dve godine srednjeg obrazovanja, nakon čega je sledilo usmeravanje ka zanimanjima zarad što bržeg ulaska u svet rada. U osnovi ovog koncepta se nalazi stav da radnu bazu treba steći rano i da zapošljavanju treba pristupiti odmah po završetku srednje škole (gde se stiču parcijalizovana zanimanja tj. kvalifikacije), a ukoliko neko želi dalje da se školuje to može uraditi, kasnije, tokom rada.

obavljanje stručne prakse tokom određenog perioda u ustanovi – primaocu u inostranstvu, nakon čega se student vraća u matičnu ustanovu i nastavlja izvorno upisani studijski program i uključuje studijski boravak, odnosno stručnu praksu u sklopu osnovnih, master, doktorskih i postdoktorskih studija. Mobilnost studenata se prvenstveno ostvaruje u okviru institucionalnih programa razmena i na bazi međunarodnih sporazuma na nivou univerziteta, odnosno fakulteta (Pravilnik o mobilnosti studenata i akademskom priznavanju perioda mobilnosti, 2011, str. 1). Zbog mogućnosti da je neko od ispitanika u celosti završio neki od nivoa univerzitetskog obrazovanja u inostranstvu u ovoj studiji se pod pojmom mobilnost računalo i završavanje semestara na drugim univerzitetima u Srbiji.

Na osnovu dobijenih podataka, jasno je da je veliki procenat tokom tri nivoa školovanja (osnovni/bečelor, magistarski/master i doktorski nivo) završio u istoj državi (Srbiji) i u okviru iste oblasti. Nešto je veća mobilnost izmerena u okviru univerziteta i fakulteta, ali i u tim okvirima procenat ispitanika koji su minimum jedan nivo studija završili na drugom fakultetu/univerzitetu ostaje relativno nizak (grafikon 2). U pokušaju da se dođe do odgovora ko su ispitanici koji jesu menjali fakultet došli smo do rezultata da varijabla promene fakulteta ne korelira niti sa jednom eksplanatornom varijablom. U tom smislu je interesantno da se mobilnost ne može objasniti starošću ispitanika, polom ili pak disciplinom u okviru koje su sticali diplome.

Grafikon 2. Mobilnost ispitanika na studijima – osnovne, magistarske/ master i doktorske studije (u %)

Komparativni pregled naših rezultata sa rezultatima istraživanja CAP potvrđuje prethodne nalaze u okviru internacionalne mobilnosti: pripadnici akademske zajednice u Srbiji zajedno sa kolegama iz Italije su u najmanjem procentu završili osnovne studije izvan zemlje u kojoj su trenutno zaposleni, dok na nivou master i doktorskih studija imaju najmanju mobilnost u odnosu na sve ostale zemlje (tabele 7.1, 7.2 i 7.3).

	FI	DE	IT	NL	NO	PT	UK	AU	RS
Da (%)	38	91	98	45	62	93	71	65	98
Ne (%)	62	9	2	55	38	7	29	35	2
Ukupno (%)	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**
Ukupno (n)	**1049**	**1061**	**1697**	**415**	**904**	**546**	**1024**	**972**	**618**

Tabela 7.1 Komparativni pregled međudržavne mobilnosti sa studijom CAP -završene osnovne studije u zemlji zaposlenja (u %)

	FI	DE	IT	NL	NO	PT	UK	AU	RS
Da (%)	91	62	n/a	87	90	86	80	68	97
Ne (%)	9	38	n/a	13	10	14	20	32	3
Ukupno (%)	**100**	**100**	**n/a**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**
Ukupno (n)	**984**	**200**	**n/a**	**389**	**791**	**376**	**477**	**521**	**507**

Tabela 7.2 Komparativni pregled međudržavne mobilnosti sa studijom CAP -završene magistarske/ master studije u zemlji zaposlenja (u %)

	FI	DE	IT	NL	NO	PT	UK	AU	RS
Da (%)	90	89	81	84	60	73	85	72	97
Ne (%)	10	11	19	16	40	27	15	28	3
Ukupno (%)	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**
Ukupno (n)	**505**	**673**	**830**	**354**	**641**	**308**	**669**	**643**	**269**

Tabela 7.3 Komparativni pregled međudržavne mobilnosti sa studijom CAP -završene doktorske studije u zemlji zaposlenja (u %)

Na sve vrste mobilnosti, te i akademsku, utiču različiti faktori, od socio-ekonomskog položaja, ekonomskih i političkih uslova dominantnih u državi iz koje pojedinac dolazi, preko realnih mogućnosti promene visokoškolske ustanove u okviru same zemlje i na kraju do (ne)stimulativnih mera koje mogu doprineti povećanju odnosno smanjenju stope mobilnosti[37]. Neke studije, kao što je empirijska studija koja se bavila pitanjem ko su studenti koji studiraju u inostranstvu i koja predstavlja primere francuskih i italijanskih studenata navodi i to da odluka da se student uključi u neki od međunarodnih programa uglavnom zavisi od veština komunikacije na stranom jeziku samih studenata (Pietro & Page, 2008). Međutim, prema našim saznanjima, ne postoje studije koje daju opštu i univerzalnu procenu o tome koji od ovih faktora ima najveći uticaj na mobilnost. Dodatno, teško je proceniti, zbog velike različitosti sistema zemalja i konteksta u kojima se mobilnost odvija, koji od faktora dominantno utiče na mobilnost, ali bi se ovaj podatak mogao posmatrati i u svetlu činjenice da su univerziteti danas po svojoj suštini sve više nacionalne institucije što je posledica načina na koji se finansiraju, a da na mobilnost značajno utiče i to što su finansijske mogućnosti većine studenata manje od potrebnih za školovanje van matične zemlje (Byram & Dervin, 2008). Sa druge strane, isti autori navode niz prednosti koje studenti i zaposleni na univerzitetima mogu da ostvare od međunarodne mobilnosti, kao što su prednost pri zapošljavanju i veća plata, što svakako nije, ako ne pravilo, onda svakako ne jasna mogućnost primenjiva na univerzitete u Srbiji. Dodatno, treba istaći to da je u trenutku kada je veliki broj ispitanika još uvek bio u statusu studenata (bilo osnovnih/bečelor, magistarskih/master ili doktorskih studija) u Republici Srbiji na snazi bio vizni režim za koji se može pretpostaviti da je imao izvestan uticaj na stepen mobilnosti u celini. Istovremeno programi razmene, usaglašavanja diploma, priznavanje semestara nisu bili ustaljena praksa već novina koju je trebalo promovisati i približiti studentima. Takav stav je u saglasnosti i sa nalazima predstavljenim u izveštaju „Regionalna saradnja i mobilnost mladih“ gde

[37] Ovde se pre svega misli na mogućnost priznavanja diploma stečenih u inostranstvu, stipendija odnosno kredita koji su pod povoljnim uslovim na raspolaganju studentima i na kraju politika zapošljavanja kandidata na konkursima koji nisu završili neki od nivoa studija na fakultetu na kome konkurišu za posao.

se sumiraju relevantna istraživanja (Regionalna saradnja i mobilnost mladih, 2009, str. 1) i gde se navodi da se uzrocima male mobilnosti, pre svega, mogu smatrati ekonomski razlozi, manji broj postojećih programa za učešće kao i svojevremeno postojanje viznog režima.

Iz ovih razloga treba sa izvesnom zadrškom tumačiti procente koje smo predstavili, jer ovako niski procenti mobilnosti ne mogu biti posledica samo jednog činioca te tako treba imati u vidu gore pobrojane faktore koji su na različite načine i u različitoj meri uticali na smanjenu mobilnost tadašnjih studenata, današnjih pripadnika akademske zajednice.

Treba istaći i to da je prema UNESCO statistici mobilnost studenata u Evropi decenijama bila na nivou od 2% (Teichler, 2007, str. 74), a dodatno se navodi i to da je primetan porast studenata koji odlaze u ekonomski razvijene zemlje, te je tako procenat studenata stranih studenata u Nemačkoj porastao sa 5% u 1980. godini na 10% u 2004. godini (Teichler, 2007, str. 74). U tom smislu i u nekoj od budućih studija, bi bilo zanimljivo razmotriti da li je taj obrazac primenjiv i na ispitivanu populaciju u ovom istraživanju u vreme kada su bili studenti.

Angažman pripadnika akademske zajednice

Svaka vrsta angažmana može se diferencirati po različitim kriterijumima koji imaju veću ili manju istraživačku plodnost. Kao što je već pomenuto u delu koji se tiče metodologije istraživanja, u nedostatku prethodnih istraživanja na populaciji u Srbiji koja bi nam dala početni okvir klasifikacije pri formulisanju teorijskog okvira za segment o društvenom aktivizmu oslonili smo se između ostalog i na obavljene razgovore sa pripadnicima akademske zajednice u kojima su se izdvojila dva oblika angažmana: stručni i društveni angažman.

Obim i pojam struke i u tom smislu i stručnog delanja u velikoj meri varira kod ispitanika koji nominalno pripadaju istoj struci, te smo definiciju stručnog angažmana želeli da postavimo dovoljno široko kako bi obuhvatili sve moguće varijacije pojma. Stoga smo stručni angažman definisali kao svaku vrstu angažmana koju *ispitanik percipira* kao stručnu i/ili svaku vrstu angažmana koji je povezan sa radom *stručnih tela* u okviru ustanove u kojoj je ispitanik zaposlen.

Društveni angažman definisali smo kao svaku vrstu angažmana/delanja koja nije u direktnoj vezi sa strukom ispitanika (odnosno nije stručni angažman) i koji obuhvata delanje u okviru pitanja koja imaju šire-društvene implikacije.

Prateći već naznačenu podelu na stručni i društveni angažman ispitanicima smo ponudili šesnaest aktivnosti koji se mogu grupisati u dva navedena tipa angažmana, pri čemu se šest aktivnosti direktno odnosi na stručno delanje, a ostalih deset na društveno delanje. Istovremeno smo za svaku aktivnost želeli da ocenimo koliku *važnost* im ispitanici pridaju kao i stepen u kome participiraju u njima. Ovakvom diversifikacijom želeli smo da testiramo da li postoji jasna podela između stručnog i društvenog tipa kako u stepenu važnosti koju im ispitanici pridaju tako i u stepenu u kome učestvuju u njima. Dalje smo želeli da testiramo da li postoji veza između vrednosti i delanja, odnosno, preciznije, da li postoji veći stepen učešća ispitanika u aktivnostima koje za njih imaju veću vrednost (i obrnuto) ili na delanje utiču (i) drugi faktori.

Važnost koju ispitanici pridaju svakoj od ispitivanih aktivnosti i stepen učešća u njima, nalazili su se u upitniku na istoj strani u okviru jedne tabele što je imalo za cilj da eliminiše uticaje na odgovore koji bi mogli nastati usled različitog čitanja istog pitanja na dva različita mesta u upitniku. Istovremeno ovakvo metodološko rešenje ispitanicima daje mogućnost da naslute na koji način će podaci biti analizirani čime im se na izvestan način omogućava da svesno ili nesvesno *koriguju* svoje odgovore (što naravno mogu činiti i u slučaju drugačijeg rasporeda pitanja u upitniku, s tim da se smatra da je veća verovatnoća da će to činiti ukoliko oba nivoa imaju pred sobom). Imajući potonje u vidu, smatramo da čak i ako postoji iskrivljenost podataka usled ovakve organizacije pitanja ona može ići samo u smeru smanjivanja razlike između pripisanih vrednosti i odgovarajućeg delanja. Rezultati koje smo dobili prikazani su u tabeli 8.[38]

[38] Četiri pitanja iz tabele 8 delimično su preuzeta su iz istraživanja Instituta za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu (u daljem tekstu: ISI) *Istraživanje svakodnevnog života mladih* ((1) Učešće na tribinama, javnim predavanjima, organizovanim javnim skupovima (2) Praćenje dešavanja u politici uopšte – TV, radio, novine (3) Učeše na demonstracijama, protestima, mitinzima i sl. (4) Učešće u štrajkovima). Sama formulacija pitanja identična je kao i u navedenom istraživanju dok je skala odgovora u našem istraživanju revidirana sa četiri

	Ocena važnosti aktivnosti (u%)				Stepen aktivizma (u%)		
	Potpuno nevažno	Delimično nevažno	Delimično važno	Veoma važno	Nikada	Retko	Često
Učešće u javnim raspravama i stručnim konsultacijama o predlozima zakona i regulatornih akata koji su u domenu Vaše struke.	1,3	6	21	71,8	53,1	34,6	12,3
Učešće u radnim grupama za izradu zakona i regulatornih akata.	2,5	5,2	24,8	67,4	65,3	26,4	8,3
Učešće u radu komisija na fakultetu na kome radite (ne računajući komisije za odbranu radova).	0,7	5,6	30,7	63,1	30,4	36,8	32,8
Učešće u radu radnih grupa pri Univerzitetu.	0,3	4,7	33,9	61	43,4	40,7	15,9
Gostovanje na radio i/ili TV emisijama sa stručnom tematikom.	1,9	4,7	34,6	58,8	41,1	46,2	12,7
Učešće na tribinama, javnim predavanjima, organizovanim javnim skupovima.	1,8	5,9	41,1	51,2	20,7	53,1	26,2
Pisanje stručnih članaka za novine.	2,6	7,6	39,9	49,8	44,3	40,1	15,6
Praćenje dešavanja u politici uopšte – TV, radio, novine.	5,3	13,6	43,6	37,4	19,5	30,7	49,8
Saradnja sa organizacijama iz civilnog sektora.	4,3	15,6	45,4	34,7	42,4	44,3	13,3
Učešće u javnim raspravama i stručnim konsultacijama o predlozima zakona i regulatornih akata koji su izvan domena Vaše struke.	17,6	31,8	30,9	19,7	81,8	15,9	2,4
Potpisivanje peticija o različitim pitanjima.	11,2	21,6	48,1	19,1	27,8	55,7	16,5
Gostovanje na radio i/ili TV emisijama sa aktivističkom tematikom.	15,3	28,2	39,8	16,8	77,3	18,8	3,9
Učešće na demonstracijama, protestima, mitinzima i sl.	19,9	26,7	38,2	15,2	43,5	45,7	10,8
Učešće u štrajkovima.	23,3	29,4	34	13,4	68,5	28,1	3,4
Pisanje članaka na blogovima.	15,8	33,5	38,7	11,9	80	17,5	2,5
Pisanje aktivističkih članaka za novine.	24,5	31,4	33,9	10,2	85,8	12,3	1,9

Tabela 8. Ocena važnosti i aktivnosti i stepen učešća (u %)

ponuđena odgovora u istraživanju ISI (redovno/povremeno/retko/nikada) na tri ponuđena odgovora (nikada/retko/često). Takođe, u istraživanju ISI se nije merila ocena važnosti navedenih aktivizama.

Navedeni podaci će biti detaljnije analizirani u narednom tekstu, poglavljima koja se direktno odnose na ispitivane dimenzije.

Stručni angažman

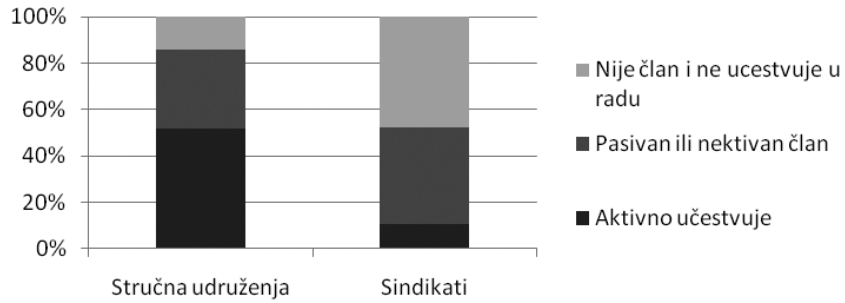
Stručni angažman merili smo setom od šest pitanja od kojih su se po dva pitanja odnosila na delanje vezano za izradu zakona i regulatornih akata (1. i 2.), delanje u okviru fakulteta/univerziteta na kome je ispitanik zaposlen (3. i 4.) i medijski angažman (5. i 6.).

1. Učešće u javnim raspravama i stručnim konsultacijama o predlozima zakona i regulatornih akata koji su u domenu Vaše struke
2. Učešće u radnim grupama za izradu zakona i regulatornih akata
3. Učešće u radu komisija na fakultetu na kome radite (ne računajući komisije za odbranu radova)
4. Učešće u radu radnih grupa pri Univerzitetu
5. Gostovanje na radio i/ili TV emisijama sa stručnom tematikom
6. Pisanje stručnih članaka za novine

Opšti trend jeste da članovi akademske zajednice najveću važnost pridaju pre svega aktivnostima koje su povezane sa radom univerziteta i fakulteta, potom gostovanjima na radio i/ili TV emisijama sa stručnom tematikom kao i aktivnostima koje su povezane sa stručnim delanjem u okviru izrade zakona i regulatornih akata. Visoku važnost ovim aktivnostima daje između 89.7% i 94.9% dok su aktivnosti koje nisu povezane sa stručnim delanjem kao važne ocenjene od značajno manjeg procenta ispitanika. Aktivnosti koje su povezane sa delanjem u okviru fakulteta/univerziteta ocenjene su od strane gotovo svih ispitanika kao delimično ili veoma važne (učešće u radu radnih grupa pri univerzitetu: 94,9%; učešće u radu komisija na fakultetu na kome je ispitanik zaposlen: 93,8%) i istovremeno imaju i relativno visok procenat participacije (tako u radu komisija na fakultetu retko ili često učestvuje 69,6% ispitanika dok u radu radnih grupa pri univerzitetu retko ili često učestvuje 56,6%). Treba imati u vidu da ove aktivnosti ne zavise isključivo od volje pojedinca da

uzme učešće kao i da se radi o ograničenom broju pozicija, posebno na univerzitetima, te se stepen aktivnih (zbir odgovora *retko* i *često*) može, u tom kontekstu, oceniti kao visok. Gostovanje na radio i/ili TV emisijama sa stručnom tematikom ocenjeno je kao delimično ili veoma važno od strane čak 93.4% ispitanika i više od polovine ispitanika (58,9%) je učestvovalo u ovoj aktivnosti. Dalje, gotovo 90% ispitanika smatra da je delimično ili veoma važno pisanje stručnih članaka za novine dok je više od polovine ispitanika objavljivalo stručne članke u novinama (vrednosti retko i često: 55,7%).

Važnost koju stručni angažman ima za članove akademske zajednice potvrđuje i naredni grafikon (grafikon 3) koji pokazuje da 85,6% ispitanika učestvuje u radu stručnih udruženja (od toga 52% aktivno), dok svega 14,4% nije član stručnih udruženja niti učestvuje u radu istih. Poređenja radi, stepen učešća u radu sindikata značajno je manji: svega 10,6% ispitanika aktivno učestvuje u radu sindikata, dok je gotovo polovina u potpunosti odvojena od ove vrste angažmana.

Grafikon 3. Stepen učešća u stručnim udruženjima i sindikatima (u %)

U odnosu na evropske zemlje koje su učestvovale u istraživanju CAP, angažman ispitanika iz Srbije u dimenzijama koje su merile stepen stručnog/naučnog angažmana (tabela 9) je u gotovo svim dimenzijama u samom vrhu. Tako po broju članova nacionalnih/međunarodnih naučnih organizacija samo Italija beleži veći stepen učešća, dok je u Finskoj, Danskoj i Velikoj Britaniji taj stepen učešća upola manji. Nešto niži broj ispitanika u Srbiji u odnosu na druge evropske

zemlje koje su učestvovale u istraživanju CAP primetan je u procentu ispitanika koji su radili kao recenzenti, ali je i na toj dimenziji stopa učešća visoka (57,1%).

	FI	DE	IT	NL	NO	PT	UK	SR
Bili član nacionalne/međunarodne naučne organizacije	31	26	62	48	47	47	26	56
Radili kao recenzent	58	47	67	79	65	58	69	57.1
Radili kao urednik časopisa/knjiga	20	34	12	28	15	21	20	23.5
Bili izabrani član ili predsednik u profesionalnoj /akademskoj asocijaciji/ organizaciji	36	35	14	22	19	28	13	28.9
Učestvovali u projektima od posebnog značaja za unapređenje društva	23	0	17	17	35	24	24	28.2
Učestvovali u naučnim projektima	/	/	/	/	/	/	/	84.4
Da li imate saradnike u drugim institucijama u Srbiji?	/	/	/	/	/	/	/	82.1
Da li sarađujete sa kolegama iz inostranstva?	/	/	/	/	/	/	/	71.1

Tabela 9. Stepen stručnog/naučnog angažmana (u %)

Akademska zajednica je otvorena za saradnju kako sa kolegama iz zemlje (82,1%) tako i sa kolegama iz inostranstva (71,1%). Saradnja sa kolegama u Srbiji pokazuje da veći stepen saradnje imaju ispitanici u istraživačkim/naučnim zvanjima (90,8%) u odnosu na ispitanike u saradničkim/nastavničkim zvanjima (80,6%), i ispitanici u višim zvanjima (84,8%) u odnosu na ispitanike u nižim zvanjima (78,7), dok je rodna distribucija gotovo jednaka (82,8% ispitanika naspram 81,5% ispitanica). Komparacija sa disciplinama pokazuje odstupanje samo kod društveno-humanističke i umetničke grupacije koja beleži nešto niži stepen saradnje u odnosu na ostale grupacije (grupacija medicinskih fakulteta: 87%, grupacija prirodno-matematičkih fakulteta: 82,8%, grupacija tehničko-tehnoloških fakulteta 85,1%). Saradnja sa kolegama u inostranstvu pokazuje razlike samo u poređenju sa zvanjem ispitanika, te tako 80,5% ispitanika u višim zvanjima ima ovu vrstu saradnje dok je kod ispitanika u nižim zvanjima ovaj procenat 57,7%, što je i očekivan rezultat.

Stručni angažman posmatrali smo i na institucionalnom nivou kroz pitanja u kojima su ispitanici posredno ocenjivali stepen stručnog angažmana njihove matične ustanove. Istovremeno, želeli smo da istražimo i odnos koji ispitanici imaju prema ovoj vrsti angažmana. Prikaz rezultata dat je u tabeli 10. Interesantno je da više od trećine ispitanika ne zna da li njihova matična ustanova javno oglašava svoj stav o aktuelnim dešavanjima u društvu kada se ona dotiču njene oblasti rada, dok 16,7% konstatuje da takva saradnja ne postoji kao i da ne bi trebalo da postoji. Slično je sa učešćem ustanova u interdisciplinarnim tumačenjima aktuelnih globalnih fenomena: 37,5% ispitanika nema nikakva saznanja o ovoj vrsti učešća, dok 15% smatra da takvog učešća nema, niti ga treba biti. Saradnja sa strukovnim udruženjima na institucionalnom nivou, čini se, ima veći stepen podrške od strane pripadnika akademske zajednice te 37,3% prepoznaje tu vrstu saradnje na svojim ustanovama i smatra da je treba dodatno intenzivirati. Za razliku od prethodnih rezultata koji su nedvosmisleno pokazali visoko vrednovanje stručnog angažmana na nivou ličnog aktivizma, analiza stručnog angažmana na institucionalnom nivou daje nešto ambivalentniju sliku. Interesantno bi bilo dublje istražiti uzroke ovakvog odnosa pripadnika akademske zajednice prema stručnom delanju njihove matične ustanove posebno imajući na umu da se stručni angažman kao takav veoma visoko vrednuje u pitanjima koja se odnose na individualno delanje.

	Da, ali bi trebalo više	Da, ali bi trebalo manje	Da, sasvim dovoljno	Ne sarađuje, i tako treba da ostane	Ne sarađuje, ali bi trebalo	Nisam upoznat/a
Moja matična ustanova javno oglašava svoj stav o **aktuelnim dešavanjima u društvu kada se ona dotiču njene oblasti rada (struke).**	21,8	1	24,7	4,3	16,7	31,5
Moja matična ustanova učestvuje u **interdisciplinarnim tumačenjima aktuelnih globalnih fenomena.**	19,7	1,9	22,6	2,7	15,5	37,5

	Da, ali bi trebalo više	Da, ali bi trebalo manje	Da, sasvim dovoljno	Ne sarađuje, i tako treba da ostane	Ne sarađuje, ali bi trebalo	Nisam upoznat/a
Moja matična ustanova organizuje **stručne rasprave i javne debate od šireg značaja za razvoj društva na teme koje su u njenom delokrugu.**	27,6	1,8	30,7	2,6	14,4	23
Moja matična ustanova (fakultet/institut) **sarađuje sa strukovnim udruženjima.**	37,3	1,7	37,5	0,6	1,9	21

Tabela 10. Odnos prema stručnom angažmanu na institucionalnom nivou (u %)

Možemo zaključiti da analiza stručnog angažmana po svim varijablama pokazuje izrazitu doslednost rezultata: ispitanici po svim dimenzijama beleže visoke stope učešća, kako komparativno u odnosu na evropske zemlje koje su učestvovale u istraživanju CAP, tako i u visokim procentima učešća unutar same populacije. Valja i u ovom kontekstu ponovo napomenuti da angažman ne zavisi samo od volje i spremnosti pojedinca da se angažuje već i od spoljnih uslova koji mogu podsticati ili pak ograničavati angažman kao takav. Tako smatramo da su uslovi za delanje pripadnika akademske zajednice u Srbiji u odnosu na evropske države koje su učestvovale u istraživanju CAP (pre svega države Zapadne Evrope) u izvesnom smislu povoljniji. U naučnom kontekstu Srbije gotovo da ne postoji konkurencija među naučnicima (pa ni među univerzitetima u istom kontekstu) dok je broj naučnika/nastavnika koji se bave jednom temom često jednocifren i raspoređen na četiri univerzitetska centra (Beograd, Novi Sad, Niš, Kragujevac) što dodatno širi prostor za individualno delanje. Istovremeno, broj pozicija na određenim institucijama/ustanovama je strukturno ograničen te je u tom smislu značajan nalaz da se stručno delanje u okviru matičnih ustanova i državnih institucija visoko vrednuje od strane visokog procenta ispitanika.

Društveni angažman

Imajući u vidu definiciju datu u uvodu ovog poglavlja koja na najopštijem nivou socijalnu akciju definiše kao akciju kolektiva, pojedinaca ili grupe pojedinaca koja je usmerena ka različitim društvenim ciljevima (Cvejić, 2010), a u skladu sa našom definicijom društvenog angažman kao svakog angažmana/delanja koja nije u direktnoj vezi sa strukom ispitanika (odnosno nije stručni angažman) i koji obuhvata delanje u okviru pitanja koja imaju šire-društvene implikacije operacionalizacija pojma izvedena je na osnovu tri najznačajnija polja u kojima se delanje može kretati:

Šire-građanski angažman: 1) praćenje dešavanja u politici uopšte – TV, radio, novine, 2) učešće na tribinama, javnim predavanjima, organizovanim javnim skupovima, 3) potpisivanje peticija o različitim pitanjima, 4) učešće na demonstracijama, protestima, mitinzima, 5) učešće u štrajkovima, 6) glasanje na izborima;

Saradnja sa vladinim i nevladinim telima/organizacijama: 1) učešće u javnim raspravama i konsultacijama o predlozima zakona i regulatornih akata koji su izvan domena struke, 2) saradnja sa organizacijama iz civilnog sektora 3) učešće u aktivnostima sportskih organizacija 4) učešće u aktivnostima hobističkih organizacija, 5) učešće u radu političkih stranaka 6) učešće u aktivnostima društveno angažovanih nevladinih organizacija 7) učešće u aktivnostima „think tank" organizacija;

Medijsko polje: 1) gostovanje na radio i/ili TV emisijama sa aktivističkom tematikom, 2) pisanje članaka na blogovima, 3) pisanje aktivističkih članaka za novine.

Gore navedena kategorizacija odvaja dominantne prostore za delanje bez obzira na sadržaj istog. Kako je izvan domašaja ovog istraživanja ostalo identifikovanje motiva i sadržaja delanja same operacionalizacije morale su se bazirati na prostoru u kome se to delanje odvija.

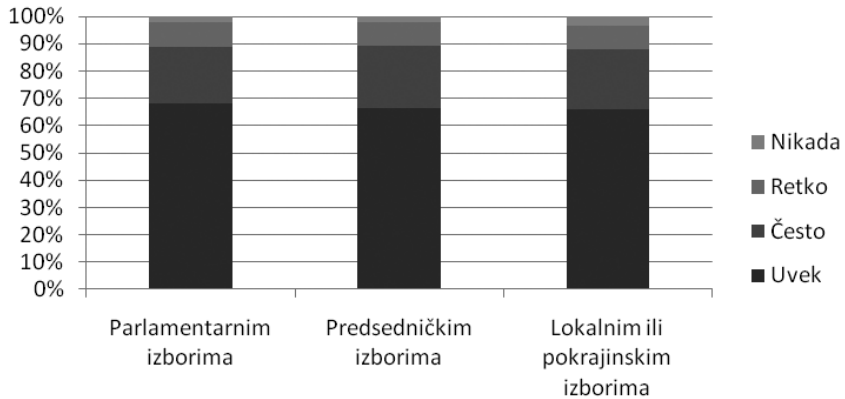
Analizu društvenog angažmana počeli smo sa najširim pitanjem koje se odnosi na ovaj segment, a to je u kojoj meri ispitanici prate dešavanja u politici uopšte. Ispitivanje praćenja političkih dešavanja putem televizije, radija i novina od strane pripadnika akademske

zajednice je odabrano kao aspekt praćenja jer smo za polaznu osnovu uzeli tezu da mediji imaju znatan uticaj na ljude i njihova shvatanja, i da su od izuzetnog značaja za formiranje javnog mnjenja. Odnosno, da mediji u isto vreme predstavljaju i instrumente pristupa informacijama od koga zavisi veliki broj društvenih aktivnosti, kao što su glasanje na izborima, artikulisanje ekonomskih i drugih interesa (Gidens, 2001). Prihvatili smo i teoriju u kojoj se mediji dele na makro, mezo i mikro medije (Cardoso, 2006, str. 127), i gde se svakoj od vrsta medija pripisuje određena funkcija. Tako, televizija, radio i novine spadaju na medije mezo nivoa gde su akteri država i različite interesne grupe, i imaju dvostruku funkciju: društvenu integraciju i mobilizaciju, te je to bio jedan od razloga zašto je praćenje političkih zbivanja u ovim medijima uzeto u obzir kada se govori o uticaju na društveni angažman pripadnika akademske zajednice.

Imajući sve to u vidu, dobijeni rezultat nije bio blizu očekivanog (tabela 8). Naime, petina ispitanika (19,5%) nikada ne prati dešavanja u politici dok gotovo trećina ispitanika to retko čini (30,7%). Drugim rečima, polovina pripadnika akademske zajednice, preciznije 50,2%, ne prati dešavanja koja su vezana za sferu političkog. Imajući u vidu događaje u akademskoj istoriji u Srbiji (dovoljno je samo podsetiti na učešće značajnog dela pripadnika akademske zajednice u protestima 1996/97. godine) bilo je za očekivati da pripadnici akademske zajednice predstavljaju grupu koja ne samo intenzivno prati aktuelna dešavanja već je i spremna da u skladu sa tim informacijama (javno) dela menjajući i oblikujući okvir tog delanja u skladu sa aktuelnim okolnostima. Ostaje otvoreno pitanje koliko je ovakvo očekivanje postavljeno na realnim osnovama posmatrajući podatak o tome koliko se politička dešavanja prate od strane naših ispitanika. Dodatno, upitno je u kojoj meri se može govoriti o društvenom aktivizmu dela intelektualne elite koju čini akademska zajednica ukoliko polovina njenih pripadnika ne prati dešavanja u političkoj realnosti države u kojoj profesionalno dela i živi. Dalje, značajno je i upitati se na kojim osnovama i na koji način je promišljen taj angažman ukoliko ne postoji praćenje informacija o aspektu koji se pokazuje kao neodvojiv od gotovo svakog drugog društvenog (te stoga i akademskog) pitanja.

Sa druge strane na pitanje da li glasate na izborima, 88,9% ispitanika uvek ili često glasa na parlamentarnim, 89,1% na predsedničkim

i 88,8% na lokalnim ili pokrajinskim izborima (grafikon 4). Glasanje na izborima u mnogome jeste najučestaliji oblik građanskog aktivizma i iz navedenih procenata se vidi da su članovi akademske zajednice aktivniji u odnosu na generalnu populaciju[39]. Ovi podaci ukazuju da pripadnici akademske zajednice ipak na određenom nivou prepoznaju važnost participacije u društvu, makar to i bilo kroz najučestaliji oblik participacije poput glasanja na izborima.

Grafikon 4. Glasanje na izborima (u%)

Pitanje koje je imalo za cilj da uspostavi relaciju između vrednovanja različitih oblika angažmana i realnog učešća u njima (tabela 11) pokazalo je značajno veći disparitet između ocena važnosti delanja i stepena u kome se ispitanici angažuju kod društvenog aktivizma nego na pitanjima koja su se odnosila na stručni angažman. Istovremeno, u okviru društvenog aktivizma imamo ambivalentnije ocene nego što je to bio slučaj sa stručnim aktivizmom: samo su *Učešće na tribinama, javnim predavanjima, organizovanim javnim skupovima* gotovo svi (92.3%) ispitanici ocenili kao važno. Potom po važnosti sledi *Praćenje dešavanja u politici* koje 81% ispitanika smatra važnim i *Potpisivanje peticija o različitim pitanjima* (67,2%) dok je kod ostalih pitanja populacija značajno više podeljena. Kao što se iz tabele

[39] Poređenja radi, na predsedničkim izborima održanim u maju 2012. godine izlaznost je bila 46,26%.

11 vidi, i sam stepen učešća je na svim pitanjima značajno niži u poređenju sa učešćem u domenu stručnog angažmana što je i očekivan rezultat imajući u vidu niže vrednovanje ovih aktivnosti. Tako, nešto više od polovine ispitanika (56,6%) smatra da je *Gostovanje na radio i/ili TV emisijama sa aktivističkom tematikom* delimično ili veoma važno ali 77,3% ispitanika nikada nije imalo ovu aktivnost. Slično je i sa *Učešćem u javnim raspravama i konsultacijama o predlozima zakona i regulatornih akata koji su izvan domena struke* gde čak 81,8% ispitanika nikada nije javno raspravljalo o zakonima koji nisu usko u domenu struke. Najniži stepen aktivizma ima *Pisanje aktivističkih članaka za novine* koje je istovremeno ocenjeno kao i najmanje važno u ovom setu pitanja. Ono se može uzeti kao dobar pojedinačni indikator pri oceni u kojoj meri pripadnici akademske zajednice sebe vide kao aktere u sferi društvenog.

Ako se vratimo na podatak da polovina akademske zajednice ne prati dešavanja u politici i njemu pridružimo podatak da polovina ispitanika ne smatra da je važno javno debatovati o temama koje su izvan struke može se zaključiti da pripadnici akademske zajednice ne samo što ne delaju kao akteri koji učestvuju u kreiranju sfere društvenog, već imaju i nizak potencijal da to postanu. Ipak, set pitanja koji smo analizirali u ovom segmentu ne dozvoljava nam da bez dodatnih ograda donesemo tako oštar zaključak. Pre svega, uticaj koji pripadnici akademske zajednice mogu imati u društvu što kroz svoje pojedinačno delanje što kao relativno homogena grupa koja po svojoj definiciji zauzima visoko mesto u društvenoj hijerarhiji ne može se meriti samo stepenom učešća u različitim aktivnostima već se u obzir mora uzeti i kvalitet[40] veza koje imaju sa pripadnicima političke i ekonomske elite. Drugim rečima, pripadnici akademske zajednice mogu i na druge načine biti povezani sa političkom i ekonomskom elitom jednog društva i time značajno uticati na različite društvene tokove što je nužno analizirati na drugačiji način. No, ono što na ovom mestu i na osnovu dobijenih podataka možemo zaključiti jeste da društveni angažman značajno zaostaje za stručnim kako u pogledu

[40] Termin kvalitet u ovom kontekstu odnosi se na jačinu i osobine veze koja se može uspostaviti između dva aktera bez uvođenja vrednosne kategorizacije te veze, odnosno određenja da li se radi o „dobroj" – pozitivnoj ili „lošoj" – negativnoj vezi.

značaja koji mu ispitanici pridaju tako i u stepenu u kome ispitanici učestvuju u aktivnostima koje nisu povezane sa strukom.

	Potpuno nevažno	Delimično nevažno	Delimično važno	Veoma važno	Nikada	Retko	Često
Učešće na tribinama, javnim predavanjima, organizovanim javnim skupovima.	1.8	5.9	41.1	51.2	20.7	53.1	26.2
Praćenje dešavanja u politici uopšte – TV, radio, novine.	5.3	13.6	43.6	37.4	19.5	30.7	49.8
Potpisivanje peticija o različitim pitanjima.	11.2	21.6	48.1	19.1	27.8	55.7	16.5
Gostovanje na radio i/ili TV emisijama sa aktivističkom tematikom.	15.3	28.2	39.8	16.8	77.3	18.8	3.9
Učešće na demonstracijama, protestima, mitinzima i sl.	19.9	26.7	38.2	15.2	43.5	45.7	10.8
Pisanje članaka na blogovima.	15.8	33.5	38.7	11.9	80.0	17.5	2.5
Učešće u javnim raspravama i konsultacijama o predlozima zakona i regulatornih akata koji su izvan domena Vase struke.	17.6	31.8	30.9	19.7	81.8	15.9	2.4
Učešće u štrajkovima.	23.3	29.4	34	13.4	68.5	28.1	3.4
Pisanje aktivističkih članaka za novine.	24.5	31.4	33.9	10.2	85.8	12.3	1.9

Tabela 11. Ocena važnosti i aktivnosti i stepen učešća (u %)

Komparativna perspektiva uvek daje dobar okvir za tumačenje podataka i omogućava njihovu kontekstualizaciju bez koje tumačenja lako mogu postati puko vrednosno ocenjivanje pojave, te smo stoga postavili pitanje koje se pojavljuje i u studiji CAP *Da li ste bili politički angažovani na lokalnom, nacionalnom ili međunarodnom nivou* koje ima i vrednost u tome što može dodatno, mada nikako ne u potpunosti, da rasvetli stepen realnog uticaja koji pripadnici akademske zajednice imaju na političku sferu. Sa 13,5% ispitanika koji su označili da su bili aktivni na minimum jednom od tri nivoa (lokalnom,

nacionalnom i/ili međunarodnom) pripadnici akademske zajednice u Srbiji su gotovo dvostruko aktivniji od kolega iz evropskih zemalja koje su učestvovale u istraživanju CAP (tabela 12). U istom kontekstu valja napomenuti da je 18% ispitanika aktivno ili pasivno član neke od političkih partija, od čega 6,96% trenutno aktivno učestvuje u njihovom radu. Članstvo u političkim partijama ima širi kontekst od angažovanja na lokalnom, nacionalnom ili međunarodnom nivou te je nešto veći procenat ispitanika koji su članovi partija očekivan.

Da li ste bili politički angažovani na lokalnom, nacionalnom ili međunarodnom nivou	FI	DE	IT	NL	NO	PT	UK	SR
	4	3	4	7	7	7	4	13.5

Tabela 12. Politički angažman na lokalnom, nacionalnom ili međunarodnom nivou (u % ispitanici koji su odgovorili sa da)

Angažman smo dalje pokušali da raščlanimo na konkretne događaje kako bismo dobili jasniju sliku u kojoj meri su ispitanici upoznati odnosno angažovani u sferi društvenog (tabela 13). Spisak događaja većim delom je preuzet iz istraživanja Instituta za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu „Istraživanje svakodnevnog života mladih" sprovedenog 2011. godine u okviru koga je pitanje testirano na populaciji mladih i pokazalo se da ima visoku analitičku vrednost. Ipak smatrali smo da je potrebno spisku dodati i događaje koji su novijeg datuma te smo preuzetim pitanjima dodali i sledeća tri: akcija Očistimo Srbiju, akcija Podrška Japanu 2011. godine i protest protiv ACTA sporazuma.

Očekivano, najveći procenat učešća imale su masovne demonstracije 5. oktobra 2000. godine u kojima je učestvovalo 49% ispitanika. Petina ispitanika učestvovala je u ekološkoj akciji Očistimo Srbiju i humanitarnoj akciji Podrška Japanu 2011. godine. Ipak, u događajima koji referiraju na Paradu ponosa 2010. i kontra-proteste organizovane oko nje iznenađujuće je mali procenat ispitanika koji su aktivno učestvovali u njima. Dodatno, 15% ispitanika nije bilo upoznato sa održavanjem porodične šetnje i gotovo 10% nije bilo upoznato sa Paradom ponosa. U kontekstu prethodno navedenog podatka da polovina ispitanika ne prati dešavanja u politici na dnevnom nivou, procenti pripadnika akademske zajednice koji nisu upoznati sa navedenim

događajima ne iznenađuju. Ipak, stepen participacije je neočekivano nizak. Nemoguće je utvrditi da li ovu temu pripadnici akademske zajednice smatraju nedovoljno važnom ili pak iz nekih drugih razloga ne izražavaju aktivno svoj stav (ako i postoji kao takav), ali podatak da pitanja ljudskih prava (pa čak i u kontekstu „odbrane porodičnih vrednosti“ što je bila krilatica Porodične šetnje, iako, u službi šireg patrijarhalnog diskursa) pripadnike akademske zajednice ne nagone na angažman, značajan je zaključak ovog segmenta.

	Učestvovao/ la sam	Nisam učestvovao/la	Nisam bio/la upoznat/a sa događajem
5. oktobar 2000. godine	49	47.4	3.6
Akcija Očistimo Srbiju	21.8	68.4	9.9
Akcija Podrška Japanu 2011. godine	19.8	68.3	11.9
Miting za Kosovo 2008. godine	7.9	82.8	9.3
Protest protiv ACTA sporazuma	2.6	77.5	19.9
Parada ponosa 2010. godine	1.1	89.6	9.3
Porodična šetnja 2010. godine	1.1	83.9	15
Demonstracije protiv Parade ponosa 2010. godine	0.5	89.4	10.1

Tabela 13. Učešće u ispitivanim događajima (u %)

Jedan od načina na koje pojedinci mogu aktivno učestvovati u sferi društvenog jeste saradnja sa nevladinim organizacijama i učešće u aktivnostima u okviru civilnog sektora. Iz više pitanja koja su na različite načine merila stepen saradnje, odnosno učešća u različitim vrstama građanskog organizovanja može se izvući zaključak o relativno visokoj participaciji članova akademske zajednice u ovoj vrsti organizovanja. Ipak, dodatna napomena je nužna: da bi se precizno odredio karakter i jačina uticaja pripadnika akademske zajednice na nevladin sektor (pa i obrnuto) nužno je obaviti drugu vrstu analize koja bi sagledala u kojoj meri su donosioci odluka u nevladinom sektoru povezani sa akademskom zajednicom i na koji način i sa kojim uticajem saradnja koja postoji oblikuje organizacije u okviru

nevladinog sektora. Stoga, na ovom mestu govorimo samo o stepenu učešća ispitanika u različitim oblicima civilnog organizovanja.

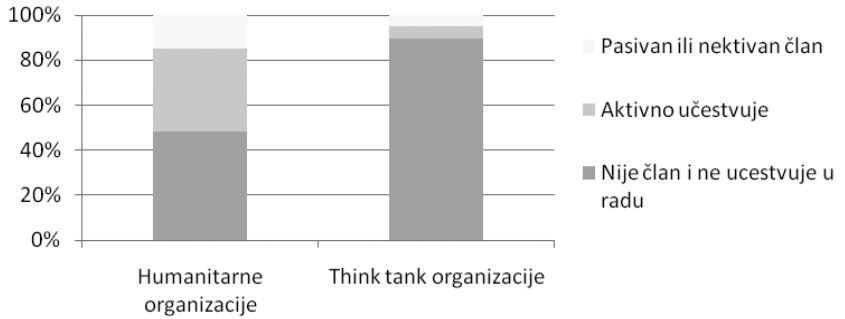
U upitniku je postavljeno više pitanja koja se odnose na učešće u različitim oblicima građanskog organizovanja koja su imala za cilj da odrede u kojoj meri i sa kojim organizacijama ispitanici najčešće sarađuju. Pre svega, posmatrajući podatke u komparativnoj perspektivi (tabela 14) sa evropskim zemljama u projektu CAP ispitanici iz Srbije su pri vrhu po stepenu učešća pri čemu je samo u Nemačkoj nešto veći stepen participacije gde imamo 32% aktivnih ispitanika dok je u Srbiji taj procenat 27%. U ostalim zemljama stepen učešća je značajno niži.

Da li ste radili sa društveno angažovanim nevladinim organizacijama na lokalnom, nacionalnom ili međunarodnom nivou	FI	DE	IT	NL	NO	PT	UK	SR
	18	32	11	9	13	6	12	27

Tabela 14. Saradnja sa nevladinim sektorom (u % ispitanici koji su odgovorili sa da)

U pitanju koliko je učestala saradnja sa organizacijama iz civilnog sektora 57,6% ispitanika je navelo da redovno ili retko ima ovu vrstu saradnje[41] (grafikon 5). Istovremeno, u aktivnostima humanitarnih organizacija učestvuje 51,5% ispitanika dok u aktivnostima „think tank" organizacija učestvuje 10,4% ispitanika. Značajno veće učešće u aktivnostima civilnog sektora u odnosu na učešće u društveno angažovanim nevladinim organizacijama sledi najverovatnije iz načelno šireg percipiranja onoga što čini civilni sektor. Preciznije, verujemo da su ispitanici pojam društveno angažovane nevladine organizacije vezali za jednu vrstu organizacija (verovatnoća je da se radi o organizacijama koje su direktno ili indirektno povezane sa sferom političkog) dok je percepcija civilnog sektora očigledno značajno šira. Kako smo primarno želeli da ustanovimo stepen u kome pripadnici akademske zajednice učestvuju u aktivnostima civilnog sektora nismo direktno imenovali organizacije te ne možemo izvesti preciznije obrazloženje razlike u procentima koje se javlja pri različitoj formulaciji pitanja.

[41] Saradnja sa civilnim sektorom je po važnosti rangirana odmah nakon stručnog aktivizma, odnosno 80,1% ispitanika smatra da je saradnja ovog tipa delimično ili veoma važna.

Grafikon 5. Saradnja sa civilnim sektorom (u %)

I na pitanju društvenog angažmana kao i na pitanju stručnog angažmana bilo nam je značajno da odredimo u kojoj meri ispitanici percipiraju da institucija na kojoj su zaposleni ima aktivnosti koje su od šireg društvenog značaja kao i kakav odnos imaju prema njima (tabela 15). Ovde smo pak izdvojili dve dimenzije angažmana: angažman unutar same visokoobrazovne ustanove koji uzima oblik studentskog organizovanja ili organizovanog delanja zaposlenih, i aktivnosti iza kojih stoji sama visokoobrazovna ustanova. Interesantno je primetiti da je procenat onih koji nisu upoznati sa stručnim aktivizmom na svojim matičnim institucijama najveći u svakoj od ispitivanih oblasti, osim u oblasti saradnje sa medijima. Visok stepen neinformisanosti ispitanika može biti posledica shvatanja da fakultet nije mesto na kome treba da se pokreću razgovori i organizuju aktivnosti vezane za opšta društvena pitanja, i da saradnja sa institucijama i organizacijama izvan sfere visokog obrazovanja nije nešto čemu treba posvetiti posebnu pažnju, te da nastava (kao „prenošenje" znanja) i nauka (kao proces „stvaranja" znanja) treba da ostanu jedine oblasti delanja univerziteta. U isto vreme, nemanje saznanja o eventualnom studentskom aktivizmu i aktivnostima koje ostvaruju pojedine službe fakulteta dodatno govori o neintegrisanosti i fragmentaciji aktivnosti na fakultetima. Sa druge strane, upoznatost sa medijskim aktivnostima fakulteta može biti i znak svojevrsne inertnosti ispitanika koji su upućeni u određene aktivnosti samo onda kada su javne i lako uočljive što je slučaj sa medijskim istupanjima.

	Da, ali bi trebalo vise	Da, ali bi trebalo manje	Da, sasvim dovoljno	Ne sarađuje, i tako treba da ostane	Ne sarađuje, ali bi trebalo	Nisam upoznat/a
Studenti na mojoj matičnoj ustanovi samostalno organizuju razgovore i debate na teme od značaja za razvoj društva.	17,1	1,9	17,4	2,7	20,6	40,4
Profesori i studenti na mojoj matičnoj ustanovi pokreću inicijative ili organizuju projekte koji tretiraju pojedine opšte probleme aktuelne za društvo u Srbiji.	23,7	1,3	19,4	4,2	16,8	34,6
Moja matična ustanova (fakultet/institut) sarađuje sa **političkim partijama/ organizacijama.**	1,8	7	4,9	32,3	1	53
Moja matična ustanova (fakultet/institut) sarađuje sa **humanitarnim organizacijama.**	22,1	1,4	24,5	2,6	10,3	39,1
Moja matična ustanova (fakultet/institut) sarađuje sa **drugim organizacijama građanskog društva.**	28,4	1,1	31,1	2,6	6,4	30,5
Moja matična ustanova (fakultet/institut) sarađuje sa **kulturnim institucijama.**	26,6	1,1	29,1	2,1	11,6	29,5
Moja matična ustanova (fakultet/institut) sarađuje sa **medijima.**	29,9	2,2	46,5	1	6,1	14,3

Tabela 15. Odnos prema društvenom aktivizmu na institucionalnom nivou (u %)

Na ovom mestu je značajno spomenuti i to da u trenutku kada se ovo istraživanje sprovodilo, internet i neke od formi komunikacije preko interneta više nisu predstavljale novinu te da se takve forme komunikacije, danas, uveliko smatraju najotvorenijim i najdemokratskijim javnim prostorom. Stoga je bilo značajno osvrnuti se i na to da li pisanje članaka na blogovima ispitanici koriste kao način da iskažu svoje stavove. Uprkos aktivističkom potencijalu koji ima ova

vrsta komunikacije, 80% naših ispitanika nikada nije pisalo i iznosilo svoje stavove na blogovima, iako više od polovine njih smatra da je to delimično ili veoma važno.

Ako uzmemo u obzir istraživanja koja navode da su mesto stanovanja (urbane sredine), viši nivo obrazovanja i bolji materijalni status ono što utiče na veće korišćenje informacionih tehnologija i komuniciranje putem interneta (Milovanović et al, 2005), razlog za navedeno postupanje pripadnika akademske zajednice treba tražiti ili u činjenici da nisu dovoljno opremljeni veštinama za rad sa informaciono-komunikacionim tehnologijama ili se, naprosto, radi o nemanju želje da se javno iskaže stav i time preuzme odgovornost za njega, ili u krajnjem slučaju o transferu odgovornosti (mišljenju da to treba da uradi neko drugi).

Zadovoljstvo poslom

Da bi se bolje razumeo stručni i društveni angažman u kontekstu zadovoljstva ispitanika zaposlenjem, a očekujući da ćemo i ovde dobiti negativnu korelaciju, drugim rečima da će nezadovoljniji ispitanici biti skloniji (društvenom i/ili stručnom) angažmanu, dobili smo sledeće rezultate (tabela 16).

	FI	DE	IT	NL	NO	PT	UK	RS
(Veoma) zadovoljan/a	67	57	64	75	68	56	45	82
Niti zadovoljan/a niti nezadovoljan/a	24	28	29	17	23	27	36	12
(Veoma) nezadovoljan/a	10	16	7	9	9	17	18	6.2
Ukupno (n)	**1034**	**993**	**1703**	**356**	**881**	**437**	**802**	**630**

Tabela 16. Zadovoljstvo zaposlenjem (u %)

Kao što se može videti, podaci pokazuju da ne postoji korelacija indeksa angažmana i zadovoljstva zaposlenjem. Sa druge strane, ispitanici u Srbiji su znatno zadovoljniji svojim zaposlenjem (tabela 21) u odnosu na kolege iz Evrope koji su obuhvaćeni studijom CAP: čak 82% ispitanika je zadovoljno svojim zaposlenjem (22% ispitanika je

veoma zadovoljno zaposlenjem a 60% je zadovoljno) dok je veoma nezadovoljnih svega 1,4%. Na ovom mestu se nećemo baviti faktorima koji su u korelaciji sa stepenom zadovoljstva jer bi to zahtevalo diskusiju koja izlazi iz tematskog fokusa ove studije ali je, u kontekstu angažmana kako društvenog tako i stručnog, moguće zaključiti da motive angažmana treba tražiti među drugim faktorima.

Imajući u vidu da zadovoljstvo poslom obično nije nezavisno od radnog opterećenja, te da te dve varijable mogu biti dovedene u vezu, pokušali smo da utvrdimo koliko je opterećenje ispitanika, kako ukupno , tako i u obavljanju različitih zadataka. Ovi rezultati prikazani su u tabeli 17.

	FI	DE	IT	NL	NO	PT	UK	RS
Nastava	13,6	11,6	18,1	18,5	11,6	19,7	16,0	17
Istraživanje	20,2	18,3	17,3	14,5	14,6	13,2	13,5	18
Usluge	2,0	6,1	3,7	1,9	1,3	1,7	1,4	6.7
Administracija	4,0	3,2	4,1	5,5	4,2	4,1	9,6	5.3
Druge akademske aktivnosti	2,4	2,4	2,3	2,8	2,1	2,5	3,4	7
Ukupno sati nedeljno	**42,2**	**41,6**	**45,5**	**43,2**	**33,7**	**41,2**	**43,8**	**45,3**
Ukupno (n)	**935**	**915**	**1635**	**310**	**662**	**398**	**687**	**646**

Tabela 17. Opterećenje ispitanika: broj sati provedenih u nastavi, istraživanju, uslugama, administraciji i drugim akademskim aktivnostima tokom tipične nedelje (prosek u satima nedeljno) (u %)

Zanimljivo je primetiti i to da komparativni pregled sa podacima iz istraživanja CAP pokazuje da su ispitanici u Srbiji nešto opterećeniji od kolega iz Evrope, ne samo u ukupnom broju sati već i na svakoj od navedenih aktivnosti pojedinačno. Prosek za ostale zemlje ne prelazi 44 sati nedeljno, dok u Srbiji ispitanici u proseku provode 54 sati nedeljno na akademskim aktivnostima.

Prethodni nalaz dodatno pojačava podatak da 62% (tabela 18) ispitanika smatra da su se uslovi rada u visokom obrazovanju i u istraživačkim institucijama promenili na bolje u poslednjih 10 godina, dok sa druge strane kolege iz evropskih zemalja obuhvaćenih studijom

CAP većinom smatraju da su se uslovi u njihovim zemljama ili pogoršali ili, u slučaju Finske, ostali isti. Ipak, ovde treba napomenuti da detektovano poboljšanje uslova rada može više biti povezano sa makro promenama koje su se desile nakon 2000. godine u Srbiji, te da se ne radi nužno o trenutno veoma dobrim uslovima rada već pre o veoma niskoj polaznoj poziciji u kojoj se univerzitet (pa i celo društvo u istom kontekstu) nalazilo krajem devedesetih.

	FI	DE	IT	NL	NO	PT	UK	RS
Veoma su se poboljšali i poboljšali su se	27	9	13	19	15	31	15	62
Ostali su isti	39	37	31	40	43	27	25	18
Pogoršali su se	34	54	55	40	42	42	60	21
Aritmetička sredina	3,1	3,6	3,6	3,3	3,3	3,2	3,6	2,5

Tabela 18. Uslovi rada u visokom obrazovanju u poslednjih 10 godina (u %)

Zaključak

U pokušaju objašnjenja angažmana pripadnika akademske zajednice konstruisali smo indekse stručnog i društvenog angažmana kako bismo u odnosu sa nezavisnim varijablama (pol, starost, pripadnost univerzitetu, stečeno zvanje) pokušali da bliže opišemo ispitivanu populaciju. Sve analize pokazale su da po navedenim varijablama ne postoji jasna diferencijacija ispitanika. U slučajevima kada smo i detektovali postojanje veze između stručnog i/ili društvenog angažmana naknadni testovi su pokazivali da su one veoma slabe po jačini ili da zapravo stvarnih razlika između grupa nema.

Sledeće očekivanje je bilo da će angažman biti u negativnoj korelaciji sa opterećenjem ispitanika, odnosno da će viši stepen angažmana biti detektovan kod ispitanika koji su manje opterećeni svakodnevnim obavezama na fakultetima na kojima rade. Opterećenje ispitanika mereno je pitanjem u kome su ispitanici navodili broj sati koje provode u nastavi, istraživanju, uslugama, administraciji i drugim akademskim aktivnostima tokom tipične nedelje. Ipak, to očekivanje

nije potvrđeno, odnosno utvrđeno je da ne postoji statistički značajna veza između angažmana i stepena opterećenja.

Sve sprovedene analize su nas na kraju dovele do zaključka da pripadnici akademske zajednice čine pre svega jednu grupaciju koja se po nezavisnim varijablama koje se uobičajeno koriste za diferenciranje populacije (pol, starost, pripadnost univerzitetu, stečeno zvanje, mesečna primanja) međusobno gotovo i ne razlikuju. Dalje, radi se o populaciji koja daleko više vrednuje stručni od društvenog angažmana i posledično u značajno manjoj meri je spremna da se angažuje oko tema koje imaju širi društveni značaj. Angažman je uvek pitanje motivacije pojedinca te u nedostatku preciznih indikatora koji bi merili upravo tu motivaciju ovakva situacija se može samo problematizovati bez donošenja krajnjih zaključaka. Drugim rečima, ostavljamo otvorena pitanja da li je stručni angažman visoko vrednovan zato što su pripadnici akademske zajednice spremniji da se angažuju u segmentu koji na najdirektniji način utiče na njihov kvalitet života, uslove rada, karijerno napredovanje, materijalni položaj itd. a manje u segmentima koji na posredan način utiču na njih same, ali imaju šire društvene implikacije? Takođe, niži nivoi društvenog angažmana mogu se posmatrati i u širem kontekstu opšteg trenda slabljenja građanskog angažmana na mikro nivou (Cvejić, 2010). Analizirajući podatke dobijene na osnovu dva istraživanja[42] Instituta za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Slobodan Cvejić navodi podatak da je u periodu od 1997. do 2007. godine došlo do opadanja učešća u aktivnostima[43] koje su organizovale političke stranke (sa 16,7% 1997. godine na 4,2% 2007. godine) ili sindikati (sa 8,9% 1997. godine na 4,2% 2007. godine), dok je učešće u akcijama koje su organizovale državne institucije i nevladine organizacije tokom 2006/07. godine u oba tipa na nivou od oko 2%.

Dalje, poboljšanje uslova rada, mesečna primanja koja su značajno viša od nacionalnog proseka[44] i visoko zadovoljstvo zaposlenjem

[42] Radi se o istraživanju *Promene materijalnog položaja i delatni potencijal društvenih grupa u Jugoslaviji* sprovedenom 1997. godine na reprezentativnom uzorku punoletnih građana (n=1996) i istraživanju *Socio-ekonomske strategije domaćinstava u Srbiji* koje je sprovedeno 2007. godine na reprezentativnom uzorku punoletnih građana, n=1992 (Cvejić, 2010).

[43] Ispitanici su pitani da navedu da li su u prethodne godinu-dve pre trenutka ispitivanja učestovovali u ovakvim akcijama (Cvejić, 2010).

[44] Tako, 60, 2% ispitanika ima mesečnu platu koja je viša od 80.000 dinara što uz podatak da je 60,5% ispitanika ima i dodatne plaćene aktivnosti upućuje da se radi o grupi koja ne samo

mogu donekle poslužiti kao jedno od objašnjenja niskog stepena društvenog angažmana. Sa druge strane, slika akademske zajednice u Srbiji kakvu smo dobili ovim istraživanjem se malo razlikuje od predstave o njoj o kojoj je bilo reči u uvodu ovog poglavlja. Međutim, nameće se utisak da je danas onih pripadnika akademske zajednice koji su upravo sa svojih akademskih pozicija bili glasni u kritici postojećeg stanja bilo u političkom, idejnom pa i ideološkom kontekstu, manje nego nekada. Pripadnici akademske zajednice uvek su u Srbiji, kao što je to slučaj i u mnogim drugim zemljama, imali u određenoj, većoj ili manjoj, meri povlašćen položaj u društvu: iz svojih pozicija gotovo bez istorijskog izuzetka mogli su derivirati viši (visok) status u društvu a skoro po pravilu i viši socio-ekonomski položaj u odnosu na većinu stanovništva. Iz ovoga sledi da motive za društveni (ne)angažman pripadnika akademske zajednice možemo možda pre tražiti u okvirima šireg društvenog konteksta nego u pojedinačnim varijablama koje referiraju na položaj pojedinaca koji pripadaju akademskom svetu. Na kraju, podaci do kojih smo došli u ovom istraživanju mogu se čitati i u tom svetlu: nemogućnost da angažman ispitanika bliže objasnimo socio-ekonomskim indikatorima, odnosno onim indikatorima koji se odnose na mikro nivo, a koji su mereni u ovom istraživanju, zadovoljstvom poslom ispitanika ili pak rodnim razlikama navodi nas na zaključak da motive/uzroke angažmana treba potražiti i na nivou univerziteta ili fakulteta kao organizacije unutar koje akademska zajednica obitava ili pak na makro-društvenom nivou.

Bibliografija

Antonić, S. (2003). *Nacija u strujama prošlosti, ogledi o održivosti demokratije u Srbiji*. Beograd: Čigoja štampa.

Bogdanović, M. (2006). *Žene u obrazovanju i nauci*. *Sociologija*, XLVIII (4), 327-340.

Byram, M. & Dervin, F. (eds.) (2008). *Students, Staff and Academic Mobility in Higher Education.* Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.

što u proseku ima gotovo duplo viša prosečna mesečna primanja u odnosu na opštu populaciju već ima i pristup dodatnim izvorima prihoda što njene pripadnike svakako stavlja u značajno povoljniji položaj.

Cardoso, G. (2006). *The Media in the Network Society: Browsing, News, Filters and Citizenship*. Lisbon : CIES – Centre for Research and Studies in Sociology.
Cvejić, S. (2010). *Post-tranziciona Srbija: izbor ili nužnost? U* Cvejić, S. (ur.) *Suživot sa reformama: Građani Srbije pred izazovima tranzicijskog nasleđa.* Beograd: Čigoja štampa.
Ćulum, B. & Ledić, J. (2011). *Sveučilišni nastavnici i civilna misija sveučilišta*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
Di Pietro, G. & Page, L. (2008). Who studies abroad? Evidence from France and Italy. *European Journal of Education, 43 (3)*, 389-398.
Gidens, E. (2001). *Sociologija.* (drugo izdanje). Podgorica*:* CID.
Grupa autora (2009). *Regionalna saradnja i mobilnost mladih 2009.* http://www.rim.mladi.info/docs/oia%20%20RIM%20%20Dijalozi%20o%20mobilnosti%202009.pdf
Holborn, M. & Haralambos, M. (2002). *Sociologija – teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing – tehnička knjiga.
Ledić, J. (ur.). (2012). *Promjene u akademskoj profesiji: Odgovor na izazove u društvu?* Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
Manhajm, K. (1968). *Ideologija i utopija*. Beograd: Nolit.
Marković, J., Lažetić, P. & Vukasović, M. (2010). *Secondary Education in Serbia – A Review*, World Bank
Milovanović, G., Sitarski, M., Petrović, M., Golčevski, N., Barišić, S. & Milovanović, T. (2005). *Mreža u razvoju: Informaciono društvo u Srbiji 2005.* Beograd: Centar za proučavanje informacionih tehnologija, Beogradska otvorena škola.
Molas-Gallart, J., Salter, A., Patel, P., Scott, A. & Duran, X. (2002). *Measuring third stream activities*. Final report to the Russell Group of Universities. SPRU, Univerity of Sussex.
Pavlović, V. (2011). *Teorije elita u političkoj sociologiji – klasične i savremene koncepcije,* Godišnjak Fakulteta političkih nauka 5(5), 9-47.
Perović, L. (2006a). *Između anarhije i autokratije*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
Perović, L. (2006b). U Perović, L. (ur) *Zoran Đinđić: etika odgovornosti*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
Pravilnik o mobilnosti studenata i akademskom priznavanju perioda mobilnosti. http://www.ff.uns.ac.rs/Files/pravilnikMobilnost.pdf
Republički zavod za statistiku (2013). *Rezultati Popisa stanovništva 2011.* Beograd: Republički zavod za statistiku.
Sekelj L. (1990). *Jugoslavija struktura raspadanja. Ogled o uzrocima strukturne krize jugoslovenskog društva*. Beograd: Rad biblioteka Dijalog.
Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine (2012). Beograd: Vlada Republike Srbije, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.
Teichler, U. (2007). *Higher Education Systems*. Rotterdam: Sense Publishers.
Zakon o visokom obrazovanju (2005). Službeni glasnik 76/05, 30.08.2005.

Prilog 1.
METOD U SPROVOĐENJU KVALITATIVNOG ISTRAŽIVANJA

U prikupljanju podataka za kvalitativni deo istraživanja kao tehnika korišćen je otvoreni, polustrukturisani intervju. Vodič za razgovor je razvijen tako da obuhvati sve četiri „dimenzije" društvene uloge univerziteta koje smo za potrebe ovog istraživanje prepoznali kao ključne, tj. *ekonomsku*, *društveno-strukturnu*, *političku* i *kulturnu*. Kako su ispitanici podeljeni u dve kategorije, odnosno na sagovornike sa univerziteta i sagovornike van univerziteta, za potrebe istraživanja razvili smo dva vodiča za razgovor. Iako se vodiči razlikuju samo u uvodnom delu, u slučaju sagovornika sa univerziteta intervjueri su ih u celini sledili, dok u slučaju sagovornika van univerziteta, intervjueri su više prostora davali temama za koje su smatrali da su „bliže" datom sagovorniku. Na primer, ukoliko sagovornik dolazi iz institucije koja je pre svega privredni subjekat, ekonomskoj dimenziji je posvećeno najviše pažnje, dok bi kulturna dimenzija bila sekundarna. Sa druge strane, u razgovorima sa akademskim osobljem i studentima nastojali smo da obuhvatimo sve dimenzije. Na kraju knjige priložen je instrument u celini.

Ukupno je sprovedeno 106 intervjua, od čega 87 sa predstavnicima akademske zajednice i 19 sa pojedincima koji dolaze iz institucija koje ne pripadaju visokoobrazovnom sektoru. Istraživački tim je razvio nekoliko kriterijuma za odabir sagovornika, a sa nastojanjem da se postigne što veća raznovrsnost.

U kategoriji predstavnika akademske zajednice, odabrali smo 6 univerziteta, od čega je jedan privatni, dok je kod ostalih osnivač država. Prilikom odabira univerziteta, težilo se i ka tome da institucije budu iz različitih delova zemlje. Broj fakulteta, odnosno sagovornika

po univerzitetima je određen na osnovu ukupnog broja nastavnika i studenta univerziteta, tj. njegove veličine, pri čemu se sa većih univerziteta birao veći broj ispitanika. Unutar svakog univerziteta, identifikovali smo sledeće kategorije sagovornika:

- Lideri univerziteta – rektori ili prorektori (ukupno 6 intervjua)
- Lideri fakulteta – dekani ili prodekani (11)
- Redovni profesori (14)
- Vanredni profesori i docenti (15)
- Asistenti i saradnici (15)
- Studentski predstavnici – studenti prodekani, članovi studentskog parlamenta ili organizacija na univerzitetima (13)

Osim ovih šest grupa, unutar kategorije ispitanika sa univerziteta, nastojali smo da identifikujemo jedan broj potencijalnih sagovornika koji istovremeno pripadaju nekoj od pomenutih grupa, ali se posebno ističu po svom društvenom angažmanu i javnom istupanju kada je u pitanju tema visokog obrazovanja, ali i neke druge teme od značaja za univerzitet ili za društvo uopšte. Kriterijumi koje smo koristili u odabiru ovih sagovornika jesu najpre medijska eksponiranost (televizija, štampani ili elektronski mediji), angažman u političkom životu, višegodišnji rad u organizacijama civilnog sektora i sl. Ovih sagovornika je bilo ukupno 13 i oni nisu nužno bili zaposleni na jednom od šest univerziteta, već su mogli biti i na nekom od univerziteta koji nisu obuhvaćeni uzorkom i njih ćemo za potrebe ove studije označiti kao *javno istaknuti članovi akademske zajednice*.

Unutar svakog univerziteta vršili smo odabir fakulteta na osnovu disciplinarne pripadnosti i to prema sledećoj podeli:

- Humanističke i bazične društvene nauke (jezici, filozofija, klasične nauke, itd.)
- Primenjene društvene nauke (ekonomija, pravo, političke nauke, itd.)
- Bazične prirodne nauke (matematika, fizika, hemija, itd.)
- Primenjene prirodne i tehničke nauke (elektrotehnika, medicina, itd.)

Kako svi univerziteti nisu podjednako zastupljeni u uzorku, nastojali smo da prisustvo disciplinarnih grupa bude što više ujednačeno,

ali je, ipak, više prostora dato primenjenim disciplinama jer su one i same više zastupljene na šest obuhvaćenih univerziteta, kako organizaciono (broj fakulteta), tako i po broju nastavnika i studenata. Ukupno, imamo 3 fakulteta sa po 5 sagovornika u kategoriji humanističkih i bazičnih društvenih nauka, 4 fakulteta sa po 5 ispitanika u grupi primenjenih društvenih nauka, 3 fakulteta sa po 5 sagovornika u grupi bazičnih prirodnih nauka i na kraju 5 fakulteta sa po 5 sagovornika u grupi primenjenih prirodnih i tehničkih nauka. Važno je napomenuti da je u slučaju pojedinih fakulteta bilo teško razdvojiti pripadnost jednoj od grupa, usled njihove unutrašnje organizacije i multidisciplinarnosti. U tom smislu, ovakva podela je načelna i iako je služila kao vodilja, postojali su slučajevi kada je od stroge kategorizacije bilo neophodno odstupiti. U slučaju rektora, prorektora i javno istaknutih članova akademske zajednice, pripadnost disciplinama nije predstavljao vodeći kriterijum.

Kada su u pitanju sagovornici van univerziteta, njih je ukupno bilo 19, a birani su na osnovu pripadnosti jednoj od sledećih sfera društva:

- Ekonomska (privredni subjekti) (ukupno 2 intervjua)
- Politička (političke institucije, političke partije, lokalne samouprave) (7)
- Kulturna (ustanove kulture i religije) (5)
- Civilni sektor (nevladine organizacije) (5)

Njihov odabir je vršen na osnovu procene istraživačkog tima o njihovoj relevantnosti u datoj sferi, odnosno važnosti univerziteta za njihov rad. Ovde je važno napomenuti da smo u odabiru sagovornika nastojali da isti ne budu istovremeno i članovi akademske zajednice, u čemu nismo uvek uspeli, ali se u tim situacijama pribegavalo eksplicitnom navođenju sagovornika tokom razgovora da daju svoje viđenje iz perspektive institucije sa koje dolaze, a koja pritom nije univerzitet. Naravno, povezanost je sama po sebi neminovna i ovaj podatak je posebno uziman u obzir prilikom analize podataka.

Na samom kraju, na nivou čitavog uzorka, vodilo se računa o ravnomernoj distribuciji prema polu. Svi intervjui su snimani, transkribovani i kao takvi kodirani i analizirani.

Važno je napomenuti i da je u izvođenju terenskog rada učestvovalo ukupno 18 intervjuera, dok su kodiranje i analizu materijala radili

isključivo autori ovog poglavlja. Svi intervjueri prošli su obuku tokom koje je testiran instrument. U organizaciji i inicijalnom kodiranju podataka korišćen je softver za analizu kvalitativnih podataka QSR NVivo[45]. Terenski rad obavljen je u periodu april – juli 2012. godine.

[45] http://www.qsrinternational.com/

Prilog 2.
VODIČ ZA RAZGOVOR ZA SAGOVORNICIMA SA UNIVERZITETA

Uvod intervjuera

U poslednjih dvadeset godina naše društvo je prošlo kroz intenzivan proces transformacije. Ovaj proces zahvatio je najrazličitije aspekte društvenog života proizvodeći promene u različitim sferama društvenosti: ekonomskoj, političkoj, društveno-strukturnoj i kulturnoj. Ove strukturne promene prelamaju se, na izvestan način, i kroz univerzitetsku realnost. Istraživanje u kome ćete uzeti učešće ima za cilj da mapira neke od ovih promena kako bi se unutar akademske zajednice i univerziteta u našoj zemlji potakla javna diskusija o mestu i ulozi univerziteta unutar savremenog društva Srbije.

Tematska oblast A: Univerzitet i promene u ekonomskoj sferi društva

Unutar ove oblasti treba utvrditi kako ispitanik vidi ulogu istraživačke i obrazovne delatnosti univerziteta u odnosu na ekonomsku transformaciju kroz koju prolazi društvo Srbije u poslednjih dvadesetak godina, kao i odnos ovih univerzitetskih delatnosti u odnosu na tržište rada i privredni razvoj zemlje u savremenoj Srbiji. Posebnu pažnju treba posvetiti razmišljanjima ispitanika o tome kako on/ona percipira aktuelnu situaciju vezanu za ove probleme, kako misli da bi

odnos univerziteta po ovim pitanjima trebalo da izgleda (normativni nivo) i da li ispitanik lično, na bilo koji način, preduzima nešto da postojeću situaciju promeni, ili podrži kako bi potaknuo privredni razvoj društva.

Tematska oblast B: Univerzitet i politička sfera društva

Unutar ove oblasti treba utvrditi kako ispitanik vidi ulogu istraživačke i obrazovne delatnosti univerziteta u odnosu na proces demokratizacije društva Srbije. U tom smislu ispitanika treba podstaći da promisli o ulozi univerziteta u obrazovanju budućih akademskih građana i vrednostima koje postojeći sistem univerzitetskog obrazovanja promoviše. Utvrditi da li ispitanik misli da su ove vrednosti u saglasju sa osnovnim demokratskih postulatima, kao i da li postojeći univerzitetski sistem obrazovanja obučava svoje studente da kritički misle i procenjuju domete određenih političkih odluka i predloga kako bi bili u stanju da u budućnosti prihvate odgovornost koju sistem demokratskog odlučivanja unutar jednog društva podrazumeva. Posebnu pažnju treba posvetiti ličnim akcijama i angažmanu ispitanika po ovom pitanju ukoliko ih ima.

Tematska oblast C: Univerzitet i društveno strukturne promene unutar društva Srbije

Unutar ove oblasti treba utvrditi kako ispitanik vidi ulogu istraživačke i obrazovne delatnosti univerziteta u odnosu na procese društveno-strukturnog preoblikovanja društva Srbije u poslednjih dvadeset godina. Ispitanika treba podstaći da promisli o tome da li univerziteti u Srbiji daju jednake šanse potencijalnim studentima iz različitih društvenih slojeva, i da li oni, po mišljenju ispitanika, produbljuju ili ublažavaju društvene nejednakosti unutar savremenog društva Srbije.

Utvrditi šta ispitanik misli o postojećoj upisnoj politici u oblasti univerzitetskog obrazovanja. Kako bi ova upisna politika, po mišljenju ispitanika trebalo da se koriguje (normativni nivo) i šta bi ispitanik kada bi bio u poziciji moći učinio da sprovede željene promene po tom pitanju?

Tematska oblast D: Univerzitet i kulturna sfera društva

Unutar ove oblasti treba utvrditi kako ispitanik vidi ulogu istraživačke i obrazovne delatnosti univerziteta u odnosu na promene unutar kulturne sfere savremenog društva Srbije. U tom smislu ispitanika treba podstaći da promisli o tome da li ove univerzitetske delatnosti i na koji način doprinose kulturnom razvoju našeg društva (idejnom – kao mesto na kome se rađaju i proizvode nove ideje, vrednosnom – kao mesto unutar koga se promovišu određene društvene vrednosti, konzervatorskom – kao institucija očuvanja i prenošenja kulturnog nasleđa, korektivnom – kao institucija koja je konstruktivan kritičar stanja u društvu...) Utvrditi šta ispitanik misli kakva je aktuelna situacija po tom pitanju, kako bi po njegovom mišljenju situacija trebalo da bude (normativni nivo) i šta ispitanik lično čini po tom pitanju.

Pitanje za kraj

Potaknuti ispitanika da izrazi svoje mišljenje o istraživanom problemu i otvori neku od tema koju/koje smatra važnim i relevantnim za temu istraživanja a ona/one nisu obuhvaćene instrumentom ovog istraživanja.

Prilog 3.
VODIČ ZA RAZGOVOR SA SAGOVORNICIMA VAN UNIVERZITETA

Uvod intervjuera

U poslednjih dvadeset godina naše društvo je prošlo kroz intenzivan proces transformacije. Ovaj proces zahvatio je najrazličitije aspekte društvenog života proizvodeći promene u različitim sferama društvenosti: ekonomskoj, političkoj, društveno-strukturnoj i kulturnoj. Ove strukturne promene prelamaju se, na izvestan način, i kroz univerzitetsku realnost. Istraživanje u kome ćete uzeti učešće ima za cilj da mapira neke od ovih promena kako bi se unutar akademske zajednice i univerziteta u našoj zemlji potakla javna diskusija o mestu i ulozi univerziteta unutar savremenog društva Srbije.

Univerzitet i njegova uloga i odgovornost u društvu

U uvodnom delu intervjua treba utvrditi kako ispitanik vidi ulogu univerziteta unutar procesa transformacije društva Srbije, odnosno kako vidi ideju društvene odgovornosti univerziteta, njeno značenje i implikacije. Tokom razgovora posebnu pažnju treba posvetiti tematizaciji odnosa između institucije/organizacije u kojoj je ispitanik angažovan i univerziteta, kao i konkretnim oblicima njihove uzajamne saradnje (ukoliko takva saradnja postoji), njihovim pozitivnim i negativnim aspektima, ili razlozima za njeno odsustvo.

Tematska oblast A:
Univerzitet i promene u ekonomskoj sferi društva

Unutar ove oblasti treba utvrditi kako ispitanik iz perspektive organizacije/institucije u kojoj radi vidi ulogu univerziteta u odnosu na ekonomsku transformaciju kroz koju prolazi društvo Srbije u poslednjih dvadesetak godina, kao i odnos univerziteta prema problemima tržišta rada i privrednog razvoja zemlje. Posebnu pažnju treba posvetiti razmišljanjima ispitanika, ali i zvaničnom stavu njegove organizacije/institucije (ako postoji) o tome kako on/ona percipira aktuelnu situaciju vezanu za ove probleme, kako misli da bi odnos univerziteta po ovim pitanjima trebalo da izgleda (normativni nivo) i da li ispitanik lično, ili kao deo organizacije/institucije u kojoj radi, na bilo koji način, preduzima nešto da postojeću situaciju promeni, ili podrži kako bi potaknuo privredni razvoj društva.

Tematska oblast B:
Univerzitet i politička sfera društva

Unutar ove oblasti treba utvrditi kako ispitanik iz perspektive organizacije/institucije u kojoj radi vidi ulogu univerziteta u odnosu na proces demokratizacije društva Srbije. U tom smislu ispitanika treba podstaći da promisli o ulozi univerziteta u obrazovanju budućih akademskih građana i vrednostima koje postojeći sistem univerzitetskog obrazovanja promoviše. Utvrditi da li ispitanik misli da su ove vrednosti u saglasju sa osnovnim demokratskim postulatima, kao i da li postojeći univerzitetski sistem obrazovanja obučava svoje studente da kritički misle i procenjuju domete određenih političkih odluka i predloga kako bi bili u stanju da u budućnosti prihvate odgovornost koju sistem demokratskog odlučivanja unutar jednog društva podrazumeva. Posebnu pažnju treba posvetiti ličnim akcijama i angažmanu ispitanika u okviru organizacije/institucije u kojoj radi po ovom pitanju ukoliko ih ima, kao i angažmanu njegove organizacije/institucije u kojoj radi.

Tematska oblast C:
Univerzitet i društveno strukturne promene unutar društva Srbije

Unutar ove oblasti treba utvrditi kako ispitanik iz perspektive organizacije/institucije u kojoj radi vidi ulogu univerziteta u odnosu na procese društveno-strukturnog preoblikovanja društva Srbije u poslednjih dvadeset godina. Ispitanika treba podstaći da promisli o tome da li univerziteti u Srbiji daju jednake šanse potencijalnim studentima iz različitih društvenih slojeva, i da li oni, po mišljenju ispitanika produbljuju ili ublažavaju društvene nejednakosti unutar savremenog društva Srbije. Utvrditi šta ispitanik misli kako se ovi procesi odražavaju na funkcionisanje organizacije/institucije u kojoj radi. Da li je postojeća upisna politika u oblasti univerzitetskog obrazovanja po njegovom mišljenju, ali i mišljenju organizacije/institucije u kojoj radi zadovoljavajuća? Kako bi ova upisna politika, po mišljenju ispitanika (ali i organizacije/institucije iz koje dolazi) trebalo da se koriguje (normativni nivo) i šta bi ispitanik kada bi bio u poziciji moći učinio da sprovede željene promene po tom pitanju.

Tematska oblast D:
Univerzitet i kulturna sfera društva

Unutar ove oblasti treba utvrditi kako ispitanik iz perspektive organizacije/institucije u kojoj radi vidi ulogu univerziteta u odnosu na promene unutar kulturne sfere savremenog društva Srbije. U tom smislu ispitanika treba podstaći da promisli o tome da li univerzitet i na koji način doprinosi kulturnom razvoju našeg društva (idejnom – kao mesto na kome se rađaju i proizvode nove ideje, vrednosnom – kao mesto unutar koga se promovišu određene društvene vrednosti, konzervatorskom – kao institucija očuvanja i prenošenja kulturnog nasleđa, korektivnom – kao institucija koja je konstruktivan kritičar stanja u društvu...) Utvrditi šta ispitanik misli kakva je aktuelna situacija po tom pitanju, kako bi po njegovom mišljenju situacija

trebalo da bude (normativni nivo) i šta ispitanik lično čini po tom pitanju. Kakav je stav organizacije/institucije iz koje dolazi ispitanik po ovom pitanju?

Pitanje za kraj

Potaknuti ispitanika da izrazi svoje mišljenje, ali i mišljenje organizacije/institucije u kojoj radi, o istraživanom problemu i otvori neku od tema koju/koje smatra važnim i relevantnim za temu istraživanja a ona/one nisu obuhvaćene instrumentom ovog istraživanja.

O AUTORIMA

Dr Jelena Branković je postdoktorantkinja na Fakultetu za sociologiju Univerziteta u Bilefeldu (Nemačka). Doktorsku disertaciju odbranila je 2018. na Univerzitetu u Gentu (Belgija). U svom istraživanju bavi se fenomenom rangiranja u istorijskoj i uporednoj perspektivi, sa posebnim osvrtom na ragiranja u visokom obrazovanju i rangiranja država. Članica je uređivačkog odbora naučnog časopisa *Higher Education* (zadužena za recenzije) i koordinatorka je međunarodne mreže mladih istraživača u polju visokog obrazovanja (*Early Career Higher Education Researchers*).

Jasminka Čekić Marković je direktorka i istraživačica u Centru za obrazovne politike. Iskustvo u istraživanju je stekla na temama stručnog obrazovanja, obrazovanja učenika i studenata iz osetljivih grupa i razvoja ljudskih resursa u obrazovanju. Vezama između obrazovanja i zapošljavanja se, osim u Srbiji, bavila kroz istraživanja i analizu obrazovnih politika i u zemljama Zapadnog Balkana, bivšim Sovjetskim republikama i zemljama zapadne Afrike. Članica je upravnog odbora Društva istraživača u obrazovanju u Srbiji.

Dr Isidora Jarić je sociološkinja, vanredna profesorka na Odeljenju za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu na kome predaje sociologiju obrazovanja i rodne studije na sva tri nivoa studija. Priređivačica je zbornika radova Bolonjska reforma visokog školstva u Srbiji: Problemi, dileme, očekivanja i strahovi nastavnog osoblja na Beogradskom univerzitetu (Institut za filozofiju i društvenu teoriju i IP Filip Višnjić, Beograd, 2010) i Politike roditeljstva (Institut za sociološka istraživanja, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2015). Koautorka je, zajedno sa Zagorkom Golubović, knjige Kultura i preobražaj Srbije: Vrednosna usmerenja građana u promenama posle 2000. godine (Službeni glasnik i Res publika, Beograd, 2010) i autorka dve knjige Javni i skriveni kurikulumi (Filozofski

fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd, 2014) i Roditeljstvo pod rizikom (Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd, 2017).

Dr Jelena Kleut je vanredna profesorka na Odseku za medijske studije Filozofskog fakulteta, Univerzitet u Novom Sadu. Doktorirala je 2015. godine na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. Osnovne oblasti istraživačkih intersovanja su joj novinarstvo, novi mediji i medijska publika. Sekretar je redakcije *časopisa CM: Communication and Media Journal*. Koordinatorka je Medijskog centra i osnovnih studija Komunikologija i odnosi sa javnošću na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu.

Dr Predrag Lažetić je docent (*lecturer*) na odseku za obrazovanje Univerziteta u Bathu (*University of Bath*) u Ujedinjenom Kraljevstvu. U svom istraživačkom radu bavi se pitanjem odnosa visokog obrazovanja i sveta rada, a naročito pitanjem zaposlenja visokoobrazovanih ispod nivoa njihovih kvalifikacija i uticajem socio-ekonomskog porekla na zapošljavanje. Pre sadašnjeg zaposlenja, dr Lažetić je bio zaposlen na Univerzitetu u Sariju (*University of Surrey*) kao postdoktorand u okviru velikog komparativnog evropskog istraživačkog projekata *Eurostudents* koji se bavio razumevanjem i društvenom konstrukcijom studenata u Evropi. U periodu nastanka istraživanja o društveno odgovornom univerzitetu u Srbiji, dr Lažetić je bio direktor Centra za obrazovne politike u Beogradu.

Dr Nada Sekulić je redovna profesorka na Filozofskom fakultetu u Beogradu, gde predaje sociokulturalnu antropologiju, kritičke studije interkulturalnosti, antropologiju rata i rodne studije. Autorka je vise naučnih monografija iz oblasti antropologije i studija roda (Skriveni rat, Kultura rađanja, O kraju antropologije) i više desetina naučnih tekstova iz ovih oblasti. Kao nezavisna stručna ekspertkinja, sarađivala je sa OSCE-om, ODIHR-om i *Save the Children* realizujući istraživanja iz oblasti ljudskih prava.

Dr Dušan Spasojević je vanredni profesor na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Osnovna polja njegovih interesovanja

su političke partije, teorija socijalnih rascepa, civilno društvo, populizam i proces tranzicije u postkomunističkim društvima.

Ivana Živadinović je sociološkinja i istraživačica u oblasti obrazovanja i metodologije društvenih istraživanja. U vreme izrade studije bila je angažovana kao istraživačica u Centru za obrazovne politike. Bavi se socijalnom dimenzijom obrazovanja kao i razvojem, evaluacijom i monitoringom obrazovnih politika. Angažovana je kao konsultant evropskih projekata u oblasti obrazovanja i kao koordinator u Sekretarijatu Inicijative za reformu obrazovanja u jugoistočnoj Evropi.

Dizajn
Sonja Nikolić
Tijana Baltić

Prelom
Sanja Tasić

Tiraž
150

Štampa
Sajnos

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

378.4:316.663(497.11)

UNIVERZITET u Srbiji i njegova društvena odgovornost / [autori i autorke Jelena Branković ... [et al.]]. - Beograd : Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet : Institut za demokratski angažman jugoistočne Evrope, 2021 (Novi Sad : Sajnos). - 215 str. : tabele, graf. prikazi ; 21 cm

Podaci o autorima i autorkama preuzeti iz kolofona. - Tiraž 150. - Str. 9-11: Razumevanjem do angažovane akademije / Gazela Pudar Draško i Aleksandar Pavlović. - O autorima: str. 213-215. - Prilozi: str. 201-212. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz svako poglavlje.

ISBN 978-86-80484-62-4 (IFDT)

1. Бранковић, Јелена, 1983- [аутор]
а) Универзитети -- Друштвена улога -- Србија

COBISS.SR-ID 34210313